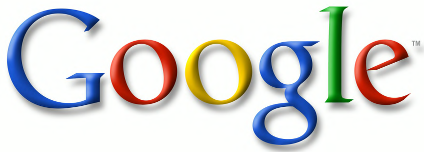

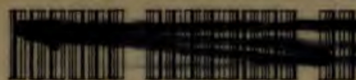

37 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 37

БОСАНЧИЦЕ

КРАТКЕ ПРИЧЕ ИЗ БОСНЕ

ИСПРИЧАО

МИТА ЖИВКОВИЋ

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

37 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 37

БОСАНЧИЦЕ

КРАТКЕ ПРИЧЕ ИЗ БОСНЕ

ИСПРИЧАО

МИТА ЖИВКОВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1897

ПРЕДГОВОР

Писац „Босанчица“ провео је десет месеца у Сарајеву као наставник сад већ затворене српске православне четвороразредне гимнасије.

Догађаје, које у својим причицама износи, или је сам доживео или их је чуо од људи, којима су се десили.

Скоро сва лица у својим причицама сам је познавао, те их је и изнео онако, како их је познао.

С тога су ове причице верно огледало најновијега живота у Сарајеву; отуда су неколике Сарајлије, прочитавши поједине од ових причица, писцу говориле: „Ама све баш тако бијаше!“

Ове су причице штампане у разним часописима, а неке су преведене и на туђе језике.

Тако је Са невјере штампана у 35 свесци „Отаџбине“; Златка у 138 књизи „Летописа“, па је отуда преведена на немачки и штампана у 263 броју „Pester Lloyd“-а за 1887; Враг ђевојка у 144 књизи „Летописа“, па је преведена на немачки два пута и један превод штампан у 29 броју „Pester Lloyd“-а за 1887: а други у 74 броју „Politisches Volksblatt“-а за 1888: Ценабет у 1 броју „Босанске Виле“ за 1887; Чудо у календару „Требевићу“ за 1891 — све горње при-

чице прештампане су у засебну књигу 1892, којој је као нова додата Правда у Босни; Први и пошљедњи пут штампана је засебно 1892; Кавгаџија у „Стражилову“ за 1892; Да заборави у „Зимзелену“ за 1893; а Шенула у „Стражилову“ за 1893 годину.

Некоје од ових причица штампане су на руском и маџарском језику, али не сазнадосмо које.

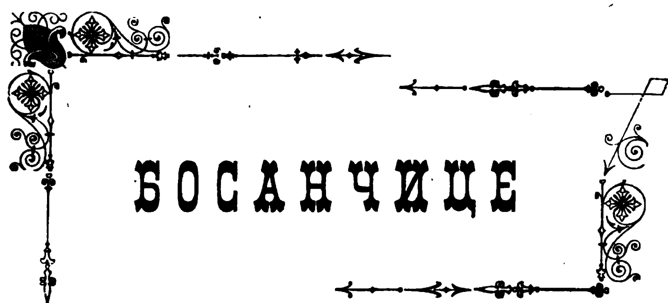
БОСАНЧИЦЕ

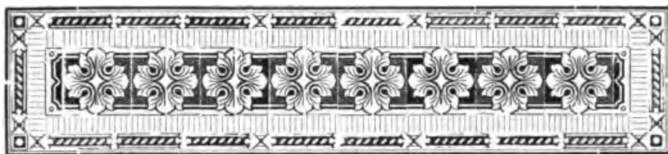

СА НЕВЈЕРЕ

. . . Чисто вам кажем, знао сам е ће тако проћи. Ма није то човјек, као ја и ти, већ белај од човјека! Дође ли му ђекад да се бије, не одврати га од кавге ни сјекиром! Знате, ја сам му био највиши пријатељ, па ти он више пута дођи у мене, сједи на миндер, па ми окрени леђа и реци: — Удри ме, Ристо, тако ти Бога, удри! А ја измахни што могу, па ћоп! Да ко мене тако лупи, провалио би ми кркачу. Он се тек насмијеши, па одахне, као да му паде кам са срца: — Ачикосум, сад ми је полакше. Несрећник бијаше, па ето ти! Шта ћеш му, ни обрнеш главе, а он запођео кавгу. Сједимо у кави и диванимо; тек му неко рече што криво, он га ошамари, а бијаше несрећне руке: ђе је спушти, да одвали!

Шта пута, ни му што рекȏ, ни мрко га гленȏ, приђе човјеку, па се уз њега спушти, а пружи му широке шаке баш под нос, па почне: — А што бисмо се ми свађали, добар човјече, кад можемо лијепо? Па тек те шине

по ушима, мислиш паде ти глава — дошло му, да се бије. Добро ти је, ако се можеш уздржати да не планеш, већ га покараш или запиташ: — Са шта, брате, враже, душмане? Намах га бијес остави, ублажи се као јање, па ти се правда: — Срдиш се? Па добро, брате, ево удри и ти мене! И пружи ти образ. Да те је како љуто забољело, мораш прснути у смијех. Али ћеш ударити на белај, ако му шамаром вратиш. Плане као рис и одмах хвата за прса, а кога дочепа, без муке не пушта — јадна му мајка, ко му тада падне шака!... Кад се што ражљути, или се напио, по цио дан тражи кавге: да си му брат, бјежи му, ако те не сврбе леђа. Иде ћораво, удариће на десет... Но и он је сила пута наишао — више је изио батина, но што му је косе на глави. Мени и теби давно би одзвонило; а он, стара му мајка, истуку га и исијеку, да га кући свег у крви однесу; лези тако два три дана и лијечи се — па ништа! Тек га видиш, ђе опет хода. Миран је који дан, пак ондар замеће кавгу поново. У крви му је да се бије, па то ти је!...

Бијаше некако пред часне посте. Сијелисмо у Крешталице, баш као сад у мене. Предиванисмо пола ноћи, кад ето њега. Назва нам добру вечер, па сједе.

— Ма зар у ово доба, по Богу брате? — кара га домаћин.

— Знаш... посао! — одговара Мића, а намрштио се.

— Који посао тако доцкан?

— А што ти је стало? Рекох ти: посао, па крај! — и он стаде сркати каву.

— Ма знам ја тај посао! — умијеша се Стјепо Гаћаница, а маше главом и смијеши се.

— Е? — пита га домаћин.

А Гаћаница:

— Ашикује.

— Ашикује — Мића? — повикасмо из грла и магаза загрмље од смијеха.

Док Мића скочи, па измахне. Срећом се Гаћаница саже, а филџан се разиђе у сто комадића баш испод Богородичине иконе.

Још се и не освијестимо, шта би, кад нас Мића стаде преклињати, а срдња му легла:

— Праштај, Стјепо, тако ти Бога, праштај! Праштајте и ви, браћо! Бржа рука од памети, па то је! И кумим вас Богом, не казујте никоме шта би! Праштајте!

Па кроз врата.

— Ма стој, болан! Куд си полећео?

И домаћин крене за њим, али га не стиже.

— Чудна кијамета, по Богу браћо!

— Да ми је ко рекао: то ћеш доживјети, не бих вјеровао.

— Мића преклиње: праштајте! А ражљутисмо га!

— Е морало се које чудо догодити.

— Друге није.

— И јесте чудо — једва ће једном Гаћаница, а уозбиљио се као кадија при мучну суду. — Но ја знам, од куда је тако. Сваки сам га

дан гледао, ђе се мијења, ђе је питомији. Нијесам стио ником рећи ни: а! — и ноктом запе за предњаке. — А и што? Нико ми не би вјеровао. Сви га знате кавгаџију, а са женскињем стидљива, па да коме речем: Мића се заљубио — у очи би ми се смијао. Али тако је... Познајете малу Савку, што стоји са својом старом тетком у мојој кући — пука сиротиња! Тетка прима нешто пара из цркве, па живе, ни сите ни гладне. За малом Савком наш Мића побудалио. Видим ја њега, сваки дан по акшаму хода поред моје куће два, три и четири пута. Не сјећам се ја, шта је... Има томе двије неђеље. Вратих се од кума Јове са сијела; ухватих за алку — отворено! Мислим, рсуз, па уђи полако на двор. Мјесечина јасна; обзирем се — нијe никога. На прстима пођем башти; провирим иза кућњега рогља — човјек! Са стране пао сјен, не познајем ко је. Прислоним се уз дувар и чекам.

— То се газда Стјепо вратио са сијела — познам Савкин глас.

— Jä, Стјепо.

Чисто нијесам својим ушима вјеровао — Мића са Савком!

Стио сам изићи и упитати га: шта хоће? Али ми нешто рече: чекај!...

— Сад знаш да морам у фабрику.

— Што мораш? Нећеш! Ево ти сваки дан пет гроша, само не иди тамо!

— Мислиш, примићу? Јок вала! Све да и не зна свијет, стид ме од саме себе. Па тек шта ће ми тетка рећи! Зна, нијесам ниђе

у радњи; питаће: од куда ти? Шта ћу јој казати — е?... Није поштено да примам, па крај. У фабрици примаћу шест гроша, море се живјет'.

— Ма ја ти не дам ићи у Швабе!

— Не даш? Ха, ха, ха! А ко си ми ти, да ми заповиједаш?

Он шути, а њој се сад тек отвори.

— Зар што се волимо, да те послушам, па да пожелим хљеба? Да примам од тебе милостињу? Код здравијех руку да просим? Прије би ме глад уморила, но што би ми образ поднио, да из ичијих руку просјачки дар узимам! Грехота је: Бог ми здравља дао, а имам ђе ћу радити.

— Ма не будали, бона! Кака милостиња! Ти си пред Богом већ моја: прије би гријех пао на моју душу, кад бих те пуштио да се у фабрици трујеш. Ти си моја. Неће дуго бити, па ће то и све Сарајево знати. За сада прими ...кажимо зајам, јӓ, јӓ, зајам! Та то бар смијеш, кад ћеш ми бити... жена.

— Бићеш! Увијек само: бићеш! А што већ нијесам?

— Не питај, кад врло добро знаш. Знај, мајка ми је већ мекша, а бабо... одмекнуће и он.

— Већ годину ме дана тијем завараваш. Одбила сам већ толике момке. Све тебе чекам; чекаћу те и даље, али се мора живјет'.

— Не знаш како се љутим, што хоћеш у фабрику. Одмах ми дође да се побијем, ма да сам ти вјеру дао да ћу се клонити кавге...

Ја не знам шта је то молити. Сјекли, пекли ме — не бих молио. Ево први пут у вијеку тебе молим: не иди у фабрику! Прими моје паре!

— Чуј ме! Нека примим. Али, не дао Бог, ако се збуде, да ме ти не узмеш — ја бих и то лакше поднијела, него да свијет на ме прст пружа: кујa, за паре образ каља! Свијет је свијет, дознаће да примам твоје паре, а какав је, прије ће рећи да их у гријеху примам... Ако сам ти драга, не нуди ми више својијех пара! А већ сутра идем у фабрику.

— Да се нијеси усудила!

Глас му је дрктао од љутине.

— Пријетиш? Лака ти ноћ!

И она срдито залупи џаме.

Ја полако потеци у магазу... Шта велите?

— Шта велимо—прихватим ја—дошло и њему, као и другијема, да побудали за цуром, па ето ти!

— Ма у што се, врага, загледа? — узе домаћин. — Нема је што виђети.

— То и јест! — једва дочека Гаћаница, па настави:

— И мени прво у главу дође: како баш њу замилова?... Сјутра кад се вратила из фабрике, узех је мјерити с диванане — побудалио и ја под старост! Да им синоћ нијесам чуо разговора, не знам да ли би ми то дошло у памет; а 'вако дај да видим шта је на Савци, кад заније. она дивљака...

И српске ми вјере, што је дуже гледах, све је љепша... А кад она оде тетки, ја се сам себи стадох чудити: ма ђе су ми очи биле, кад не виђеше да је кује тако лијепа?

— Гледао си је од малена, бијаше ти обична, ето ти! — толкујем му ја.

— Тако је, jä!... Но мени је од нека доба друга — поче Крешталица.

— А што?

— Није оно лице, као прије. Рекао бих, боји се, баш као и све Швабице. Па онда скроји себи већ два три нова фистана, а шивени су, да их нема у сваке Ташлиханке.

— Ради, Бога ти, у фабрици већ неколико мјесеца, чува паре, а цура као цура, штеди од уста, да што финије понесе — браним је ја.

— Од оне јадне наднице да се тако одијева?

Сви ушућесмо.

Тек се Гаћаница смијеши.

— Нема фајде! Кад сам почео, дај да и свршим... Чист посао није: већ двије неђеље она не ради у фабрици.

— Хајде! — чудимо се ми.

— Не ради... А што живи! Ја с толиким добром мојим не живим као она. По цио дан ништа не ради, већ сваки час трчи на врата. Ту се нађе који официр или други господин, па с њиме дивани, смиј се — мени догрди! Ја мишљах, само Ташлиханке гину за официрима, а оно и Поточарке побудалиле. Прије ми драго било проћи Ташлиханом. Стоје куће, не знаш која од које љепша, па све,

брате, српске! Ако је које млађе пред кућом, свако устаје и поздрави те, дика ти је упитати се. Али нуто сада, болан! Срце ти пуца, кад погледаш на оне рушевине, па се сјетиш, шта српске муке прогута пошљедња јангија! Па ни то не би толико бољело; паре ће се зарадити, вриједан је наш свијет. Али поштење, српски образ — никада! Виђели сте их и ви. Негда бијаху наше цуре стидљиве, не смједоше човјеку у очи погледати — а виђите их данас у Ташлихану! Не море човјек мимо њих мирно проћи, ујешће га несрећним језиком. Свака има два три сабљаша, па по цијелу вечер извируј кроз врата и чекај их. Отворе с њима диван, као ја с вама, а некоја грђе него пошљедња грешница. И већ стид ме је рећи шта се све говори за некоје — Содом, прави Содом!... Све нека је то лаж, свијету је драго извртати; али већ није поштено, што разговарају са оном сортом, код красних наших момака. Да сам за женидбу, не бих једне погледао, ма се не оженио! И већ је нека за то доста батина изјела, па која фајда? Онаке, па онаке!... А гле мене, куд сам отишао! Ђе сам оно стао? Да!... Елем на диванани запалио чибук, па мислим како ћу сутра на село, кад ми нешто паде око низ улицу на Мићу, ђе корача, као да је љут. Право иде мојијем вратима. Пред вратима неки господин; виђао сам га ђекад и са сабљом: разговара са Савком. Стиже Мића; у који пар диже руку и измахне, у исти Савка одгурне господина, па стаде

пред Мићу. Он је сав поблијеђео, а, кад спази пред собом цуру, подигнута му рука задрхта и спушти се.

— Зар опет, Савка, зар опет?—пита је он тако жалостиво, као да му је све пропало.

— Душе ми, Мића — одговара она, а осврће се, па, кад виде да је господин одмакао, настави — ја на врата, а он ту. Само смо се упитали, а ништа више!

А ја сам им галаму већ по сата слушао.

— Доста си ме варала — више нећеш! Мислиш, будала сам? Вјеру си ми дала: нећеш више разговарати с овакијем, а ја сваки дан виђам по двојицу по тројицу, ђе се на овијем вратима измијењају!

— А што ћу им? Дођу, стану код мене: па то ти је!

— Лијепо! Ти си им могла окренути леђа, па ако би и потље долазили, ја бих им показао пут, као мало прије овоме. Да видим ја тога јунака, који би стиснуо и стао онђе, ђе га песница чека! Али теби бејаше драго, што су долазили. Све те коншије гледале; ни једноме не бејаше право: али у тебе нема стида! А знаш, који се не стиде? Непоштени!

— Мучи, Мића, или ћу ти...

— Полако, полако! Нијесам научио гововорити у вјетар, а најмање бих тебе на правди вријеђао: ја све знам!

— Сврши! Видим куда ћеш. Мрзе ме, па ти пуно налагали, а теби добро дошло, да ме мореш оставити. Сврши, Бога ти!

Изгледала је срдита.

— Камо лијепе среће, да је тако! — уздахне он, па настави: — А кад си овај нови фистан скројила?

— Што ме опет то питаш?

— Воља ми је! Ретка је миразуша, у које је толико руха, колико у тебе... А што више не радиш у фабрици?

Око му је сијевало, рекао бих, пресјече је! Њој сва крв појури у образе:

— Шта те је данас снашло? Није с тобом збора!

И хтједе отићи.

— Не мореш ми умаћи. Само још једну ријеч!

Ухватио је за руку.

Савка је дрхтала.

— Не бој се! Теби нећу ништа. Да ме је ко други тако ујео... Само ме мораш чути, и тако је ово пошљедња... Некако је томе мјесец дана. Бијаше субота — и бабо ми беше пристао, да се узмемо. Скоро ће бити јација, а тебе из фабрике нема, да ти то кажем. Да си знала како сам те чекао, долећела би. Одем у Јокице Градинине; питам је за тебе, ђе си? Она, дијете од десет година, у плач: — Зауставили је — вели. — Ко? — питам, а у мени се срце скаменило. — Још синоћ долазила нека господа, гледала, како радимо; а данас онај господин, што нам заповиједа, пуштио нас раније, а зауставио Савку, Мару, Јелку, Тату, Дашу и Анђу: имате, вели, посла. — Као махнит

отрчим у фабрику — све затворено! Два три пута будио сам твоју тетку; цијелу сам ноћ тумарао — тебе нигђе!... Сјутрадан пронијеше глас, да неке Српкиње, што раде у фабрици, нијесу ноћиле код својијех кућа!... Сто сам пута у смрт гленуо и нијесам се тако препануо, као од тога кобнога гласа... Нијесам мировао, док нијесам све дознао. Ја знам ђе си ноћила! Ја знам како си — пала! Ја знам, да си ти на то пристала! Зар си у својој лудој глави мислила, да ће те она сорта вјенчати? Ха, ха! И вигђела си да те је омахнуо, и од њега примаш паре — зар се образ може за паре купити? Од мене нијеси хотјела паре у поштењу — ој, то боли, боли! Ти си себе убила, али и мене! Стио сам ти опростити, јер твоја љубав шћаше мене учовјечити; али не могу, ријеч ми неће преко зуба. Не могу опростити Српкињи, која образ за паре продаје, јер таке не рађају Обилиће... И она Савка, која се негда стидјела, да ће ко посумњати е прима од мене у гријеху паре — та Савка то сада без зазора чини!... Свршио сам! Хајде грешнице!

И он је отиште и оде. Она је била бљеђа од дувара, саслушала га је до краја и није га прекидала — истину јој зборио. Гледала је неко вријеме за њиме, и у њену сам оку вигђео ону љуту тугу, што јој је душу кидала. На једаред се окрете, покрије лице рукама и оде у магазу. Чуо сам, јецала је...

Гаћаница је давно свршио, а од нас да би који ријечи...

У неке запјевали орози. Суморни разиђосмо се дома, а и не опростисмо се, како ваља.

Томе је данас десети дан. За Мићу сте слушали сваки дан: с овијем се побио, с онијем се поклао, а због оне велике кавге с Јахудијама још му није био суд.

Сиромах! Судиће му за све онај горе — рекосте ми: синоћ га нађоше мртва.

ЗЛАТКА

...Зар опет ја? Е нека! Само што ћу?... Да! Али рећи ћете: ти, амица, саме јаде причаш. Мени би најдраже било да вам лијепе, веселе приче казујем; али што ћу? Ђегод ми око пане, јад и несрећа, па ми мора крута ријеч преко усана...

Двије су године, како смо јој пјевали вјечну памјат. Шљеже се цијело Сарајево, да је отпрати до гроба. Да ми и није била родица, па би ме срце бољело, што јој се морало мријети; јер ја сам јој најтање жице знао. Шта ми је пута моја Златка сјела на крило, па питала те ово те оно — лудо дијете, све хоће да зна. Више реди нијесам јој умио одговорити — збуни ме, па то ти је! Смијешно ми потље дође, ђе ја стар стидљиво кријем очи од младе ђевојке. А и ко не би, кад га такво безазлено створење запита на прилику: Ма што, амица, нијесмо ми женске главе то, што и мушке?

Ви сте је знали. Бијаше лијепа, љепша него икоја Сарајка. Али јој нијесте знали

срце, оно добро, поштено срце — то ћу да вам причам.

Једаред сједим ја у магази, па мислим о Босни, о Сарајеву — крупно сам нешто мислио. На басамацима стаде лупа. Тргох се ја, а у то кроз врата Златка, румена, весела.

Не рече ни ријечи, већ ме загрли, па стаде љубити по глави, у чело, у образе. Осјетих на образу врелу јој сузу.

— Ма што ти је, дијете?

Поплашио сам се — драга ми бијаше као очи у глави.

— Ништа, амица, ништа. Ја сам срећна; али сјутра!... па суни у своју собу.

Дуго не метнух око на око. Чух и прве пијевце — све ми Златка у глави. Не имадох никога, до ње, сирочета без оца и мајке. С њоме свикох; мишљах, без ње није ни мени живота — али Бог је велик, остадох и потље ње — па се љуто забринух, што јој би.

Једва свануло. У прву зору устанем. Не потраја дуго, ево и Златке — обукла најљепши фистан, па се дала на посао: намијешта магазу. Не питам је још ништа; али кад она извади нове ћилиме, па застре под, и кад ужди ћумур, па још окади магазу, вићех ја није обична работа.

— Ма ти се спремаш зар за Виртемберга? — питам је ја, јер већ не могох дуље шутјет'.

— Јок, амица! Има и другијех, што нијесу баш така господа, али су нам дражи.

И она се враголасто насмијеши.

— Е! — чудим се ја, не би ли ми све повјерила.

— Немој ме, слатки амица, питати! Виђећеш и дознаћеш све.

Па ти изнијела слатко, испекла каву. Све нешто хита, као да је ко гони.

Ја запали, па узми њу на око. Крије она од мене очи, али видим ја да се свијетле од радости, од среће. Нијесу чисти посли. Мало који час погледа вратима, чини ми се, мисли, сад ће неко уз басамаке. Кад чу да је само улицом неко промакао, зловољно се трже, као поплашила се е сам ја погодио шта мисли.

Нема фајде, биће неки враг.

У зло доба затресоше се басамаци.

Златки се по лицу оспе румен као у руже.

— Сједи, амица, дочекај их... ја не могу!

И она побјеже.

У то ће у магазу... шта мислите, ко? Главом Нико Ристић и његов син. Оћели се, као да је празник. Упитасмо се и сједосмо. Окрени амо, обрни тамо — не иде ријеч од срца.

Једва ће Нико:

— Ма знаш ли, Ристо, што ти дођосмо?

— Па казаћете — велим ја.

— Знаш, мучна посла. Ови мој Дамјан бацио око на твоју Златку, па да будемо пријатељи.

— Ехе! Па то се не ломи као погача.

— Оно јес'! Али ти знаш мене, знаш Дамјана.

— Баш зато, што знам! А и Златка ће ту имати ријечи.

— Ако је до ње, онда је лаcно. Момак јој је у вољи, бар то му она рече.

— Охо, све љепше! Та то бива све иза мојијех леђа! А и ђе су ми очи? Тако ми и треба! Пустиш ђевојку на капију, па је готов враг! Златка! Овамо! Златка!

Мишљах, неће она моћи очију дићи од стида. Али јес'! Уђе ти она слободно, гледа ти право у лице.

— Лијепо није, амиџа, што ти све тајах. Али, да ти право речем, ни ја то сама нијесам одмах разумјела. Говорах и са Јовом и са Димшом, и са Стјепом и са Јефтаном, но највађе са Дамјаном, и чинило ми се, увијек ће то тако бити. Синоћ се освијестих. Рече ми Дамјан: Вријеме је, да се женим! Одмах ми прође кроз главу: онда више неће тако са мном говорити! То ме је тако забољело, амиџа, тако забољело, не умијем ти казати. Но он ми још и то рече: Сјутра ћу доћи с оцем, да тебе просим! Јесам ли му што казала, нијесам ли, не знам; тек знам да сам долећела у магазу, да сам тебе ижљубила и рекла ти: сјутра!

— Међер то је крупна работа, бона! Промислићу.

— Не промишљај, Ристо! Дај руку, па реци: срећно! — узеће Нико.

— У нeђељу, што прва дође, казаћу ти. Ту се пита, хоће ли нам ђеца бити срећна

цијелога живота, Нико, па ту ваља и овако и онако судити. До неђеље промислићу.

— Па нека је на твоју — до неђеље, у здрављу!

Отидоше.

— Златка, душо, волиш ли твог амицу? — питам је ја.

— Још питаш?

— А вјерујеш ли да је твоја срећа и његова?

Она климне главом, па тек ће:

— Ма ја се бојим, што ме тако чудно питаш.

— Можеш ли живјети без Дамјана?

Стријесох се, кад виђех како је сиротица Златка поблијеђела.

— Без Дамјана? Имаш ли срца, амица? Смилуј се и реци: шалим се!

Скоро да заплаче.

Сад ја виђех, шта јој је он. Мало задрхтах, кад помислих да јој морам ишчупати из срца најдражега човјека. Стио сам прекинути; али не смијем — морам, па што било.

— Златка, дијете, буди јунак!... Ја сам ти причао, како сам својијем очима гледао ђе наши ђедови јуначки гину за своје поштење. Они трпљеше љуте муке, али им је образ остао свијетао. Златка! Ти си још дијете, за тебе нијесу муке, да, да, нијесу. Можда ће бити друкчије... ти нећеш умјети поднијети ...оно... ех, сплетох се! Боље, да шутим, боље!

Она, клечала, скочи.

— Није боље, амица, није! Тиче се Дамјана, па криjеш. Не смијеш! И да те прије нијесам добро познавала, сад бих те познала. Све ми кажи! У твоје је Златке срце јуначко, одољеће.

— Да ти кажем! А ко ће ме научити, како ћу? Ти још не знаш ови свијет, не познајеш људску невољу, не знаш да има тешкијех прилика, што савију човјека као сламку... Како да почнем?... Видиш, Аустријанац узео Босну, притиснуо Сарајево. Други настао вакат. Не море се живјет', као прије. Поиздолазише Јахудије из бијела свијета, варају тако, како који вјештије зна. Наши трговци не могу да изиђу с њима на крај, стала им радња. Има их повише, што већ једу своје паре, не зарађују ништа; то ће још трајати које вријеме, а потље? Но има их, који су пре окупације били мали људи, па сад живе боље него икоји богатир. Ти лако зарађују паре. По цио дан сједе у магази, ријетко им муштерија робу купује, па опет лијепо живе и кроје красно одијело. Од куда им паре? Некоји сад још више троше, него што су прије окупације. Од куда им паре? Око њих се преко дан купе коншије, разговарају се то о политици, то о немаштини. Што ко мисли, каже. А у вечер? Има их у Сарајеву десетак Срба — биће их и више — што се у вечер изгубе, нико не зна ђе су. Сјутрадан зна полиција ђегод се што говорило

— Амица, то је страшно, амица, страшно!

— Што, Златка? Ваља живјет'. Од трговине ни паре, а полиција сипа и шаком и капом. Па баш и није свако вољан, да се зноји, лакше је примати паре без муке... Него је и вјешта полиција. Знаде она, ко је доћерао до паса, па га зовне, санћим има посла. И тај ти изиђе с пуном кесом, али је и један шпијун више. Па ни по јада, да истину потказују! Ено прекопаше Бесару, па учитеље. Не нађоше истина ништа, али је несрећа, кад све мораш зепсти, сад ће ти полиција у госте... Страшно је то за паре образ продати...

— Доста, амица, доста! — моли ме она.

— Није доста, Златка. Боље ти је сада знати све, него потље, кад буде доцкан... Нико је био прије окупације ништа, а сада? Озида нову кућу, магаза му пуна робе, живи као бег. Људи знају, да му трговина није пошла на боље, и питају се: од куда му паре? Хоће људи да то знају И сам мишљах, чине му криво, али се увјерих да имају право.

Дођох до најтежега мјеста.

Златка не трепће.

— Враћах се са сијела од Самоуковића. Бијаше два сата преко пола ноћи. Пут ми је поред полиције, са мном никога. Испуштих бројанице баш крај изгореле Петрине куће и сагох се, да их напипам. Не могох дуго да их нађем. Чујем ђе неко промиче с ону страну Ташлихана. У томе нађем бројанице, па пођи полако новој цркви и полицији. Они,

што му корак чух, стаде и осврне се. Стадох и ја — нешто ми тако каза. Они пођи, пођи и ја. Кад они би код ламне на црквеној порти, стани опет и осврни се. Лијепо му виђех лице. Мислим, куд ли ће то момче у ови крај, кад му је кућа код старе цркве?... Ваљда ме не припази, јер пође брзо, брзо, па га нестаде на капији од полиције.

Сјутрадан су и мене прекопали, јер сам на сијелу говорио како влада гони Србе. Знао сам ко ме је проказао, али сам шућео, да не допаднем горијех јада... Па сад, Златка, хоћеш ли моћи прегорјети Дамјана?

Она ме погледа својим великим очима, зарони главу у моје крило, па стаде јецати.

Ја прекини, па је гледај, гледај, а ту у прсима ми тешко, тешко...

Прођоше двије, три ли неђеље — мени све пусто. Није ми Златка, која прије бејаше. Блиједа, мрко гледа, све сједи, а памет јој Бог зна ђе. Почни ја, па је разговарај — једва јој се омакне која ријеч. А већ и ја вам нијесам на језику. Па и што ћу? Што бих јој стио причат', то она не разумје, а што би она хотјела, то не смијем. Мука! Пођи ја почешће у Миће. У кафани је доста нашијех, па ме прође вријеме.

Златка бејаше сама. Што је мислила, не знам, али већ видим да је све тања. Обоље ми Златка. Леже. Дај хећимс, лијечи је. Кажу они: ту лијечи они горе!

Не одмичем од ње.

Једном ће она:

— Амица, ала је то мучно умријети.

— Не будали, бона! Што мријети? Побољевах и сам, па ево осијеђех.

— Ама шта је то смрт, амица?

— Љутиш ме, дијете! Прођи се, Бога ти — кака смрт!

— Мучно ћу те још што молити. Ово ће бити пошљедња. Кажи!

— Па баш да ти учиним по вољи. Колико ја знам, смрт је, кад Бог узме своје, а земља своје. Тијело постане земљом, а душа анђелом.

— А знамо ли што потље смрти?

— Ништа.

— Хвала, амица, хвала! Чуј! Што ја осјећам, није никоји човјек осјећао. Све нешто тражим, јер све ми празно. Бацим око на двор — празно, погледам у небо — празно. Па ме љуто мучи, ђе нема нигђе ништа, да ми око утјеши... Причали ми, страшно је то умријети. И ја тако мишљах. Лијепо је виђети сунце, што грије и расцвјета цвијеће; лијепо је поћи на Требевић, па слушати птичије пјевање; лијепо је живјети са својема, говорити са њима, пазити их и — љубити. Док тако мишљах, ја сам заплакала, кад год чух да некога гробљу носе; знађах, тај не никада неће врнути својима, да их види, да га виде. Сва се згрозих, кад онда себи рекох: и ти ћеш умријети!... А сад? Прође све. Није ми до сунца, до цвијећа, до птица. Ја тражим, чега нема. Па још кад помислим: не могу се ни надати, да ћу икад наћи што

тражим — онда, амица, таке муке осјећам, да већ не знам има ли већијех. Једва чекам час, кад више нећу знати за све ово овђе, кад нећу морати тражити што не могу да нађем. Па онда опет помислим: зашто је то све тако? Јесам ли ја љуто згријешила? Кад други нађу што траже, зашто се то мени не може?

— Али ко ти рече, да се не може?

— Ја сама. Бејах од шест година — ти ћеш боље знати. Уђоше заптије у нашу кућу, одведоше ми баба. Кукала ми мајка. И ја сам кукала, а нијесам знала, што? Питала сам мајку: што не долази бабо? А она: доћи ће и донијеће ти срмали либаде — па окрете главу и руком прећо очију. Умре ми мајка, а бабо не дође... Прођоше многе године и ти си ми причао: западе ноћу у мога баба некоји Херцеговац, бјежећи од заптија — гонили га ни за шта; бабо му дао конака и прије зоре испратио га на границу, те се човјек избави биједе; бабо не ошутјео, већ причао некоима; нађе се лијепи братац, потказа га и прими паре; баба ми одведоше у Видин, ђе у тамници свиште. Дотле сам све људе љубила, као свога баба. Мишљах, сви су добри, ко он. Од тада бијаше људи, које сам мрзила. Је ли, амица, то је тако гадан, тако стидан посао — има ли грђега на свијету? Брата, пријатеља потказати — за паре!... Па онда познадох њега. Разговарасмо се и ја почех друкчије љубити, него што љубљах баба, мајку, тебе. И кад он рече да и он

мене тако љуби, да ће ме вјенчати за се — с пашиницом се не бих мијењала... И онда, амица — 'прости, није пријекор — онда ми ти, можда не хотјевши, пробуди стару мржњу. Заче се у мени љута борба — удари мржња на љубав. Обе делије једнаке снаге, час хоће једна да свлада, час друга. И онога дана по просидби, чини ми се, мржња одржа мегдан, те га дочеках, како се нико не дочекује. Што сам му све наказивала, не сјећам се, али знам да не смије прага прекорачити... И тек потље виђех да борба није доконана. Она траје све бјешње, све љуће. Снагу ми отимље, крв ми пије. Па има часова, кад је јача љубав. Тада бих хотјела да скочим, да њему одлетим, па да га прокарам: зар тако, вјерениче? Камо свати, да водиш ђевојку? О, па тек онда знам како ми је драг! И одмах потље видим баба у синџиру, ђе ми прстом пријети, и видим сузе мајци у очима, па ми је тешко, тешко ми је, амица, тешко!... Али неће борба дуго. Још мало ми је снаге, да је преотме, још мало крви, да испије. Осјећам, доћи ће то, што се зове смрт, кад нећу ништа знати, ништа осјећати — ваљда ћу онда бити срећна!... Али што је теби, амица, те плачеш? Та радуј се, што ће ти Златка бити срећна!... Морадох ти све казати. Сад ми је полакше. Прости твојој будаластој Златки!

И она одахне из дубине душе...

Погодила је. Сјутрадан она бејаше срећна — умрла је...

Ја сам сухијех очију претурио горијех мука, али овђе не могох уставити суза. Та то бијаше тако добра шћер, тако паметно дијете, тако лијепа ђевојка! Жаливије ми ње него ичега!...

Простите ми старцу! Кад год се тога сјетим, иду сузе саме — па ето ти!

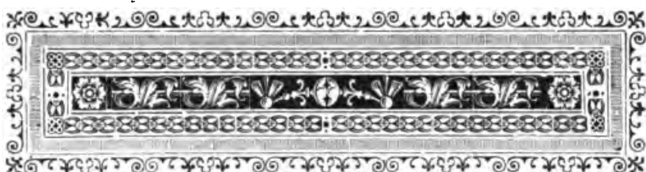

ВРАГ ЂЕВОЈКА

Сретох је у Чемалуши пред Бјелића кућом.

Киша лије — покисе ти душа, а бијаше дубока јесен, те се мрзне.

— А што, по Богу, дријемаш на улици? Бјежи кући, да се згријеш! — карам је ја, јер виђу, дркти.

— Па... знаш... ја баш и не имам куће — отеже она.

— Хајде! Па ти онда нијеси Сарајка?

— Нијесам. Помријеше ми сви моји, невоља ме догна из Високога. Цио дан не нађох нође службе.

— То је несрећа. Ама тек нећеш на улици сачекати зоре?

— Ако је Богу воља! — и крупна суза спушти јој се у њедра.

Мене текну.

— Пођи са мном! У мене је топла магаза.

Никада нећу заборавити како ме је тада погледала. Е лијепо јој читам из ока као из књиге: Смијем ли ти вјеровати? Фес ти сједи на глави, ма и Швабе се офесише!

— У мене је мајка, њој ћу те одвести — јуначим је ја.

И она пође...

Уљегосмо у магазу, а мајка ће:

— Ко ти је то?

— Сирота. Не има ноћишта, а из Високога је. Нека ноћи!

Одмјери је мајка.

— Сједи! — и мајка отвори долап, те пред њу пилав.

По вечери нијесмо много говорили. Тек ми је остало, да се зваше Тата — ријетко име.

Одох и легох. Једва ми сан очију склопи.

Порано устадох.

Бијаше неђеља.

Чим крочих из магазе, застадох — divaнана пометена, ни мрве праха на миндеру.

Уђох к мајци. Све чисто и намјештено.

Мајка ме погледа и насмијеши се.

— Вриједно ђевојче! Ни јој заповједила, ни је замолила, она ти све очисти; па и не пробуди ме! Кад се тргох, она ће: ђе ви је живад? Кажем јој, и она је нахрани. Сунце буде високо, кад ја овако стара све то посвршујем.

Ја се осврћем.

Мајка ме разумједе.

— Отишла је на чесму. Неће та џабе вечере и ноћишта. Баш ме добро јутрос одмијени.

Уђе Тата, образи јој као мерџани.

— Хвала вам — поче она, а глади фистан. — Ја одох тражити газду.

Мајка ми се смути.

— Па... ето празник је. Грехота је пуштити те. Данас остани! — заустављам је ја, а, чини ми се, не иде јој се.

Мајка ми се разведри.

— Да, да, остани! А већ, кад мораш поћи, пођи сјутра.

— Е па кад велите...

И Тата у кухињу, а ја у чаршију.

О ручку тужи ми се мајка, љуто је забољела глава. У вече јој горе, а сјутра одох по хећима.

— Е, видиш, Тата, несрећа! Остани, Бога ти, док ми се мајка не предигне!

И она остаде.

Дворила ми мајку боље, но што би је шћер дворила.

Све ми се чини, да ње не бејаше, умрије ми мајка...

Оздрави ми мајка и опорави се.

— Тата, дијете — рећи ће мајка потље два дана о вечери — ето ја оздравих, но мучно ми самој радити. Остани у нас; платићемо ти, што је право.

Моје се очи сукобише с Татинима и она пристаде.

— Је ли ти право, сине?

— Твоја воља мени заповијест — слегни ја раменима.

Бијаше у првога ми коншије слуга Јово.

Виђу ја њега већ трећу вечер с Татом пред вратима — мрско ми, кад млађи много диванишу.

Зовнем Тату.

— Ма што ће ту они Јово сваку вечер?

— А што да не дође? — осијече се она.

— Та но — тргни се ја — тек питам.

— Па — вели — воли ме. Каже и узеће ме — и она саже главу.

— А ти? — питам ја, а криво ми до Бога.

— Их! Како ме то гледаш! — плаши се она.

— Па волиш ли ти њега? — питам је мекше, а узе ме зима.

— Та... није ружан, а из поштене је куће.

— А ти пођи за њега! — рекох, а душа ми дође у грло.

— Нећу!

— Нећеш? Што?

— Не волим га.

— Па што разговараш с њиме?

— А с ким ћу?

— Та то јес'! — замислим се ја. — Знаш шта — одвешћу те мојој родици Јелки, па ето ти разговора.

— Али ја служим! — подсјећа ме она невесела.

— Ако! Јелка није поношљива.

И одведох је по првој нећељи Јелки. Баш она везе либаде, па се љути — да плаче — што не умије да извезе исте гране, као што су у Мићине Анђе.

— Дај амо! — и узеде Тата.

Сјутрадан Тата посвршавала по кући, па сједи крај ђерђева. Дошла и Јелка.

За недељу дана љепше гране на Јелкину либадету него на Анђину.

И још кад јој Тата 'саши нови фистан, Јелка јој постаде прва друга.

Тако прође неко вријеме; чињаше ми се, један је дан, а бијаше по године.

Једно јутро—дан прије сијелисмо до пола ноћи у Крлете — а сунце кроз џаме право на мене. Хој! хој! То је већ осми час! Бацим рухо на се, па ћу доле, да попијем каву, јер ми ваља у чаршију.

Имам шта и виђети — мајка ми мете диванану.

— Нијесам те хотјела будити — вели она — доцкан си се вратио. Мислим, отишла на чесму, само што није дошла. Пусто ми мишљење! Окретох се по двору — нигђе је не нађох!

Знао сам кога је мислила.

— А јеси ли је јутрос виђела? — усиљавам се ја, а глас ми дркти ли дркти.

— Нијесам. Легосмо синоћ. Кроз сан ми се једном учини, Тата плаче. Не хтедох је питати, јер потље не чух ништа. Синоћ ми се јадала, зло јој је, те није ни вечерала.

Ја стао као закован.

— Куку мени, ако је које зло снађе! Нијесам више за рад: што ћу стара без ње?

Те мајчине ријечи освијестише ме. Баталих каву, па одох.

Питај коншије и с десна и лијева: јесте ли је виђели?

Један вели: нијесам; а други ми се подсмијева: ако теђи за њом око замиче, мислиш, и мени?

Дође ми зазорно, али на часак.

Распитуј ја даље, распитуј, и нико ми живи не знаде бијеле рећи.

Да није отишла другоме у службу? Јок! Што би то крила? Ћа силу је не може нико задржати, и ако бих ја и то покушао, не знајући управо зашто? — Да јој није што криво од нас, од мене? Море бити. Ја сам јој увијек осорљиво говорио, заповиједао сам јој. Никада с њоме скоро нијесам говорио, као што човјек с човјеком говори. Требало је да помислим: ђевојка је, и ако ми служи. — А да није послушала онога зевзека, онога Јова? Ће, то не море бити. Та оно је ругоба, гад, а она је тако лијепа. За чудо! Прије ми не паде на ум да је она лијепа — зар зато, што ми увијек бијаше на очима?

— С пута, бре!

Дигох главу, а преда мном коњи у колима; једва их кочијаш држи.

— Што си забô нос у земљу, те не гледаш? Мало, па те прегазих.

— 'Прости! — рекох тек онако, а чини ми се, не би ми криво било, да ме је прегазио.

Скренем с пута. Паде ми нешто на ум.

— Стој, бре! — повичем кочијашу. — Ево ти, па попи једну! — и пружих му форинту.

Он устави коње и прими.

— Срете ли, вјере ти, какву ђевојку на друму?

— Виђех ти ја многу ђевојку.

— Али ту испред Сарајева?

— Испред Сарајева?... Виђех повисоко, гараво ђевојче у свиленом либадету и црљеном фистану. Оде пут Високога.

— Ево ти још једна форинта! — кликнем ја, па пут преда се.

Како сам изишао из Сарајева, како сам прошао поред војничких барака, кога ли сам сретао, колико ли сам ишао височкијем путем — ништа вам ја то не умијем казати.

Тек знам, да сам пред самијем Високим догледао бијело либаде и црљени фистан, па сам викнуо што ме грло носијаше:

— Тата!

Она стаде и осврне се.

Чим ме познаде, наже бјежати.

Ја за њом.

Нијесмо се дуго гонили.

Шћаше пасти од умора.

— Баш си будаласта! — корим је ја. — Који те враг наћера, да одбјегнеш?

— А што те је стало?—једва изговара она.

— Мене? Та знаш... мене није, није мене! Већ мајку ми препаде страх, није ли те које зло снашло? Она ме посла у потјеру.

— А ти ме не би тражио?

И погледа ме испод ока.

— Ја? Хе, ја... знаш, посао... — виђу, ушепртљио сам.

— Па да, ја тек служим — и она се сневесели.

— Е баш кад хоћеш да знаш: и ја сам стио. Стио, да те потражим, јер сам твој газда, па и одговарам за тебе.

— А што си још стио? — и она се развеселила.

Осјетих, да ми се сва крв у образе слила.

— Што сам још стио... што сам... ма што ме ти узе испитивати као учитељ ђаче? Ја тебе имам да питам: што одбјеже? — и лакше ми би, што се искобељах.

— То ти не могу рећи.

— Што?

— Образ ми не подноси.

— Хајде! Зар је тако крупно? Онда ми мораш казати! Шести мјесец у мене си, ништа ружно не виђех у тебе. Чини ми се, нијеси ми туђа, већ родица — навикао сам се на тебе. Криво ми, не умијем ти казати, ако те увриједих, не знајући.

Нешто ми се отворило, па иду ријечи саме.

— Нијеси ме увриједио.

— Е баш ми се свали камен! А да није мајка? Вртиш главом. Па шта је онда?... Окрени амо, обрни тамо — ма колико мислио, не могу да се домислим. Тек једно знам: мора да је то страшно, кад ти румен у образе гони. Баш зато треба да ми кажеш. Па не мећи ме дуље на муке, већ казуј!

— Не питај! Тек знај: ја морам у Високо, и никад ме не виђе Сарајево!—И она пође.

— Стој! Или ћеш ми одмах рећи, или ћу те на силу однијети у Сарајево: друге није!

— Ама муку ти мучим, газда. Рекла бих, а не могу ти у очи погледати. — Ене! Знам како ћу. Окрени се ти Сарајеву, а ја ћу ти за леђи све испричати. Окрени се!

И повуци мене за раме.

Послушах је.

— Синоћ — узе она, — али ни ријечи, газда, док не свршим! Еле синоћ по акшаму нађе ме они Јово на вратима, па ће: — Нешто си ми се промијенила, цуро! — Ако сам, велим му ја, тек да ме се прође. — А он стаде: Љепше си рухо понијела. — Својим сам га рукама зарадила. — Рукама? Ма свијет вели друкчије. — А што ми је до свијета, па и до тебе? и хтједох се врнути у магазу. — Док он: Ма веле газда ти даровао. — А ја се уставих: Па? — Па зна се, зашто се дају тако скупоцјени дарови лијепој ђевојци — и он се пакосно, врло пакосно смијешио. — А зашто? питам ја, и ако знам, да ми рухо није дар, већ зарада; тек ме љуто поплаши они његов смијех. — Како само да ти кажем? вели он. Ето твој газда нежењен, млад, на оку је, ти лијепа, ђевојка си; његова мајка стара, рано заспи, а вас двоје сами — па и што ћете? Млади сте, а живот је кратак, ваља живјети! — Разумјела сам га и побјегла сам. Слагах ти мајку, да ме забоље, те легох. Душеком сам уста запушила, да ти мајка плача ми не чује. Боже мој, Боже мој! Зар што не имам ниђе својега, што сам убога сирота, зар зато морам образ погазити? И што баш свијет тако о сиротнима мисли? Ено, Ташлиханке већ толико ашикују с официрима, да је зазор родитељима им извести их на улицу. И за њих нико не рече: окаљаше образ. — Као што бејах љута, још да ми

бијаше у власти, цијелом бих се свијету осветила, али што ћу слаба, жалосна! Тако је зар Бог стио! — Дуго сам се мучила, шта ми ваља чинити. И смислила сам, да у потаји одем — не умједох вам рећи ништа, што ми се иде. Ето, што сам одбјегла.

— Е лијепо... само то није све.

И ја се окретох.

— Како није све?

Она ме заплашено погледа.

— Кажем ја! Ето ти се на лицу види страх — бојиш се, погодићу. Промерио сам ја тебе добро; имаш ти више памети од многе ђевојке. Причај ти то другоме, да си само повјеровала оној будали — има ту још некоји враг. Казуј!

— Бог с тобом, газда, а шта ће бити још?

— Зар бих те питао, да знам? Него не дуљимо лакрдије! Или казуј, или пођи у Сарајево! Оно баш и не мораш казивати, ако ти није за казивање. А што је онај млатио, није ништа; то је он у пакости изнио, али му се неће примити. Знају мене Сарајлије.

— Ја овако нећу! — рече она одлучно.

— Е па како ћеш, де?

— Баш никако — заруменела се она — не могу, па не могу. И све ти је залуд — Сарајево ме неће више виђети.

— Ма збиља ли ти то говориш? Ти знаш, мајка ми је сасвијем остарјела, не може се тако рећи ничега у кући прихватити — зар ти није жао ње?

— Па узми другу, да ти служи!

— Ама мајка ми се на те научила — никоја је неће боље услужити. Па онда, право да речем, и мени се допада она кава, што је ти печеш — не бих могао друге сркнути! Потље ми ти у кући све некако тако намјестиш, да би ми све тумбе изгледало, кад би друга намијештала. — Е је ли ти доста?

— Па тек си започео!

— Нема фајде — и свршићу. А знаш ли ти, што сам те по мајчиној бољетици задржао? Па знаш ли ти, зашто ми криво бијаше, што си почела с Јовом ашиковати? И знаш ли ти, што сам те одвео Јелки? И знаш ли, што сам те одијевао, као што бих сестру? И знаш ли ти, да те — волим?

Измаче ми ријеч, па то ти је.

— Знам.

И она климне главом, а зажарила се.

— Ене! — пљеснух се ја. — А мени се чини, нијесам то ни сам до овога часа знао — од куда ти то знаш, до врага?

— Не рече ли ми сам мало прије, да нијесам од тупијех? А и срце, што никад не вара, и оно ми говораше: воли те. Сваки дан чеках, да ми то кажеш, па не могох дочекати; јер и ја тебе волим, па ми дуго чекање. Добро ми дође синоћ Јово. И забољеше ме његове ријечи и нагнаше ме на јуриш. Није адет, да ђевојка момка проси, зато те нагнах, да ти прву ријеч изустиш. — Знала сам ја, да ћеш ти мој траг напипати; само нијесам знала, да ћеш тако доцкан поћи, те не бих толико одмакла. Па и ту си ме толико

намучио, док сам ти ишчупала ту ријеч: волим те.

— Не рекох ли ја, има ту још нешто? Ама реци ти мени: из које књиге ти то све научи?

А она диже руку челу, па срцу.

— Е баш си им дивно ђаче!

И ја је загрлим...

Кроз Сарајево провео сам је за руку.

Сарајлије, што нас сретаху, вртијаху главом.

Кад уђох у магазу, скидох фес. Мајка ми се разрогачи.

— Благослови, мајко!

Њој се лице разведри, из ока јој суза кане и она спушти руке на наше главе.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ово је двадесета година, како ми је жена, и ја се не покајах, што је вјенчах за се.

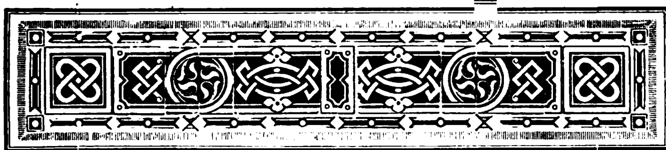

ЦЕНАБЕТ

Бијасмо у Самоуковића на бокарушама — сестру му Јоку вјерио Јово Бесара. Кућа виђена и богата, те се искупило свијета, махни! Ухватила се момчад и ђевојке у коло па играју, а имају и ђе. У Самоуковића магаза — шта је ова према оној? Ништа. Четир је пута оволика.

Ја сједим у ћошету, па, гледајући, као да се подмладих овако сијед. Или су љепше цуре или момци. Хеј, пусто вријеме, како летиш! Кам' да су ми оне ноге од прије триестину година! Овако: шути па гледај... У том ће моја братаница са вином и мезетом.

— Море, Анђо, ти се баш умори.

— Па и нијесам, амица — одговара она и послужује мога коншију.

— Но све си цуре постиђела: најлепши ти фистан.

— А да у које ће бити, ако неће у мене? — пита она поносито.

Док у тај мах звекне чаша о послужавник, а црни се мостарац излије Анђи на сви-

лени фистан. Она се трже, простријели својијем црнијем очима мога коншију, па рече — а од љутине дошла ружа:

— Беначе!

— Мучи, бона! — карам је ја, а она већ одмакла.

— Џенабет!—окретох се ја моме коншији и тек сад видим, то је Крсто, онога Капиковића на Бембаши син.

Сиромах бијаше, али је најбоље изучио гимнасију, још ону нашу, те га професори препоручише тамо неђе у Новом Саду, па добио добру помоћ, а сад учи, да буде љекар.

— Душе ми, амица, нијесам стио — правда ми се он, а виђу, љуто га увриједила. — Узедох чашу, но очи ми запеше за њене; она маче послужавником — па ето ти!

— Батали ћорава посла! Знам ја то; зна то и она, али како је плаха, бржи јој језик од памети. Него сутра, кад дођеш, биће било па прошло.

Крсто је учио Анђина брата Димша.

— Ја ти, Бог ме, више вами не дођох.

— Хајде! Па ти си грђи од ње. Мој Перо те воли као и ја, зато те и узео Димшу за учитеља, па зар да се и њему и мени замјериш?

— Прости, амица! Но како да дођем у вас, а да се не сукобим с њоме? Па, кад се сукобим, како ће ми образ поднијети, а да јој не вратим, што ме онако нагрди? Било би још грђе зло. Боље, да и не долазим!

— Ма што се ти мораш с њоме сукобити? Ево ти ја кажем, нећеш је виђети, као да

није у кући. Моја ће то бити брига. Вјерујеш ли ми?

— Све је то лијепо... али...

— Нема тамо никога! Мораш долазити! Зар би ти, болан, могао сад оставити Димша, кад си га најбоље почео упућивати? Зар сад да стане, па ни тамо ни амо? А и што да узимамо другог учитеља, кад си ти, Сарајлија, таман за то мјесто? Валах, не бих ти ја а ни Перо опростио никад!

Мој Перо му плаћао десет дуката мјесечно, није баш што је пријека нужда, да Димша о распусту учи, већ да приличнијим начином даде Крсту двадесет дуката, јер је у Бечу скупо живјети.

— Кад ти тако узимљеш, валах, долазићу, нема фајде!...

И он је долазио.

Једнога дана сједи ја и срчи каву у мојој магази, док ето ти Анђе. Није она, која бијаше прије. Збуни се — ријеткост у ње.

—Амиџа! — и загрли ме, па ме љуби. — Дај ми вјеру, да ми се нећеш смијати!

— А што, сунце моје?

— Тако! Нешто ми лудо дошло у главу, можда ће ти се чинити смијешно. Хтјела бих ...ма ти ми још нијеси вјеру дао!

— Па добро, де! Нек ти буде! Нећу се смијати, већ ако не од радости.

— Видиш, амиџа, и Деспића Мара и Рајковића Мила, и не умијем ти их све избројити, говоре њемачки — да ли приличи знати њемачки?

— Чудно ме питаш. Што ко више зна, паметнији је.

— Ето зато бих и ја хотјела учити њемачки — вјеруј, само зато.

— Па?

— Па знаш — и она узеде либаде за крај и стаде га увијати, а очи упрла у прсте — кад већ Крсто учи Димша, што не би и мене могао учити њемачки?

— А! — зачудих се ја.

Она се разрогачи.

— Та оно могао би и ко други, но кад је Крсто већ ту...

— Само не питаш, хоће ли он хтјети?

— Он? А што да неће? Не тражим џабе — бабо ће му платити. —

— Ма има, што се не купује парама.

Она ме зачуђено погледа.

— Јес'! Можда нема у твога баба пара, да нагоне Крста, да тебе учи.

— Мене?

— Тебе, jä! Има, које би он учио и џабе, али тебе! — Ја му о томе не смијем ријечи рећи.

— Па и не треба. То ћу већ ја удесити.

— Ти? А знаш ли, бона, да те он не море виђети?

— Ако, ако! Пушти ти само мене! — Него сам те то хтјела молити, кажи ти то бабу, јер ја му не бих умјела казати; друго је већ моја брига...

Перо је пристао.

Сутра дан ја баш пођох до Мићине каване, кад кроз врата од магазе, ђе је Крсто

учио Димша, чујем разговор. Нијесам никад радо прислушкивао, но сад познадох Анђин глас, па ми ноге саме стадоше. Стид ме је признати — али 'вако стар прислушкивах.

— Увриједила те? — чујем Анђу.—А зар би ти стио да ти кажем: хвала што си ми нагрдио фистан? Не будали, Бога ти! — Но махни то, већ хоћеш ли ти мене учити? А ја ћу ти бити најбољи ђак.

— А, јä! Како ћеш у официрску касину, кад не знаш њемачки! — подсмјехну јој се Крсто.

— Валах, право и велиш! И онако ми ви Сарајлије нијесте ни за што. Разговарате буди Бог с нама. Свака ђевојка мора поцрвењети или бјежати вас — па онда вам криво, што радо разговарамо с официрима!

— Па узми официра!

Крстов ми је глас пријекорно звонио.

— Нијесам ја то хтјела — љути се Анђа. — Но море бит', да ћу хотјети.

— Па дё, дё! Ко ти не да?—јетко је нутка он. — Учићу те, па, кад научиш, ем ћеш ишћерати жељу, ем ћеш се усрећити као Тата и Јелка.

— Ма не учи се мени зато! — учини она, а као да ће у плач ударити. — Онда би ме ...могао... и ко други...

И она прекиде.

— Доста, брате! — скреће он, а чини се луд. — Учићу те, па мирна Босна. Доста — имам ја и другога посла.

— Е није доста! Нећеш поћи, док не свршим. Мени се зато учи, што ме ти мореш учити, па то ти је!

— То би ми прије било драго чути; но потље онаке увриједе...

— Ама ја не могу вријеђати, кога не мрзим. Така сам ти, па ето ти!

— Море, прекини; додија ми! — као зловољно рече он.

— Е кад ме толико изазивљеш, у инат ћу ти рећи: волим те!

Доста сам чуо, и сувише. Полећех уз басамаке Перу. Бејаше сам — срче каву.

— Не вјерујем, да ће ти бити кава на здравље — почни ја одмах с врата.

— Е? — пита он.

— Мучно је то рећи. Шта ти, Бога ти, мислиш о томе Крсту?

— Како велиш? О Крсту? Што то?

— Па, тек онако запитах. Мени се он допада. Вриједан је, добро учи. За двије године и он љекар усред Сарајева.

— Прођи се, Бога ти, Крста! Знам ја све то и без тебе.

— Оно јес'! Ма тек ће он доћерати до човјека.

— Да си баба, бих помислио, наводаџижеш — насмија се Перо.

Мене засврби иза уха. Стио бих што рећи, ма неће ми ријеч преко усана. Док на басамацима стаде лупа.

Домислио сам се, ко ће то бити, па, санћим да видим ко је, хтједох умаћи. Но врата се отворише.

Прво спазим Анђу. Сва јој срећа беше исписана на лицу. Ухватила за руку Крста, па

га скоро силом увлачи у магазу. И њему је срце на мјери: тек му се ноге скраћале.

Перо зинуо, па да би ријечи.

Ја приклоним главу, па очекујем да пукне гром.

Анђа не сачека, да јој се бабо од чуда освијести.

— Бабо, да ме удаш за Крста!

Она није молила, она је заповиједала.

— Ђе је та палица, па да одмах свршимо и вјенчање! — раздра се Перо и скочи.

Ја се охладих.

Док Анђа оде у ћоше и донесе палицу, даде је Перу и мирно рече:

— Изби ме, уби ме — ја другога нећу!

Глас јој није дрктао, ни оком није тренула, већ право Перу у очи.

Перо прихвати палицу, замахне, па је хитне кроз отворена врата.

— А кад сам ја тебе био? — љутито је пита он, али већ попушта.

— Никада.

— Па како смијеш мислити, да ћу те сада бити, кад... кад... ех, шта ту, кад ми нијеси крива?

— Бабо! — кличе она и паде му око врата.

— Хо, хо! Чек', чек' мало! На испит! — и он је благо отиште.

— Еле тако ти, Крсто? Ја те примих у кућу као своје дијете, а ти ми отимљеш шћер. — Шут'! Нећу да те чујем! — Већ од куд дође на то, да ти, нико и ништа, тражиш жену?

— Није он мене тражио, већ ја њега — умијеша се Анђа, видећи, ђе збуњен Крсто крши прсте. — Да си га, бабо, виђео каки је био, кад му рекох да га хоћу! Ја, ђевојка, не бих се умјела онако застиђети.

— Чекни ти, брбљушо! Имам ја с њиме рачуна. — Како ћеш ти, Крсто, издржавати жену?

— Вриједан љекар море издржати госпођу — ослободи се Крсто.

— Нема од тога ништа! — пресјече Анђа. — Зар да чекам, док постанеш љекар? Да ми те можда преотме која Њемица у Бечу? Јок!

— Ма још двије године треба, док свршим. Како ћу с тобом, кад сам још ђак?

— Лијепо ћеш: ти ћеш у школу, а ја ћу ти спремати ручак.

— Та да... нешто стипендија, а нешто ћу пером зарађивати...

— То је таман, да поцркате од глади! — упаде Перо. — Него да вам ја кажем. Ти ћеш захвалити на стипендији, а већ моја ће брига бити, да не постите. — За мјесец дана вам је свадба!

И он их обоје прихвати на своје груди, а окрете главу, да му не спазе сузе.

— — — — — — — — — — — — — — —

И дан дањи ми засвијетле очи, кад се тога сјетим, можда и зато, што је ријетка жена — сами знате — у Сарајеву као Анђа, а ређи муж као Крсто.

ЧУДО

1.

Ђаво ме надари, те га дадох у школу у Швапску, код красне наше српске школе!

Е, али хоћу ја да ми Димшо посрче сву мудрост.

Била му петнаеста, кад је отишао. Свршиће, рекоше ми, за три године. Кад прођоше три године, хоће он још једну; треба, вели, да добро изучи. Пуштим ја једну, па и другу; шта ћу, јединац ми је.

Једва на једвине јаде дође он кући.

Красан момак, да се њиме бабо поноси. Па ти зна и њемачки и талијански, таман да пише онијема у Бечу и Трсту, с којима ја тргујем.

Прође мјесец, два — све иде лијепо. Исплаћују ми се паре, што их дадох на Димшово школовање.

Не знам ја још ништа.

Док једнога дана кренух у Беч. Пробави онђе двије неђеље, па се врни дома.

Имам шта чути.

— Лијепо си Димша изучио! — рече ми коншија Максо, кад уђох у магазу.

— Је ли! — поносим се ја.

— Тек привири у магазу, па хајде! — и одмахује руком. — А тек кад падне ноћ! У зору се враћа.

— Неће бити! — тргох се ја.

— Питај га! — вели Максо, па се измаче, јер уђе Димшо.

Аха, мислим ја, шали се Максо, па побјеже.

— Шта ми то прича Максо? — питам ја, јер не вјерујем.

— Ти ћеш, валах, знати — снебива се Димшо, а. крије очи.

— Нијеси долазио у магазу, вели Максо.

— Долазио сам.

— Привиривао си, вели Максо.

— Слаб пазар, па што ћу? Ту је Јово.

Јово ми бејаше момак.

— Како: што ћу, болан брајко? А да куд си, кад нијеси овђе?

Он шути.

— Хоћу да ми кажеш: куд си? — почех се и љутити и прибојавати.

— Куд сам, куд сам... па ту, у Сарајеву...

— Бре, да ми казујеш, или ћу те...

И измахнем.

Он се не маче.

— Дуго ми вријеме; ишао сам у кавану — рече он тако мирно, као да је важан посао радио.

— У кавану? Па jа̏, и ja сам ишао у кавану. У кавани сам и стекао ову магазу и оно пара.

Он осјетио горчину мојијех ријечи, али као да га пријекор не дирну.

— Ти си се доста намучио; не морам ја. Хоћу да проживим; имам чиме.

— Баш ти научи говорити! — Но ђе су паре, што по књизи треба да су у каси?

Он шути.

— Шта си ти то радио у кавани?

— Што и други.

— Бекријао, бацао паре, а?

Он опет шути.

— А ти хајде у кавану! — планем ја — па нека те она храни и одијева!

И оћерам га.

2.

Чудеса ми напричали: те карта се, те пијанчи, те бије се.

Помијешао се са пошљедњим друштвом.

Кад нијесам оно дана шенуо, нећу никада. Али сам и био на мукама, као нико мој. Јединац ми је. За њ сам радио, за њ текао, за њ живио. И сад он, мој Димшо — неваљалац!

Све сам добро промислио и нијесам се кајао, што га оћерах: заслужио је...

Првијех дана по томе нијесам стио чути ријечи о њему. Долазили ми људи и говорили:

— Огледај, можда ће се окренути Димшо!

— Нема тамо никога! — подвикни им ја, кад ми за њега прословише.

Како је он живио, шта је радио — не знам; нијесам ни разбирао. Али су моји дани горки били. Све хоћу, да не мислим о њему, а све ми је он у глави.

На свијету има јада, у животу има сјете, у очима има суза — али што су јади, што је сјета, што су сузе у мене биле, чини ми се таковијех нема. Ишао сам у цркву, прислуживао свијећу, дијелио милостињу, помагао, коме је требало помагати. Молио сам се Богу, молио се увијек и дању и ноћу, молио се топло, од свега срца.

И Бог ми поможе — догоди се чудо...

Но да почнем из почетка.

3.

На Бембаши крај Шехер-Ћајина моста испирале су платно.

Није се то испирало као прије: тара! тара! тара! би рекао, млин је; или гака! гака! гака! би рекао, чопор је гусака; већ ти се све ушутило, као, да 'простиш, у цркви.

Тек се чује танко гласовито:

Анђелија воду н'јела,
Над воду се наднијела...

Пјевала је Стојка, а другарице јој или полако лупкају рубље, или га и не лупкају, тек да лупњавом не сметају Стојкиној пјесми.

Али је и пјевала!

Стао ја, 'вако стар, па зини и слушај, а да неће оне ђевојке вреле крви и срца.

А већ каква је Стојка!

Кад бих вам причао о руменилу у јабуке сенабије, па рекао: таки јој образи — не бих вам добро казао; кад бих писао бјелоћу у млијека, па рекао: таки јој врат — не бих доста казао; кад бих црнило у најцрњега црнила црнио — не бих вам довољно нацрнио очи њене. А виђао сам је толико пута — коншика ми.

И тако стојим вам ја као будала, а и заборавио да је Стојка давно престала пјевати.

Док из Бостана (турска кахва) с теферича не развеза мушко грло:

Платно б'јели Сарајка ђевојка...

Бејаше то одговор Стојкиној пјесми, а тај је одговор као смишљен пристао.

Дарну ме мало тај глас; учини ми се знан, па, док мишљах, чији је, пуче с табије топ и огласи подне.

Освијестих се, па наставих пут — вријеме је ручку.

Баш у Ковачима дигнем очи и кога видим?

Стојку.

Преко руке пребацила платно; још по која кап земљу шкропи.

Поред ње — једва повјеровах очима — иде Димшо.

Окрећи ја очи, да их не гледам; јес', не слушују ме. Брука!

Хоћу у страну, другом улицом; јес', не слушају ме ноге. Брука!

Ако нијесте знали шта је то напаст, то вам је.

У први мах, како га виђех ђе се превио, па јој прича, хтједох притрчати, па му подвикнути: Нема тамо никога! Није то цура за тебе!

Па се сјетих: оћерао сам га.

Он нема никога, она нема никога — таман пристало једно за друго.

Док се он осврну.

Очи нам се сукобише.

Враг би га знао, ко је брже очи оборио: ја или он.

Тек кад их дигох, ни Стојке ни Димша.

Лијепо пропадоше у земљу, па то ти је.

Паде ми камен са срца и мирно дођох кући.

4.

У неђељу, која прва дође, по литурђији, погледам кроз пенџер, а оно Стојка с Димшом пред вратима — кућица јој преко пута од моје.

Стид ме, али кад сам почео, да вам и то кажем: побјегох дубље у магазу, па извируј и прислушкуј.

Нијесам баш стио прислушкивати, вјере ми, но зажељех се Димша.

Да га видим, па да га видим!

Ништа вам чудније од срца родитељскога!

Прије, као да га није на свијету; сад да га видим или да прсне.

Окренуо ми леђа, и ја, матора будала, стој и чекај да се осврне; јер, душе ми, чини ми се, заборавио сам и какве су му очи.

У то ће Стојка:

— Што ми долазиш?

— А што ме чекаш? — опет он њу.

— По чем?

— Па на вратима си увијек, кад ја овуда пролазим.

— Не сједи ми се у кући; изиђем, да видим свијета.

— Ја опет ходам, па, кад те видим, приђем ти.

— Прије нијеси овуда ходао.

— То јес', али и ти прије нијеси на сокак излазила.

— Како ти угодиш онда ходати, кад сам ја на сокаку?

— А како ти угодиш онда изићи, кад ја ходам?

Па тек прснуше у смијех.

— Видиш, Стојка — опет ће Димшо — сад сам у Бабића.

— Е?

— Има већ четири дана.

— Много!

— Код њега ћу остати, макар да је мала плата — два дуката.

— Можеш се сит хљеба најести.

— Доћи ће вријеме, зарађиваћу и више; а и ти што зарађујеш.

— Колико ми треба. Но што то?

— Па... рекао бих... — петља он — те двије зараде... таман за двије душе... два љешника ораху су војска.

— А ко ти је орах?

— Ја и... ако би хтјела... ти.

Она трепне, па у земљу.

— А је ли ти то збиља? — пита га, а не диже очију.

— Истина је, као што је истинито твоје сиромаштво; истина је, као што је истинита твоја доброта; истина је, као што је истинита — ако хоћеш — твоја љепота.

Не чух прије да тако умије говорити; бих рекао, други ко говори.

— Ја никога немам — моји помријеше.

— Ја ћу ти бити, шта ти они бјеху.

— А твој бабо?

Ја задрктах.

— Мој бабо? Па не живимо више заједно.

— Није зато; но у томе, што мислиш, и он се пита.

— Љуто му згријеших; али он је добар.

— Што си учинио, лако се́ не прашта.

— То јес'; тек ја ти кажем: тако више нећу. Вјерујеш ли ми бар ти?

Она му чврсто, рекао бих мушки, погледа у очи.

— Вјерујем ти.

И ухватише се за руке.

Мени паде мрак на очи.

Сједох и низ образе осјетим сузе.

5.

Како год узмем, нијесам више, који прије.

Све ми се чини, није Димшо онако неваљао, као што сам мислио.

Ето, ради, није више лола; признаје да ме је увриједио: прави неваљалац никад не признаје.

Као да бих се сад могао с њиме помирити.

Јок! Не иде!

Зар да ја њему идем, па да се мирим?

А већ он је поганац!

Не би ми тај потље свега, што је било, пришао и приклонио главу, па ма скапао!

Поносите је тај крви као и сâм што сам.

Најзад, да ја стар и попуштим, па да се помиримо; а зар да ми у кућу доведе Стојку?

Нико јој не зна оца, мајка јој туђе радила, па је хранила: зар да ми у кућу доведе копиле, у моју кућу, што је међу првијем у Сарајеву?

Нема ђевојке у Сарајеву, што не би потрчала, да ми буде снаха.

Па ја да примим у своју кућу дијете сасред чаршије?

Нема тамо никога!

6.

Прошла година.

Кад једнога дана Димшо трап мени у магазу.

Поносно дигао главу, а из очију му читам: пошто је Сарајево?

Скамених се.

У први мах стио сам му притрчати и ижљубити га, па се тек тргох.

Док он:

— Нијесам више, који сам био. Да ми опростиш, бабо!

Ја одмахујем руком, а ништа му не велим.

— Ено ти Бабића, питај га!

Ја опет одмахни.

— Ти добро знаш. Тешке ме муке стаде, док ти дођох; но није с тога, што ти опроштаја нећу, већ што ме и сад стид и увијек ће ме бити од онога, што ти учиних.

— А што прије нијеси тражио, да ти опростим? — једва ћу ја.

— Замиловах цуру.

— Е, е? — чиним се ја луд.

— Био сам будала, те се поведох за рђаковићима. Теби љуто згријеших, ти ме оћера; имао си право, заслужио сам. Како сам се мучио, ја знам. Па опет, чини ми се, не бих ти могао доћи, да ти се правдам, те да ме опет примиш. Тако чине кукавице, а ја сам ти мало јунак, па још јогуница. И у свом јогунлуку ја бих тонуо дубље, да не бејаше ње. Виђео сам и познао њу, па стадох на путу неваљалства. Одлучих се, да и теби покажем е нијесам, за кака си ме држо̂. Погодио сам се у Бабића и радио, како већ ни он не море себи радити. А већ теби не бих долазио, док ме сам не зовнеш. И то бих држао, да није — Стојке.

— М, м! — намргођен кашљуцнем ја.

— Она ми је драга, дража ми од поноса. И она ми понос сломила, те скрушен изиђох преда те: да ми опростиш.

— Па да те примим, те да потље расипаш ово мало крвавога ми зноја? — ругам му се ја.

— Бабо си ми, можеш ми тако говорити. Али да је ко други... — и он диже песницу.

Па као да хтједе на поље; но нечему се присјети.

— Не тражим ти опроштаја, да ме себи примиш: ове двије руке зарадиће, колико ми треба; већ тражим, да ме благословиш, кад пођем са Стојком пред олтар.

— Па оно — попуштам ја — опростио бих ти и што да ти не опростим? Дијете си ми. Само да се оставиш Стојке.

— Што?

— Што, што, како да ти кажем, што? Ето да просим за те Деспића Мару или Бесарића Кристу, па и ти имаш добра друга и ја добре пријатеље. А Стојка, не зна јој се ни за оца.

Димшо блиједи.

— Ја сам пошао рђавијем путем, којим иду пошљедњи људи: пијанчио сам, картао се, не радио. Можда бих до сад упропастио и своје здравље, да не виђех Стојке. Виђао сам и Мару и Кристу и све друге из тијех твојијех првијех кућа, и као да их нијесам виђао. Кад виђех Стојку, све се у мени промијени. Познадох да је зло, што чиним, и оставих се зла. Како је то и зашто, не умијем ти испричати. Ако ти није криво, што се промијених, знај да је то учинила Стојка, а није ми Мара ни Криста. Као да је њу Бог послао, да учини са мном чудо. — Ако је све благо у

богатству, у добријем пријатељима — ја га не тражим. Имаћу пара, колико ми треба, а добре ћу пријатеље стећи, ако будем добар. Ја хоћу да ми је жена по срцу, а море ли бити, ако је узмем само због пара? Стојку волим, друге не могу вољети. Ако мореш, благослови нас, ако не мореш — нећу се ни женити, јер клетва родитељска руши домове синовима.

— Ма промисли се, болан! Има времена! Дођи, док се размислиш!

— Дуго сам мислио, док се не наканих, да ти дођем; више немам шта мислити. Стојка — и то је моја пошљедња.

— Пошљедња?

— Пошљедња?

— Ама знаш ли ти, која је Стојка, хеј! Ја виђен, чувен, први газда, да примим у кућу ... копиле!

— Мучи, бабо, или ћу заборавити да си ми бабо.

Чисто претрнух.

— Ти си млад; не знаш, како је страшно, кад би ти сјутра ко окренуо леђа и рекао: узео копиле! Чудан је свијет!

— Да, чудан. Али за ово кратко вријеме, док сам живио с тијем свијетом онако, како он већином живи, ја сам — стид ме је, али ти морам казати — ја сам виђео ђе они, што се својијем именом диче, не заслужују да им пошљедњи човијек скине капу. Ја сам виђео жене из првијех кућа ђе за добре паре чине, што не чине најсиромашније — не питај ме, шта је то. Ја виђех њине му-

жеве ђе шуте и жмире. Ја знам и ђевојке из таковијех кућа — али то ти не могу рећи.

— Лажеш! — осјекох се ја.

— Мисли, лажем. Но ја знам, што знам. И вјеруј ми, ако један од тијех дрзне, да ме због Стојке мрко погледа, рећи ћу му, па да ми потље из страха темена. Има и добријех људи, али ја вјерујем, као што у Бога вјерујем, да ми ти неће пребацивати, кад узмем што сам замиловао. Тако ти је то. Па сад ми реци, да ли пристајеш?

— На што?

— Да вјенчам за се Стојку.

— Нема тамо никога!

И одјурих га.

7.

Бјеснила је она несрећна велика јангија по Сарајеву.

На Божју или на ђавољу бијаше, тек се запалио овај српски крај.

Стар сам, али таке страхоте нијесам доживио.

Или ти је било жаливије виђети друга и пријатеља ђе крши руке и очајно гледа како му мал прождире огањ, а он не море ништа; или ће ти срце да пукне, кад слушаш ону кукњаву, што је дигла чељад женска, ваља да још више растужи брижнога домаћина.

Наш крај није дохватио огањ, те ти ми сви потеци и помози гасити.

Док привикаше:

— Ено се запали и Бабић.

Бабић? У њега је мој Димшо, он храни мога Димша; Димшо сад гаси, можда... и ја потрчи, што могу, Бабића магази.

Његова магаза бејаше висока и подугачка. Зидови темељни, но поврх зидова дрво. Румен огањ захватио горњи дио, па под њим све пуцкара исушена јапија.

— Димшо! Димшо!

Не знам како, али тек се мени ноге скратише.

И опет чујем:

— Димшо! Димшо!

То бијаше скоро промукао глас Бабића.

У они мах нијесам знао, што га виче; али по ономе гласу, којијем је ту ријеч изговарао, и како ју је вјетар до мојијех ушију доносио, слутио сам неко велико зло.

И трећи пут чух:

— Димшо! Димшо!

И још неколики гласови поновише:

— Димшо! Димшо!

Учинило ми се да ти гласови вичу мога Димша, као што се оно виче име човјеку, који се дави; учинило ми се да за мојим Димшом кукају, као што се за мртвацем кука — и мени се смрче.

Шта би потље, не знам.

8.

Кад сам се разабрао, лежим у својој кући, а двори ме — Стојка.

Не вјерујем својим очима.

Док она:

— Хвала Богу!

— Што: хвала Богу? И као што ћеш ти овђе? — питам је, јер сам заборавио све, што је било.

— Како: што? Лежиш већ други дан, а не мичеш се.

— А Димшо? — присјетих се ја и усправим се у постељи.

— Смири се! Добро му је.

— Ђе је? — и хоћу да устанем.

— Остани! И ти си болан, а и он је — и устављa ме она.

— Нема тамо никога! — и отргнем се, па на диванану.

Још толико су ми очи биле бистре, да виђех е лежи па спава, и онда ми се очи тек помрачише.

Да, то је мој Димшо, мој јединац, моје све.

Ту је он, код своје је куће — рашчупаћу га, ко ми га још отети ушћедне.

Клекнем поред њега и зајецам, а бијаше ми тако мило, тако лако на срцу.

— Бабо! — чу се његов глас, а ја претрни.

— Што плачеш, бабо? — пита он.

— Што плачем; а знам ја? — и стадох га љубити у очи, у чело, у образе. — Сјетио сам се... чега сам се само сјетио? Да нећеш ти, Стојка, знати?

Освртох се, али нема Стојке.

— Ене! Нема је!... А ти, Димшо, јеси ли ми много болан? — и наслоним се, да се не срушим, бојећи се, шта ће ми одговорити.

— Нијесам, бабо! Тек не могу на ноге.

— А што, болан, што?

— А, jä! Ти и не знаш. Но шта теби би, те си се онесвиjестио?

— Шта ми би! Чух ђе те вичу — па то ти je.

— Зар само од тога?

— Само од тога! Није само од тога, већ од онога, како су те викали. Но то ти не разумијеш... Већ кажи ти мени, што не мореш на ноге?

— Сједи ту крај мене, сједи! Ето сав дркћеш.

— Причај, причај!

— У очи јангије намијештао сам робу, што је тај дан стигла, горе у магази. Пр̓евалило пола ноћи, кад сам онако уморан легао да се одморим. Нијесам стио доље силазити, већ се намјестим горе у магази, и слатко заспим. Још бијаше мрак, кад ме пробуди вика: јангија, јангија! Кроз прозоре остраг у магази смотрим, да свуд око нас гори. Нијесам ти много мислио, већ дочепај ону чоху, оно платно, свијено у дењкове, па бацај кроз прозоре на улицу, да ми газди толика роба не пропадне. Биће да сам половину избацио, кад дим продре к мени. Нијесам главе окретао на то, већ бацај даље. Бијаше ми топло као у амаму; мислим од рада. Али већ бијаше тако густ дим, да сам једва дихао. У један мах лизну пламен кроз кров. Охо, па и наша магаза гори! помислим, па ћу низ басамаке. Док јес'! Уз басамаке се пружио млаз, те ми опрљи обрве. Устукнем, па гледам куда ћу.

Паде ми око на пенџере и стио сам к њима појурити. Но сјетих се, високо је — биће десет аршина; да скочим, па останем богаљ — јок! И док сам премишљао, запраскаше даске на крову и ја се нађох у самом пламену. Бабићева магаза пространа и ја стадох у средину, крај оно мало заосталих дењкова, те ме огањ у први мах не могаше дохватити. За тренут два кров ће се претворити у жар, запалиће се чоха, па онда... Виђео сам, нема ми спаса и у том страшном часу једно ми било криво.

Он ушута.

— Шта?—шапнем ја, а у мени нема душе.

— Што се нијесам с тобом измирио — и узе ми руку, па је стаде љубити.

— Даље, даље причај — браним се ја, а сузе ми иду ли, иду.

— Које дим, које топлота, толико ме сломише, да падох. Зинуо сам и свом снагом увлачио ваздух, не бих ли расхладио врелу џигерицу. Запињао сам пошљедње силе и млатарао рукама, да ме свијест не остави. Све бејаше заман. Мрак ми је падао на очи... У тај мах кроз пенџер — пламен га још не бејаше ухватио — промоли главу један анђео и викне ме. Познао сам тај лик, тај глас, и зар тај глас оживи ме. Дигох се и једнијем скоком бијах код пенџера. Ускочим на пенџер и, у који мах ме нека снажна рука ухвати, у исти мах осјетих на ногама страховит бол. — Нека ти даље прича Стојка!

Стојка изишла на диванану, а нијесам је ни осјетио.

— Ја ћу просто, не умијем као ти. — И ја била код Бабића магазе, кад подвикаше: Димшо је горе! Нијесам много разбирала, већ дохватим нечије високе басамаке, па право под пенџере. Онђе су даске олијепљене, ватра још није дотле дошла, те се успнем и скинем Димша.

— А што не кажеш — умијеша се Димшо — да то нико други није смио учинити? Што тајиш да се кров свакога тренутка могао срушити, па поклопити и спасиоца? Што не кажеш?

— Па... ето ме није поклопио — и она спушти очи.

— И што не кажеш да се кров збиља срушио, но срећом на другу страну, али мени жар љуто нагрдио ноге? И што не кажеш да бих тада ја пропао, да нијеси ти била толико присебна, те ме на плећа упртила и доље снијела? Што не кажеш?

Е већ нијесам могао срцу одољети!

Скочим и ухватих Стојку за главу, па је станем љубити — не умијем вам казати, како плахо.

— Па ти, бона, још и нас обојицу дворила два дана? — питам је, суставши.

— А ко ће? — стиди се она.

— И нијеси за то вријеме ништа зарадила?

— Што ће ми?

— Како: што ће ми? Ваља ти то платити, дангубила си. Да ти платим — оди!

И руку јој метнем у Димшину.

— — — — — — — — — — — — — — —

Кажем вам: чудо! Два пута ми спасла јединца: и постао добар човјек и изнио главу из извјесне пропасти. Па зар није учинила чудо?

ПРАВДА У БОСНИ

„Не бојте се онијех, који убијају тијело, а душу убити не могу.“
И. Хр.

1.

Бијаше то одмах по Филиповићу. Дошао други поглавар, па стао управљати као и први: потпуна се правда дијели само онијема, који воле Аустрију. Па и ако су Срби Босанци вољели што нијесу под Турчином, ипак су најгрђе пролазили, јер, док је Турчину под новом влашћу било слободно да буде Турчин, а Јеврејину да буде Јеврејин — Србину ни то није било слободно. Власти су тражиле да се Србин зове Босанцем, да не говори српским, већ босанским или земаљским језиком, да се не смије писати ћирилицом, већ латиницом.

Настало је ново вријеме.

Док су Турци сјекли главе и бацали у тамницу, из које се не излази, дотле Аустријанци не даду да се Србин зове како

су му се ђедови звали; Турци су убијали тијело, а Аустријанци душу.

Из тога несрећнога доба да вам причам једну причицу.

2.

Старјешина сарајевској полицији држи у руци неку хартију, па чита, чита, а све се мршти.

Јавља му поглавар Босни и Херцеговини: учестали су у српскијем новинама дописи о томе, како Аустрија зло управља заузетим покрајинама; како је народ незадовољан, па призивље у помоћ цијелу Јевропу, да га спасе; он (поглавар) заповиједа њему (старјешини) да пронађе тога дописника, који из Сарајева невијерно извјештава, те чини неприлике господи у Бечу; ако га старјешина не пронађе, биће премјештен.

Старјешини криво до Бога, па бијесно зазвони.

— Нека дође господин Мамузић! — рече момку.

Мало час ето Мамузића.

— У биоградским и новосадским листовима излазе лажни дописи одавде, који пред образованим свијетом руже нашу управу. Да ми нађете тога дописника, или сте за 24 сата отпуштени!

Мамузић се поклони.

— Дајте ми 48 сата времена, писмену наредбу, да ми све власти буду на руци, и учинићу вам по вољи — рече он мирно.

— Добро! Али...!

Мамузић се поклони и изиђе.

Мамузић је препреден лисац; окренуће све тумбе, да пронађе што му треба.

3.

Отишао је прво у пошту. Управник му донесе сва писма, упућена у Биоград и Нови Сад.

Дуго их је гледао. Одвојио четири пет, па узео маказе.

— Молићу — хтеде се умијешати управник.

А Мамузић му показа наредбу полицискога старјешине.

Прочитао је два три писма, па их бацио на страну.

— Наредите, нека се ова писма кувертују и адресују, као што је прије било.

Па опет отвори једно писмо. Читајући га, лице му се стало ведрити.

— Ово ми је доста!

И стрпа писмо у џеп, па се опрости с управником.

4.

Изишавши из поште, ишао је улицом, а сам управо није знао куда ће? Крупне је мислио мисли. Разумје се, мислио је о ухваћеноме писму, јер то бијаше један од онијех дописа, који су задавали толико бриге и поглавару и старјешини и Мамузићу. Али писмо није нико потписао. Ко га је дакле писао? То Мамузићу треба, од писма му никакве фајде.

Док нешто погледа око себе. Био је пред „православном“ школом, која се није смјела звати „српском“.

Једна му мисао сијевну.

И он се упути у школу.

Јави се учитељима, и каже: хотјео би да буде у старијим разредима за вријеме учења.

Пустише га.

А кад он заиска да ученици пишу задатак, учитељи се противљаху, говорећи: није томе вријеме; на реду је други рад.

Док им он показа наредбу.

Наредба је наредба, а тамница зао стан, те му учитељи учинише по жељи.

Мамузић покупи све задатке, савије их, па се љубазно опрости с учитељима.

Остадоше ови, загледајући се и грчећи рамена.

5.

Ристо Крлета је виђен Сарајлија. Није толико имућан, колико је уман, те га Срби Сарајлије много цијенили; ништа важније не би чинили, док нијесу његову ријеч саслушали. Шта пута се искупе у њега на сијелу, па ту говоре о свачем, а највише о злим данима, што по Босни настадоше. Ту су читали и новине, што их је који добавио кришом, а у њима се описивало несрећно стање у Босни. Те би новине задржао Ристо, да му их и два и три пута чита син Мићо.

Мићи је имало дванаест година, а бијаше бистар: метнуо се на баба.

Ристо се примио да набавља сијено за аустриску коњицу; отуда је имао лијепа ћара. Често је морао на пут у села, да купује сијено.

Једнога дана — то бијаше сјутрадан по Мамузићевој посјети у школи — вратио се Ристо с пута. Накуповао је сијена за хиљаду дуката и доћерао у Сарајево. Није имао толико својијех пара, већ му половину позајмили добри људи, а, чим прими од власти, вратиће им.

По подне изиђе он с комисијом, да јој преда сијено. Док они разгледају, па и хвале сијено, ето ти Мамузића. Поче он с онима из комисије нешто швапски, па онда им покаже и некакво писмено. Они се уозбиљише, па ће тек најстарији:

— Не можемо примити сијена; није чисто.

— Како није чисто? — пита Ристо. — Још вам коњи нијесу гризли овакога сијена.

— Није за нас... не примамо.

— То је лако рећи, али ја имам с вама уговор! — љути се Ристо.

— Жали се! — рекоше му и одоше.

Брижан Ристо оде кући. Таман се изјадао жени, па ће поћи да се жали, кад упаде Мамузић, а с њиме заптије. Риста нешто пецне.

— Наредио ми је старјешина да те прекопам! — вели Мамузић.

— А што?

— Виђећеш.

И Мамузић са заптијама претури све. Нађоше двоје троје новине.

— Газда Ристо, пођи са мном! — рече Мамузић и стрпа новине у џеп.

Одоше у полицију. Мамузић с Ристом право старјешини; дуго му је швапчао. Онда ће старјешина Ристу:

— Дакле ти пишеш против својијех ослободитеља?

— Ја?! — и пита и чуди се Ристо.

— Ти, да! Ти си се нашао да клеветаш своју власт, да лажеш свијет непоштенијем пискарањем по новинама?

— Бог с тобом, господине! Ја не умијем писати.

Мамузић се опет умијеша, па ће старјешини нешто швапски.

— Оно нијеси баш ти писао — рећи ће старјешина Ристу — већ си казивао у перо своме сину, његов је рукопис ухваћен.

— Његов? — узбезекну се Ристо, па се замисли.

— Пушти ми дијете, да се с њиме разговорим у четири ока — рече он мало после.

— Па да се договорите како ћете обојица лагати? Тако не би могао преварити ни обичнога човјека. Него ти мени признај своју кривицу, а ја ћу се, колико могу, старати да те блаже казне.

Забрину се Ристо.

Сјетио се он шта је. Мића му, баш као и бабо, воли Српство; слушао сваки дан како Аустријанци гоне Србе, па, млађан и плах, описивао све што је чуо и слао у српске новине. То је и ништа друго.

Ристо бијаше на раскршћу.

Ако каже да му је дијете криво, ови немилостиви Аустријанци преко свих закона и дјетету би се светили, можда би га и затворили — шта је њима стало, што ће убити један млад живот? Убили су они толико живота у најбољој снази, кад бијаше у питању њихова власт.

Ако призна да је сам дјетету говорио шта ће писати, слагаће, а он још није никада лагао.

Зној га је пробијао.

— Јесам, господине — одлучно ће најзад проговорити. Ја сам му казивао, а он је морао писати.

— Тако те хоћу. А и шта би ти фајдило одрицати, што је јасно као дан. — Водите га.

И заптије одведоше Риста у тамницу.

6.

Кроз три дана пронио се по Сарајеву глас, да је Ристо Крлета осуђен на десет година робије због бунтовничкијех и велеиздајничкијех дописа.

Још тога дана пријавио се Мића полицијском старјешини; запурио се Мића: био је љут.

— Шта би ти, мали? — пита га старјешина.

— Да ти кажем: није поштено што си ми баба ухапсио.

— Ехе! — учиниће старјешина.

— Ја сам оно писао, а мој бабо не зна о томе ништа.

— То је лијепо што хоћеш да спасеш свога баба, али ја ти не вјерујем.

— Па опет је тако.

— Ништа ти то не помаже; твој је бабо признао да ти је он казивао шта ћеш писати.

— Он те је слагао, кунем ти се! — и Мића још више порумени, што ћера баба у лаж.

— Ти си дијете, и још те ствари не разумјеш.

— Али толико разумијем, да је гријех, што неко страда због туђе кривице: ако је и ово кривица.

— Иди, Бога ти, иди! — намрштио се старјешина.

— Нећу. Мене затвори, а пушти ми баба!

Старјешина зазвони. Уђе заптија.

— Ишћерај то дериште на улицу! — заповједи старјешина.

7.

Ристо је и даље чамио.

Да не бијаше добријех људи, његови би скапали од глади.

8.

Наста друго вријеме у Босни.

Виђела господа у Бечу да погријешише, па мало попуштише.

Промијенише Босни поглавара и са Србима блаже поступаше.

Нови поглавар био добар човјек, а бејаше му наређено да лијечи што се може лијечити.

Изиђе пред њега једнога дана Мића.

— Дошао си, веле, да дијелиш правду; дај је и мени!

Поглавар се изненадио чудноме ђетићу.

— А ко је теби не дијели?

— Старјешина полицији.

И он му исприча све што се збило с његовим бабом.

— А је ли то све тако?—пита га поглавар.

— Ето ти мога баба! Питај га! Он никад не лаже.

— Само је слагао, кад је рекао да ти је он дописе казивао?

Мића порумене.

— Имаш ли ти ђеце? — пита он поглавара.

— Имам.

— А волиш ли своју ђецу?

— Како да не волим!

— Па кад би виђео своје дијете у невољи, хоће да погине, а можеш га избавити, би ли му прискочио и спасао га?

— Како да не бих?

— И мој бабо тако мене воли. Бојао се да мени што не буде, па је: само слагао. Вјерујеш ли?

Поглавар је ћутао.

— Ако и сад не вјерујеш, онда с Богом! Ја нијесам више мали — петнаеста ми. Одох ти ја пјеше право у Беч, па ће ми ваљда ћесар вјеровати!

А поглавар се саже и пољуби га у чело.

9.

Сјутрадан Ристо бијаше слободан.

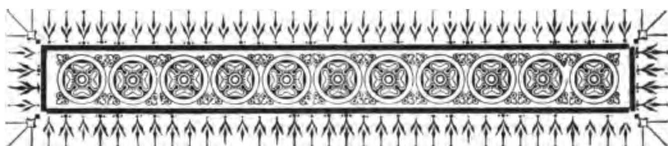

ПРВИ И ПОШЉЕДЊИ ПУТ

1.

Браћа

Како смо ми прије живљели, то је за причу!

Док још мали иђасмо у школу, који дарне у Јова, познао је моју песницу.

Наишли једном на Турчиће, па једно Туре ни за што шине Јова по леђима. Помами се Јово — забољело га — па да Туре рашчупа. Прискочише други Турчићи. Ћаше Јово зло проћи. Умијешам се. Мени разбише главу, мене изгребоше, поцијепаше све на мени — али Јову не би ништа. Не смједох бабу рећи шта би, већ све примих на се. Стио ме бабо бити. А Јово све исприча — и бабо нас посјетова, али и опрости нам.

Кад нам умре бабо и кад од мајке примих трговину, ја старјешовах, Јово бијаше слуга. Ни једна му пријека не пређе преко усана, и ако сам му ђекад и опорије заповиједао.

Та већ све би Сарајлије о нама рекле: — Мећер они, па они! — кад би у којој кући било неслоге...

И опет би друкчије.

Ево како.

— Е што је Криста! — рече ми Јово једном о вечери.

Шта је рекао? Ништа. Али мене гром.

— Познавах лијепих ђевојака — наставља он — али оваке... — и он узме чашу, па стаде сркутати вино, као да се у вељој милошти с ђевојком љуби.

— А и јесте лијепа! — слади он. — Ни бијела, ни одвећ црна, већ као кад у чашу млијека доспеш с прста каве — така јој је боја у лицу. Па оно руменило! Лијепа је, веле, рујна зора, али мени је љепши руј на њенијем образима, на њенијем усницама. Па коса! Тако не сија ни најскупља свила у безистану. Па очи! Или је црње оно црнило, или бјеље оно бјелило. И сад замисли: гледаш то мило лице, а не знаш чему прије да се дивиш, да ли устима, да ли челу, да ли јабучицама или брадици, док те она сажиже онијем огњенијем очима, а кроз развучене јој уснице провирује онај бисер, што га обично кажемо зуби. Замисли све то, па реци: море ли бити, а да ту човјек не обезуми? — Збиља, а јеси ли се ти кад загледао њој у очи?

— Мене ли питаш? — чиним се ја не чуо, па се окретох, тек да сакријем румен, што ми обузе образе.

— Тебе, ја кога? О Кристи ти причах.

— О Кристи? О којој Кристи? Jä, jä! О Кристи Дукића. Знам, како да не знам; ти већ одавно с њоме ашикујеш.

— Батали! Каква Криста Дукића? Било, било! Бесарина, море, Бесарина!

— Е? Нијесам мислио. Па? — и учиних се миран као јање, а срце ми дршће.

— Просиђу је.

— Нећеш! — осијечем се и скочим.

— Ене! — учини он. — А што је то теби криво?

— Криво ми, баш ми је криво, што... што ми је криво... па то ти је!

Нијесам у први мах знао шта да му кажем.

— Да јој нијеси и ти мало дубље у очи погледао? — и он искриви очи баш онако, како су моје гледале: био сам разрок.

Смрче ми се, па измахнем.

Он се измаче, а под мојом песницом прште сто. Освијестих се.

Док он преда ме, а, видим, каје се:

— Скривио сам ти, увриједио те... удри! Заслужио сам!

И он саже главу.

То ме сасвијем умирило.

— Ти волиш, много волиш Кристу, Бесарину Кристу? — питам га, а стегао сам срце, да ми глас не задршће.

— Она, па потље друго!

— Jä, jä! Тако се воли, тако треба вољети, тако бих и сам вољео. — А што ћеш с оном другом Кристом?

— Што ћу? Како што ћу?

— Па чаршија прича.

— Да ти брату кажем. Нијесам је онако истински никада ни вољео. Одлазио јој као

и други момци: замицала им, па и мени, јер није ружна. А шта је она смјерала, не знам.

— Ма ти си јој највише одлазио.

— Јес', док нијесам познао Бесарине Кристе.

— Стио си је, веле, вјенчати?

— Већ ако је то она коме говорила; ја нијесам.

— А њен ђевојачки образ?

— Ја га нијесам укаљао.

— Хоће ли ти то сви вјеровати?

— Ко смије не вјеровати? — и он бијаше готов да се бије.

— Већ чини, како знаш; тек да не падне срамота на нашу кућу!

2.

Просидба

Цијелу ноћ нисам очију склопио.

Лези и устани и пет и шест пута, да ми се сјетне мисли разбију — па ништа; пред очима ми Криста, пред очима Јово.

Упали свијећу, па узми књигу и чати — у свакој ријечи Јово, у свакоме слову Криста.

Криста и Јово — што ми је то криво, што ми то не иде у главу?

Он лијеп, лијепа она, па опет, чини ми се, није он уз њу пристао.

А што да није?

А што опет да јесте?

Ено му Дукићеве; ту је почео, ту нек и сврши!

Још ако Бесарина не зна за њ ни да је жив!

А и куд се, на врага, он сад присјети, да је Бесарина лијепа!

Морам ја сјутра виђети шта мисли Криста; не дам ја ње олако.

А ако она не хтједне мене?

Што да не хтједне? Као да ми је Јово што бољи од мене!...

И да у зло доба не запјеваше пијевци, бих, вјере ми, шенуо.

Ни умивен, ни, као прије, углађен, дохватим кључе, па у дућан; ту се и умијем и угладим.

Пролазили знанци и застајали; знам да смо се разговарали, али, да ме убијете, не бих вам умио рећи, шта.

Једва ће доћи Јово.

— Сједи, па ме сачекај! Ја одох — рекох му, па право Бесаринима.

Срећа ме послужила, те нађох Кристу саму; спремала је.

— Тражим ти брата, Риста — кажем јој, а не велим ни добро јутро.

— Зар овђе? Па он је у ово доба у дућану, Бог с тобом! чуди ми се она

А ја ћу:

— Та тражио сам га и тамо. Али већ није ми криво, што тебе нађох саму.

— Е? — и Криста ме радознало погледа.

— Нешто бих те питао.

— Питај, да ти кажем!

— Веле, вриједна си.

Она ни бијеле, већ чека да продуљим.

— Од честитога си баба; у те брат и сестре, да се њима поносити мореш.

Она као и прије.

— Да си лијепа, то и сам знам.

Она, порумењела, тек трепће дугим трепавицама. Ја се ушућех.

— Е већ питај, не мећи ме дуље на муке! — моли ме она, да би се камен умилостивио.

— Ма то је мука! Треба да питам, хоћу да питам, али како да питам? Увијено? Вртиш главом. Отворено? Климаш главом. Нека буде! У нашем шехер Сарајеву пуно момака, све љепши од љепшега, све честитији од честитијега. Ти си узрасла, за удају си...

— Та ти као баба — пресјече ме она — развезао си, да зарадиш што богатији бошчалук.

Наљутила се, што не скратим.

— Е што јес', јес', баба сам. С човјеком бих већ умио говорити; али са женском главом, па још с тобом... ту ми се језик везује, па то ти је!

— А хоћеш ли — поче она, а згледа се у прсте, па тек испод очију погледа кад и кад у мене — да ти ја помогнем?

— Неће бити! А од куд ти знаш? — и прекрстим се.

— Нијесам врачара, али нешто ту, ту... — и она руку, па на пуне груди — ту ми нешто казује: дошао је, да те проси.

Зинуо ја, па и страх ме и драго ми.

— Је ли да сам погодила, је ли...? — и сва се промијенила.

Ја тек климни главом, и дође ми лакше, што се она томе толико радује.

— Онда иди, брже иди Ристу! Ја хоћу, пристајем... та како да нећу, кад га тако волим! — и лијепо да ме изгура на двор.

— Волиш га? Баш га волиш? А кога, Бога ти, ти то волиш? — стадох је ја у чуду запиткивати.

— Како: кога? Па твога Јова.

— Ј-о-в-а! — отегни ја.

Е лијепо пуче гром по сриједи нас, па то ти је!

— А зар ме ти не тражиш за Јова? — и она бојажљиво спушти главу, бих рекао, сад ће у плач.

Тргни се ја.

— Та да за кога, него за њега! За Јова, за мога Јова. Тек ми чудо, што ти то знаш.

И одахнух, кад се испетљах. А она за руку, па ме цјелова.

— О да ми је да ти отворим срце, па да видиш како је видовито, јер воли.

— И ти баш њега много, много волиш? — још јој ја сасвијем не вјерујем.

— Мало си рекао, кад велиш: много. Ја још и сада зебем, да није ово сан; бојим се, пробудићу се, па ће на јави бити друкчије. О иди, ђевере, иди Ристу! Кажи му све и он ће пристати.

Ни сам не знам како сам изишао. О хвала теби, Боже вољани!

Стио сам је за се испросити, а испросих је за — брата!

Добро, те ме она претече, а већ пукла би ми брука по свем Сарајеву.

3.

Прва мука

Куд ћу, шта ћу, него Ристу. Нађох га сама у дућану.

— Личим ли на просца? — питам га.

— Ти?

— Ја, а ко?

— Па, ако хоћеш, личиш.

И заборавио сам, да треба да сам ведар, весео, да се смијешим — али се не да сјетну човјеку силом бити весео.

— Не само да хоћу, већ, чини ми се, и јесам — велим ја и развучем усне.

— Па дё, да чујем! Знам да је Криста, но не знам, за кога?

— Погоди!

— За тебе није, то знам.

Као да ме за срце уједе — што као да није за мене? Но ошућех.

— За мене? Да Бог ме да није за мене; куд ће онака цура за мене? — и окретох главу, да ми не види бола, што ми га на лицу увријеђено срце исписа.

— За Јефтана? — пита он.

— Ћ! — учиним ја.

— За Ника? — опет ће он.

— Јок!

— Знам, за Димша! — посигурно вели он.

— Јок, јок! — одговарам, а баш криво ми, што се већ не сјећа.

— Е већ ја не погодих! — одсијече он.

— Ма за Јова, за мојега Јова! — свршим ја, па чекам да се с Ристом ижљубим.

— За Ј-о-в-а? — стао Ристо, па се замислио.

Ја се охладих, па чекам Ристову.

— Говори се... кажу... веле — шепртљи он — да је твој Јово...

Стаде Ристо.

— Ристо — уозбиљих се ја — ти волиш своју Кристу, ја волим свога Јова — казуј!

— Ријечи не бих рекао, поносио бих се такијем зетом; али ето цијело Сарајево зна да твој Јово ашикује с Дукићевом.

— Знаш ли ти, Ристо, који сам ти ја? Заједно смо књигу учили, друговасмо толикијех година: имаш ли вјере у мени? Мореш ли замислити, да ћу те ја, твој друг за толико вријеме, слагати? Знаш ли, кад те оно Турци спетљаше, велећи ти си у договору с онијема у Србији, знаш ли да сам тада ја ишао валији и казао му: узми ми сав мал, баци ме у тавницу, ако је Ристо што криво учинио. И сјећаш ли се да су те на моју ријеч пуштили?

— Био бих најгора рђа, кад бих ти то могао заборавити.

— Па хоћеш ли вјеровати мени, твоме таком другу — кад се већ морам, а криво ми, и на то позивати — да је лаж, што се

прича о Јову и Дукићевој? То не вели Јовов брат, већ Ристов друг.

— Е већ ја теби у свачему вјерујем. Тек то ми је што ти баш не мореш...

— То знати, стио си рећи. Знам ја то, Ристо, знам. Да је ашиковао, јесте, но шта је то? Ашикује момак с многијем ђевојкама, па вјенча ону, с којом није ашиковао ; је ли то гријех?

— Оно јес'! Но Јово није с њоме само ашиковао, већ, веле...

— Шути, Ристо! Не гријеши душе, говорећи неистину! Ја сам и то Јова питао; посумњах, као и ти. И Јово рече: није! Ја знам мога Јова, он ме неће слагати; а и моје је око, Ристо, оштро, те му се лаж не море лако сакрити. Ја сам Јова добро узео на око, а знам да не гледају онако очи, испод којијех уста лаж изговарају, као што су гледале Јовове, кад ми рече: није. И теби залажем главу, да је Јово свијетла образа.

— Па нек им је срећно! — сломи се Ристо и пољубисмо се.

4.

Њих двије

Пуче глас по Сарајеву: Јово вјерио Бесарину Кристу. Честитају и Кристи и Јову; и Ристу и мени.

Кад год који мени честита, а ја му опазим на лицу, што не умијем казати, шта је;

тек ми се то није допадало, јер осјећах да нишане на Дукићеву.

Криво ми и то било, па хоћу да и то једном рашчистим. И даде ми се згода, али тад постаде још црње.

Бијаше на беседи о Св. Сави.

Већ какви смо ми Срби у Сарајеву — искупило се све, што је за игру и весеље.

Лијеп бијаше први дио: свака песма срцу говори.

А кад дође представа, лијепо се искривисмо од смијеха ономе враголану Мићи.

Кад настаде други дио, ја остадох преко воље; нијесам особити играч, а и не бијаше ми ћеиф, да играм. Још ми се гледало, док су играли наше игре; али кад почеше неку швапску вртоглавицу, стио сам побјећи.

Али не побјегох.

Ево како.

Паде ми око на Бесарину Кристу. Привила се уз Јова — јела и бор, па то ти је!

Чини ми се, љепшијех не бијаше на игранци.

Мени и драго и — право да речем — криво; но више ми драго.

Они се уморише. Спушти је Јово да сједне, па се окрете; а Криста се хлади.

Не могох одвојити очију од онога руменила на њенијем образима.

Док Криста погледа у страну, па дође још руменија.

Случајно је сјела до Дукићеве.

Дукићева јој била нешто рекла.

Бесарина одмахне и окрете главу, а оно хладило у руци јој игра ли, игра.

Дукићева јој опет нешто рече.

Стаде је Бесарина слушати; проговори неку и она, мало стидљиво, али, и из далека видим, љути се.

Дукићева пође причати — лете јој, чини ми се, ријечи.

Бесарина поблијеђела, задрхталијех усница, као да је нешто оштро креснула.

Дукићева се наже и стаде јој шапутати.

Скочи Бесарина, да пође; но као да не могаше, већ опет сједне, а лице покрије рукама.

Не могох дуље гледати, већ пођох право к њима двијема. Како сам лако корачао, мало не оборих двоје играча.

— Шта је, Кристо! — питам Бесарину, кад стигох.

— Води ме, ђевере! Угушићу се — прошапуће она, а само што у глас не закука..

Изведох је у пивницу. Како сједе, а она ће:

— За срце ме уједе.

— Дукићева?

— Jä!

— Чиме?

Бијах рис.

— Рекла ми је... рекла... ма како да ти кажем, шта ми је рекла? — и сузе јој потекоше, као да нијесу сви у нас очи упрли.

— Тише! Сви нас гледају — опомињем је ја.

— Шта то мари! Рекла је да је Јово њен, сасвијем њен! — и од стида спушти очи, јер познаде да је добро разумедох.

— Лаже!

— И ја јој рекох: лажеш! А она ми шану ...о шта ми шану! Нешто страшно, ђеверс, страшно! Па то ме боли, још како ме боли.

— Шта би, Кристо? — у један ће глас и њен Ристо и мој Јово, а дотрчали из дворнице.

Устаде Криста, онако сузна, и погледа Јову право у очи, па ће му тихо, али хладно као лед:

— Срам да те је!

Јово поблиједи, ноге га издадоше. Да га не прихватих на руке, још би се пружио.

Кад га освијестих, ни Риста ни Кристе, већ нас опкољеше радознали знанци, питајући:

— Шта би, болан, Јову?

Не бијаше ми до причања. Изведох Јова, па ћемо кући.

Успут не проговорисмо ни ријечи, сваки се бавио својим мислима; а ишли смо као да нам се не иде.

Уђосмо. Шутим ја, шути Јово. Питао бих га — како да почнем?

Ако је збиља крив — а тога се бојим, те не смијем да почнем — у земљу бих пропао.

Ласно му се пред другима претварати — а да ли се и преда мном претвара?

Он легао на миндерлук, а рукама се ухватио за главу; тешко је дисао.

Видим, на мукама је.

се и ко даје и ко прима, и ко свједочи и ко потврђује...

— Лаже, кујa, лаже!

Тргни се ја, а и заборавио на Јова.

— Докажи! — окренем му се ја, не бих ли га изазвао да коју више каже.

Право рећи, лакну ми, те ми се сумња поколеба.

Јово шути; мислим, не прича му се, те приђем ближе.

Јово је гледао зажаренијех очију, образи му се зарумењели, а дише, као да га ко гони.

Да ли спава или је будан?

— Што си јој повјеровала? Шта сам ја, кад мене и не пита? Њој нека Бог суди, што тако крупно слага! Али ти нијеси заслужила да ти се опрости.

Једва се досјетих да Јово бунца. Може ли се човјек у сну претварати? И ја, грешан, посумњах у Јова!

Клекнем уз њега и преклињем га, као да ме је могао разумјети:

— Опрости брату! А већ брат ће умјети да те опере.

6.

Прва битка

У свануће призовем љекара.

— У врућици је — рече ми он, кад прегледа Јова.

Знам Јова, осјетљив је, као што сам и сам, а већ сваки зна, који је то патио, како боли, кад се невино окривљену човјеку не

да да се опере; уза све то смо се с игранке у оној сјети полако враћали, а Јово бијаше разгријан, па ето на какви белај удари.

Мени криво, до зла Бога криво, те бих се, иначе миран, сада побио.

А с киме? Са свима, што су Јова ојадили, па и са самом том бољетицом — шта бољетицом? И са смрћу бих се побио, ако је дошла по Јова.

Кад је већ тако, понећу се и с њоме, па, ако ми Бог помогне, отећу јој Јова.

А као што да ми Бог не помогне, кад не знам гријеха, што мене и Јова каља?...

Наредим да се негује Јово, па — а већ бијаше дан — одох Памучини.

Затекнем Дукића Кристу — остала је сироче, па је Памучина из милосрђа као далеку својту држао, не имајући свога порода.

— А ђе је Јово? — питам је.

— Отишао на јутрењу — вели она, а из очију јој чатим: што ли ће јутрос ови ође?

Памучина био клисара у старој цркви.

— Јутрења ће се скоро свршити: причекаћу га.

Она шћаше на двор.

— Баш да ми речеш — зауставим је — шта ти ноћас би?

— Шта ми би? — испријечи се она, а оно још доста лијепо јој лице дође ружно, врло ружно. — Казала сам јој, нека га зна.

— А је ли истина, што си јој казала? — полако ћу ја, али је оштро гледам.

— Па... jесте!—отеже она, не обарајући очију, тек трепће ли, трепће.

— Слагала си је! — грмнем ја.

Обли је румен.

— Нијеси добра — продуљим, док се није прибрала — али нијеси ни сасвијем неваљала. То ти чатим с лица, чатим из очију. — Ето ти се груди надимљу, заталасаше се — ето ти дркће срце, јер осјећа како је тежак гријех, што ти га уста згријешила.

И очи те издају, јер ето их пред мојом оптужбом обараш; издаје те и лице својијем од стида руменилом.

Шућела је.

— Учила си у школи да се покајнику и у дванаестоме часу прашта: покај се!

Још шути.

— Твоја лаж је Јова, онака момка, оборила; разбољео се Јово од тешке бољетице, од које се лако не диже. Ко зна, хоће ли се још Јово освијестити, да ти у очи кресне: лажљивицо!

Она се промијени, плашљиво ме погледа, отвори уста, шћаше заустити — па јој тек задркташе помодреле уснице. Виђу ја да ће она у плач, па не попуштај.

— Ти волиш Јова; па криво ти да ти га друга преотме; но Јово нити ће бити твој, ни оне друге: љекар ми рече, тешко да ће пребољети.

Погледа ме она, а узвјерала се; у свијетлијем јој очима лучи се вода у капљице, па да пљусне пљусак.

— Да те водим Јову? Али не, нећу. Јово је болан преболан, не море те ни познати ни разумјети. Већ да те водим Кристи, Бесариној Кристи, па да јој кажеш: обезумих, 'прости, што те слагах! Хоћеш ли?

И устадох.

— Да пођемо! — чисто је молим.

У то се зачује уз басамаке људски бахат.

Трже се Криста и, док трепнух, осушише јој се очи, а оно ружно обиљежје, што га прије запазих, још јаче се истаче у свакој жици на њену лицу.

— Не имам јој више што рећи — упорно ће она.

— Како не имаш, бо̂на? Не треба ту Бог зна што, већ само јој реци да јој нијеси оно прије право казала... нико ти то неће знати.

— Рекла сам јој право! — и она лупи ногом, а изгледала ми је као неваљало дериште, што се поноси својом злоћом, јер има ко ће га бранити.

7.

Друга битка

У то ће на диванану Памучина.

— Као да се инатите? — би му прва и радознало погледа у мене, па у Кристу.

— Каки инат! — замећи траг ја. — Шала, Бога ти.

— А кака то шала? — и он некако чудно погледа у Кристу, а само што не вели: казуј!

Таман да она почне, кад ја пресјекох:

— Батали, добри човјече! Ја момак, она ђевојка: бош посла! Већ доћох до тебе у важну послу.

— Е? — пита он, а баш није му право.

— Тиче се тебе, много те се тиче.

— Биће није! — јуначи се он, па се смијеши.

— Биће јесте!

Не знам, али мора бити да сам оштрије рекао и оштрије га погледао, јер он окрете главу: зорт!

— Испеци каву! — каже он Кристи, па, кад она оде низ басамаке, он на ме обрвама и напријед пође у магазу. Ја за њиме.

Сједосмо.

— Еле? — поче он, кад виђе ђе не почињем ја.

— Ова твоја учини синоћ лудо.

— Стио си рећи: паметно — заједљиво ће Памучина.

— Добро сам рекао.

— Кам' да си! -- тјешка се он.

— Оштро је у мене око: лагала је.

— Под мојијем си кровом! — љути се он, а све ми се чини, усиљава се.

— Знам, зато тако и говорим.

Скочи он и пружи руку; збиљски се наљутио:

— Ено су врата...

— Шут'! — пресијеци га ја, а не љутим се. — Ако је да се ћерамо, ишћерати ме не мореш: млађи сам, јачи сам. Већ сједи, па чуј!

И љути се он, много се љути, и опет га узе неки страх — очи га издају. Лијепо ме послуша, па сједе.

Није то радозналост, што му срдњу свлада, већ зорт, што му га зададе моја мирноћа, моја смјелост — усудих се да га вријеђам као домаћина, па му још и заповиједам.

— Наредићеш јој нека оде и каже да је слагала.

— Коме да наредим?

— Твојој Кристи.

— Коме да оде?

— Бесариној.

— Послије синоћњице?

— Jä!

— Јок ја!

— Покушавах да то учини на моју ријеч, но она не хтједе; на твоју ће или хотјети или морати.

— Ја јој, валах, не наредих.

— Хоћеш те како, хоћеш.

Пријетња у моме гласу као да га умекша, те поче попустљивије:

— Не знам, по чем мниш да је лагала; но те питам: куд ће ђевојка сама о себи износити таку лаж, што јој тако грдно пада на образ? Та мучно је ту бруку признати и кад је истинита, а измислити: е, чини ми се, то не море ни бити.

— Има нас свакојакијех — мирно учиним ја.

— Па ти онда мислиш, моја је Криста неваљала, сасвијем неваљала? — плане он.

— И твоја Криста и с њоме... ти! — креснем му.

Сијевнуше му очи.

— Шут'! — не дадох му заустити, да ме не смете. — Бићеш ти већ као памук, само чуј! Сјећаш ли се онијех пет стотина дуката ...има томе више од двадесет година?

— Пет... стотина... дуката? Jȁ, сјећам се, како да се не сјећам! Толико сам дуговао твом бабу, дуговао и платио.

— Дуговао, а не платио — поправим га ја.

— Платио, рекао сам ја — изазивље ме он.

— Не платио!

— Е већ не знам, рашта си дошао, а нећу ни да знам. Тек ми с тобом није више збора.

И устаде, да пође.

— Полако, полако! — одмахујем ја.

Памучина стаде.

— Кад си платио, морао си добити чаге?

— Па јес', добио сам га — још он пркоси.

— Ђе ти је?

— Поцијепао га; то се не чува.

— Некакијем карађозлуком поцијепано се саставило, те га ево у мене цијела.

Дођоше му очи још један пут онолике, кад спазише темесућ; он пружи руку, као не врјерује.

А ја чаге, па у њедра.

— Ти се разумијеш у рачуну, па да мало рачунамо. Пет стотина дуката с интересом

на интерес за двадесет и једну годину чини равнијех четири хиљаде дуката — капитал се потље седам година удвоји. Кад ти продам сав мал, кад останеш као прст, нећеш исплатити сав дуг.

Памучина да би ријечи.

— Још су живи људи, пред којијем си се по наредби кадије и шеријата у цркви заклео да си платио, а биће то ђегод и записано. Ти си се криво заклео.

Памучина тешко уздахне, а видим, гризе се.

— Добро си ти знао колико си крив, те си стио да се с нама сродиш; ако се потље и нађе чаге, ласно ћемо. Али чаге се нађе, а ми се прије не сродисмо. Добро ти дође, што ти Криста вољела мога Јова, те си је могао наговорити да огријеши душу, те да ти иде на руку. Шта је теби стало, што Јово њу не воли, што ће они — ако ти упали — живљети као пас и мачка! Ти ћеш се опростити биједе, а њима како Бог да!

— Доста! — моли ме он, само што не клекне.

— Нијесам свршио. Ти ћеш Кристу за руку, па Бесаринима. Њиховој Кристи и ти и твоја Криста казаћете истину, праву истину; а ја ћу ово чаге поцијепати.

Он ломи прсте, а не вели ни: хоћу, ни: нећу.

— Знам да је криву тешко признати; но боље признати о мањој штети, но допасти горијех јада. Не признаш ли, све ће ти се продати, тамница ти не гине, а још озго знаће

ти бруку и девето кољено. Признаш ли, удесићемо да нико ријечи не дозна. Ми имамо доста; мени није скупо, да за Јовову главу платим четири хиљаде дуката, за његову **главу**, јер ти и твоја Криста хоћете да му је лудо проиграте. Јово се разбољео, а бољa му је, од које се тешко устаје; море бити ово му је лијек.

Памучина покрије лице рукама, па само уздише.

— У тебе још има искра доброте, па не разоравај среће Бесариној; она је добра, па треба да буде срећна; бар нек јој одлакне, кад сазна да је лаж, што је за Јова чула. А Јову ће ваљда помоћи они горе, јер он је праведан, он је милостив.

Учини ми се, Памучина плаче; жао ми га погледати.

— Свршио сам! — и устадох.

— Казаћу јој све! — прошапуће Памучина.

— Још данас... одмах! — и изиђох.

8.

Двије љубави

Свренем кући, да обиђем Јова, а потље одем Бесаринима.

Опет затекнем Кристу саму.

— Ђевере, несуђени ђевере! — заџука она, чим ме угледа.

— Реци: суђени! — умирујем је ја. — А и бићу ти, тек моли Бога да преболи Јово.

— Јово? — и она скиде руке с очију, а низ лице јој се сузе вијају.

— Озебао, а и ти му учини криво, те паде у кревет.

— Још и то!

— Пренаглила си.

— О мој ђевере! Како сам га вољела, како га још и сада волим: зар сам могла друкчије?

— Треба да си чекала.

— Да чекам? Море бит' да и ошутим? Мој ђевере! А зар бих могла бити срећна, кад бих се као Јовова жена сјетила оне... оне...? Не могу јој ни имена изустити.

— Брзо си јој повјеровала — пријекорно јој велим ја.

— К-а-к-о?

И она ми се учини утопљеницом, што се маша сламке, па чека да продуљим, јер слути да ће јој бити по вољи, што ћу јој казати.

— Није ти истину рекла.

Нијесам могао, а да јој бар не наговијестим, јер кроз џам спазих ђе иде Дукићева с Памучином, па се побојах, биће јој што, кад изненада чује шта је.

— Ђевере! — кличе она, а и вјерује и не вјерује.

— Ето их... нека сами кажу — и окренем главу да не смотри ђе ми се очи засвијетлиле.

Уђе Памучина, уђе Дукићева.

Како се промијенише, а не има сахат! Изазивачкоме погледу од мало прије ни трага; поникоше ником, да им је да у земљу пропадну.

— Криво ти учинисмо — почеће Памучина — и ја и ова моја.

— Не пресијецај! Говори, говори! — куми га Бесарина.

— Муку ти мучим — наставља Памучина — како да ти све кажем. Дугачка је то прича, а и чудна за те. Тек знај: ја сам рекао Кристи да ти оно каже.

— Онда је све лаж! — и, кад он климну главом, шћаше га она загрлити, па се тек трже и окрете Дукићевој:

— Са шта пристаде, црна друго?

— Вољела сам га — шапуће Дукићева спуштенијех очију.

— Нијеси, нијеси га вољела! — осијече се Бесарина. — И ја волим, али, чини ми се баш што га волим, не бих му могла учинити, што учини ти. Прије бих са својом љубављу и у гроб легла, но што бих покушала наћерати момка, да ме узме, и ако ме неће.

И сав ђевојачки понос бијаше исписан на лицу јој.

— Кориш ме? — и Дукићева поносно диже главу, а, и онако блиједа, дође још бљеђа. — Да ти кажем. Моја љубав бијаше слијепа, бијаше себична. Ја сам хотјела Јова по што по то. Чинило ми се, није никоји пут рђав, да добијем Јова. Оно овај пут нијесам сама измислила, већ газда ми. Но ја сам га прихватила, одмах прихватила, а нијесам се ни часка устезала. Ту није имала ријечи памет, ту је говорило срце. Тада нијесам могла знати да у томе мој газда има свога ра-

чуна, а он ми је умио улити у главу, како ћу само тако бити Јовова, те слудовах. То ми је сав гријех. Кад се ни од тога гријеха нијесам поплашила, одмјери колико волим Јова.

Она застаде, а ми спуштили главе, не знајући шта да кажемо.

— Погледај ме — настави она — па реци: јесам ли ђевојка, која се не море вољети? Јово је са мном ашиковао: мислила сам, воли ме. А, кад се рашчуло, Јово је тебе вјерио, мислила сам: богата је, па због пара. А већ како ми је било, не умијем ти рећи — обезумила сам, па то ти је! И учиних, што ми рече газда. А учиних, што мишљах, ти ћеш, поносна и увријеђена, њега одбити, те ће морати мене вјенчати. Нијесам онако љута ни помишљала да је жалосна љубав под морање, јер тада нијесам знала да је Јово и теби, што и мени; нијесам ни слутила да си ти Јову све на свијету. Сад то знам, а сад ми је и памет проговорила. Сад знам и са шта ми је газда ону ђавољу мисао у главу улио, знам и тешко ми је. Па и опет ми је лакше, што сам газду ма и на пола пута смела, и ако ми је тек он очи отворио. И лакше ми је, што сам се теби исповједила, јер се освијестих, јер ми спаде мрак, који ми скривао црни гријех, што га у пола згријеших. И лакше ми је што ћу се теби, правој здравој, колико толико одужити. И лакше ми је, јер ће Јово... бити срећан.

Загушише је сузе.

И сам превучем руком преко очију, а већ о Бесариној да и не говорим: грцала је.

Па и грешни Памучина крије очи.

— Мореш ли ми опростити? — упитаће Дукићева, кад се мало стишала. — Ти ћеш бити срећна — за љубав тој срећи, опрости ми! Јово ће бити твој — за љубав Јову опрости ми! Ако већ ничему другом, а она за љубав томе, што сам и ја вољела Јова, опрости ми!

Загрли је Бесарина, па, кад зајецаше, подијетих се — теку ми сузе, како је Богу воља.

Штета, што то ђевојче паде у руке Памучини!

Истрже се Дукићева, па ће на врата, а за њом Памучина.

И они пођоше, а нико ријечи — а и шта ће ријечи, ђе сузе тако речито говоре!

Пружих руку Памучини; није толико, да се рукујемо, колико да му дотурим оно за нь кобно чаге.

— А Јово? — бијаше Кристи прва, кад они одоше.

— Даће Бог, па ће добро бити.

— Да дођем? — плашљиво ће она.

— Поручићу ти. За сад је још много болан.

— Страх ме је, ђевере!

— Не страхуј! Не умире се тако лако! Преболеће Јово.

Како да је друкчије тјешим, кад и мене бијаше страх?

9.

Између смрти и живота

Четрнаест мучнијех дана прођоше; мучнијех по Јова, јер није себи долазио; мучнијех по мене, јер сваки дан га гледах у мукама; мучнијех по Кристу, јер сваки дан је с Јовом умирала.

Љекар ме је јуначио: пребољеће, јер прије бијаше као тријесак. Но ја се опет побојавах, а слабо сам од њега одмицао.

Бунцао је и свака му друга: Криста.

Како ми криво бијаше, што ме не могаше разумјети, а ја бих му већ испричао да се не има рашта гристи, и, чини ми се, било би му лакше.

Ко није гледао ђе му тешко болује оно, што му је драго, тај неће разумјети мојијех мука. Сваки Јовов дах море издухнути ту душу, коју сам сада више вољео но своју, од кад сазнадох како њу воли Криста, па сам дрхтао.

Да ми је било у власти, легао бих ја — и онако не има, ко ће много за мном зажалити...

На пошљетку би и она, како љекар рече, криза. Љекар ухватио Јова за руку, извадио сахат, па броји — а суморан ли је, Боже, суморан! Могли су громови ударати, не би их чуо.

Упро сам очи у љекара; стио сам му душу прозрети, не могући дочекати да већ проговори.

Док му се лице стаде ведрити а усне развлачити.

— Спасен је! — одахне он.

Окрете ми се магаза, мрак ми се навуче.

Колико сам тако лежао, не знам; тек, кад се освиjестих, чуди ми се љекар:

— Шта ти би, болан?

— Ти не знаш колико ми Јово драг, а да знаш, знао би и онај страх, што га страховах због Јова. И, кад ти рече: спасен је, задрхта ми свака жилица, крв ми се узруја, па ни што виђех, ни што чух. А сад прво ономе, што нас све чува, па одмах теби: хвала!

И протријесем му руке.

— Тише — вели он — да не пробудиш Јова! Ови му сан живот повраћа.

На растанку, кажем му нека сврати Бесаринима.

Знао је он, зашто.

Могао је проћи сахат, кад Јово превуци руком преко чела, дубоко уздахни, па погледај око себе.

Не могох уставити суза.

— А што ти је, те плачеш? — пита он, чудећи ми се.

— Ко... ја? — ушепртљим. — Мушица... па ето ти! Него лези, не дижи се! — задржавам га.

— А што? Па ето је дан.

— Да је то први! Боловао си.

— Ја? Право велиш, биће, боловао сам.

Тек, чини ми се, дуго; јер ево не могу да устанем.

Јово се не сјећа.

— Дуго, дуго си боловао. Сви смо страховали, и ја, и љекар, и... и... Криста.

— Хајде! И Криста? — и опет руком преко чела. — Зар баш и Криста? Ма како то и Криста? А зар није Криста на ме љута? Шта ми оно рече?

Не смједох рећи ни бијеле ни црне, већ чекам шта ће он даље.

— Рекла ми је — настави он, као да мене и не има — неће ме, нијесам за њу, и још нешто грђе... шта ми само оно рече?

Ја се ушућех као муха.

— А што да ме неће? Шта сам јој учинио? Ништа, душе ми, ништа! И опет да ме неће? Не море бит'! Зар бих ја могао њој што криво учинити? Другијема и којекако, али њој... не, нијесам јој ништа крив.

Да зна како су му ријечи моме срцу годиле!

— Да нијесам сањао?

— А него шта си? — једва дочекам ја. — Сањао, jä како! Сад тек знам што си онако будаласто бунцао о Кристи.

— Зар само сан?

— А jä шта је? — силом се љутим, тек да га ућуткам.

— Ти рече: страховали смо. Што сте страховали?

— Ти опет питаш, да Бог сачува! Како да не страхујемо, кад ти је живот био о концу?

— Ма, вјере ти, и Криста је страховала? — не вјерује он још.

— Ево ње, на нека ти каже сама — рекох, јер чујем бахат уз басамаке, а слутим ко је.

— Онда ће тако бити. Тек ме је бољело, бољело.

У који ћу мах на врата, кад се врата отворише и улети, јес' улети, Криста, а за њоме Ристо.

— Опрости, Јово, опрости! — закука она, а и не види ђе јој намигујем да шути, па ће право Јову, и крај њега клече.

— Јес' опрости! — досјетим се. — А шта да ти опрости? Нијеси долазила, што ја не дадох; шта има ту да теби опрости?

— Ма није то — разрогачи се Ристо, — већ...

— А да шта је? — љутим се ја, тек да му не дам наставити. — Баш да је и долазила, што би? Јово не бијаше при свијести!

— Како ти је, Јово? — пита Криста, а роси му руку.

— Лакше ми је. Бијаше ми ружно, врло ружно — шапуће он, а не одваја очију од ње.

— Љуто сам се уплашила.

— А тек ја! — пресијецам. — Шта ти? Ти би изгубила младожењу, а ја брата, највишега пријатеља, друга у радњи. Но да баталимо то! Јово је још много болан. Нека га, нек се снажи одмором.

Навијам ја, да их кренем, а они још не знају на каквијем сам мукама.

— Па да идемо? — пита Ристо, а као досјећа се.

— Што? — умијеша се Јово. — Стио сам Кристу нешто питати.

— Е већ потље нећеш моћи! — као љутим се. — Спавај ти, да се окријепиш, па да као ђувегија пристанеш уз ’ваку ђевојку.

Смијеши се он, а Криста — махни! Преобразила се, па то ти је!

Једва их раставих — зној ме пробио.

Кад сам их испратио на двор, кажем им:

— Не љутите се! Тако је морало бити. Он се добро не сјећа шта би, а, да се сјећа, могло би окренути на горе. Прије вас шћаше се домишљати, но ја га увјеравах да је сањао, а сн и вјерује и не вјерује. Добро, те му за сада не казасте. А већ, кад стане на снагу, испричаћемо му.

10.

Крај

Прође и свадба.

Говорили ми о свадби: те нијесам весео, колико треба, те нешто сам сјетан и озбиљан.

— Ја? — чудим се. — А знате ли ви да сам све ово — па им покажем и срећне младенце и веселе свате — ја учинио? Да није мене било, не би ни овога весеља било... питајте Кристу, питајте Јова! Па ја невесео?

Јӓ, али ко ће свима доказати да сам ја ето тако вољео Кристу, тако вољео брата, што сам у њиховој срећи своју гледао.

— — — — — — — — — — — — — — —

Памучина није сатавио ни годину, па умрије.

Пред смрт је и мене звао.

Кад исказа да све имање оставља школи, пружи мени руку, а гледа ме упалијем очима, као моли ме.

Ја сам му давно био опростио — а и како да му не опростим, кад сам виђео срећну Кристу, срећна Јова?

— — — — — — — — — — — — — — —

Дукићева је одмах по ономе разговору с Бесарином оставила Памучину.

Отишла је у Бања-Луку и служила.

Како је била лијепа, нађе јој се добра прилика, те се кроз двије године удала; веле, била је срећна.

— — — — — — — — — — — — — — —

А Јово, а Криста?

Њихову срећу не умијем вам причати; то треба виђети — двије шћери и четири сина, што вели пјесма.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ето тако сам ја први и пошљедњи пут вољео.

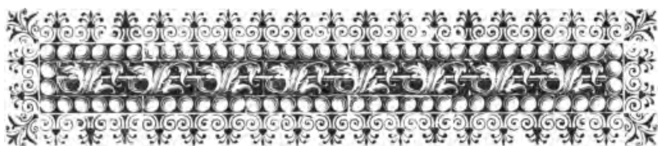

КАВГАЏИЈА

1.

Ако нијесам утврдо држао, нож ће му доћи главе, ту сам најтањи — и старп Петро превуче кажипрстом преко грла.

Па и опет умрије на миру!

А био вам је кавгаџија — та већ слушали сте од својијех старијех. Према њему ништа они Окановић, што га и ви памтите, кажем вам, ништа!

Само да вам причам како је постао кавгаџијом, па да се крстите лијевом.

И ту је — нећете ми вјеровати — женска глава по сриједи.

Анђа му била кона. Не памтите је, па и не знате љепоте јој.

Сви ми, онда момци, за њоме излуђесмо. А она, веселница, ашикује с нама, а у потаји воли — замислите — Турчина!

Омер-бег бијаше на оку, бијаше стасит, бијаше млад, и поврх свега богат, па, кад се обуче, махни! Не има ђевојке, што не би за њиме гледала, кад улицом хода.

Враг удеси, те он запази Анђу, а, каква је била, упалила би и бјешњега. Стаде он пред Анђина врата један пут, стаде два пут, па и три пута. Зарећа вам он потље — нема броја.

Кад год је с Анђом на вратима, а ми се ушутимо, па промичемо ли, промичемо.

Бијаше то за турскога вакта.

Дирамо ми потље Анђу због Омер-бега; а тек ће она:

— Не будалите! Ја Српкиња, а он Турчин; куд ће то једно с другијем?

2.

Једно вријеме ходамо ми као и прије поред њене куће, а ње не има на вратима.

Прође тако десетак дана, па тек ево је опет. Питам је ја:

— Шта то би?

— Боловала сам — вели она.

Не вјерујем ја, јер јој се болест не види, већ распитуј, па чујем шта је.

Дошао јој Иле, тај Илија Обреновић, о којему вам причам, па ће јој набусито, како је увијек говорио:

— Махни се Омер-бега!

— Што, болан?

— Па много с њиме диваниш.

— Морам.

— Како то: морам?

— Ја знам.

— Па кажи и мени!

— А што да ти кажем?

— Ако кажеш, нећеш потље **морати** да с њиме диванишеш.

— Зар си толико силан?

— Био ја силан, не био, тек нећеш морати. Вјеруј ми!

— А шта ћеш, ако је мени воља с њиме диванисати?

—Ваља да ти је тек још што остало ту?

И Иле упре прстом у чело.

Анђа се мало trже.

— Што да ти ја казујем да му нијеси прилика, кад ти то и сама знаш? Или си, море бити, готова поћи у харем?

Анђа блиједи и румени.

— Не љути се! — мекше ће он. — Знам ја да ти не би вјером преврнула.

— Па ето ми већ више не долази Омер-бег — брани се она.

— Знам.

— Али не знаш, зашто?

— Казаћеш ми.

— Казаћу ти, тек да не мислиш оно, што си рекао. Он не долази, што ја више не излазим на врата.

— Па чуо сам, боловала си.

— Нијесам боловала; пуштих тај глас, тек да ми не долази Омер-бег.

— Е! — и он се сасвијем разведрио.

— Тако ти је.

— А што велиш, да си прије морала с Омер-бегом разговарати?

И он се опет мало уозбиљио.

Док се она ломила, он ће продуљити:

— Коншија сам ти, а и Србин сам, па ваља ми да ти помогнем. Казуј, дё!

— Мучно је то казати.

— Што? Ти не имаш брата, не имаш мушке главе у родбини, што да се не повјериш мени? Ја ето... како да ти кажем? Ја бих теби учинио, што и сестри, па, ако ти је драго̇, и више.

Застиђела се она, јер га разумјела.

— Тек тако бих ти још могла рећи, ако си ми по Богу брат.

— А што не и више?

— Више ми не мореш бити — одговара она, и спушти очи, али, тек кад виде колико му је то криво, додадне — не мореш бар за сада.

— Е нека је на твоју! — пристаје он, а јуначи га оно „за сада".

— Говорим ли брату? — пита га она, па, кад он климне главом, настави:

— Говорићу без зазора. Мој бабо је много дужан Хаџи-Лоју. — Навадио се Хаџи-Лојо, па нам долази у кућу. Страх ме ухвати и кад се само сјетим, како увијек чудно у ме гледа. Ја га бјежим, колико могу; но бабо ме свагда зивка, кад дође Хаџи-Лојо — те: донеси, вели, једну жишку, те: дај слатко! А ја шта ћу, слушам: бабо ми је. Па да ти је тек виђети Хаџи-Лоја, кад нам дође. Увијек је обричен, намазао бркове, а већ косу и онако брије, те му не мореш виђети бијеле. Само оне боре по матороме лицу издају га, да је претурио многе године. Једном сам пекла каву, па им

чујем разговор. Бабо ми преклиње Хаџију да чека, а он неће, већ вели: или плати, или дај Анђу, па да бришемо! Све сам разумјела. Ја треба да платим бабов дуг. Проклињала сам удес што ме 'ваку створи, те се допадох Хаџији. Једнога дана — мало прије отишао Хаџија — случајно наиђе Омер-бег, па стаде. Видио ме брижну невеселу, па ме питао: што ми је? Овамо онамо, па му се ја изјадам.

— А што нијеси којему од нас? — пресјече је Илија.

— Зар да учините што, па да допаднете биједе!

— Оно јес'! Па поможе ли ти бег?

— Долазио је још и све ме тјешио: он ће одвратити Хаџију. И збиља, Хаџија је ријетко долазио. Кад ал' једнога дана рече ми Омер-бег: стио сам платити Хаџији дуг твога баба, али он ни да чује за паре, већ хоће тебе. Ја се љутну, а он: убићу те, вели, ако још узиђеш Анђи!

— Зна Хаџија зечје срце у Омер-бега, кукавица је то! — зловољно ће Илија.

— Вараш се — брани га Анђа. — Стио је и потље долазити, али ја му не дадох.

— Т-и! — отеже Илија. — Дакле си се поплашила за његову главу, те га одвратила?

Њој појури сва крв у лице.

— Па ако сам, шта онда? Зар да због мене човјек страда?

— Не велим то; тек да не има ту што друго?

— Шта море друго бити? Није друго ништа, душе ми! Хаџи-Лојо је напас'... не знаш ти њега. Учиниће, што пријети, па ће ми пући брука по Сарајеву.

— Тек ти опет кажем, махни се Омер-бега! А за Хаџију не бери бригу! С њиме ћу се већ ја разрачунати.

— Ти?

— Ја. А ко ће? Зар ти нијесам Богом брат? Бели ти неће Хаџија прага прекорачити... Не био ја Илија Обреновић, ако прекорачи, док је мени на рамени главе!

3.

И Иле се разрачунао.

Иде Хаџи-Лојо у сумрак Анђину бабу, а ови је сједио на Потоку.

Срета га Илија баш Потоку на ивици.

— Добра ти вечер, Хаџија! — поздравља га Илија.

— Мехраба! — одговори Хаџи-Лојо, па да прође.

— Да те питам, Хаџија! — уставља га Илија.

— Да ме питаш! — застаје Хаџи-Лојо.

— Колико ти је дужан Анђин бабо?

— Што ће ти то? — чуди му се он.

— Тек да знам.

— Па двије хиљаде гроша.

— Е даћу ти.

— Ти? Нудио ми и Омер-бег, па не пристадох.

— Већ пристаћеш, мени за вољу.

— Питај Омер-бега!

— Ама ја нијесам Омер-бег, хеј! Друго је он, друго ја. Но о томе ћемо се већ погодити. Има још нешто.

— Па други пут, други пут! — подсмјехне му се Хаџи-Лојо, па ће опет да пође.

— Мени се хита — одговара Илија и стане му на пут. — Морамо то одмах свршити. Није ништа много, тек: не иди више Потоком.

— Зар само то? — учини Хаџија, а у њему ври, само што не прасне.

— Да, то! Знаш, заходно ти је овуда кући. Сједиш више Потока, а идеш Потоком на ниже, па се, болан, умориш. Оматорио си, па није за тебе, да толико заобилазиш.

Осјећа Хаџија подсмјешљиви пријекор у Илијиним ријечима, па и чуди се толикој његовој смјелости, и помало се прибојава баш од те смјелости.

— Да ти не тражиш кавге? — рећи ће Хаџија, а меће руку на пушку.

— Јок ја! — одговара Илија, а ухватио кубуру. — Тек ти говорим као пријатељ: не иди овуда, јер те се плаше!

— Ко, болан?

— Па ко друго, већ, да кажем, ђеца.

— Неће бити!

— Намажеш те пусте обрвчине, па мисле, шејтан је.

— Лажеш, бре! — прасне Хаџи-Лојо; прекипљело му.

— Бре ти је и бабо и мајка!—плане Илија.

— Зар мени то, пашче једно? — и Хаџи-Лојо га хвата.

— Теби, jä! — и Илиjа дохвати њега. Понесоше се.

Знате Хаџи-Лоjа, али не знате Илиjе: Хаџиjа виши, а Илиjа нижи; Хаџиjа меснат и задебљао, а Илиjа жилав и коштуњав.

Носише се пола сахата, а ни jедан ни риjечи не проговара. Тек се чуjе како шкрипе зубима, а час jедан, час други тресне ногом о земљу. Намjерио се jунак на jунака, па то ти jе.

Искупио се, бих рекао, цио Поток, па нагађаjу: хä оваj ће надвладати, хä онаj; а jедан не смjеде прићи, да их растави.

Да су њих двоjица могли повадити ножеве, исjекли би се, па jедан не би главе изнио. Овако стегоше се, па како му Бог да.

Омахуjе jедан, омахуjе други; не да се jедан, не да се други.

Док Илиjа, како биjаше луде главе, не наже се — а баш су били на одронку од Потока — па повуче Хаџиjу. Треснуше обоjица. За собом повукоше сав шљунак, што се нашао под њиховиjем тjелесинама на стрмоj обали поточкоj.

Доље вода пљусне, дохвати их и понесе. Знате ону воденицу на Потоку.

Срећом у таj мах ниjе радила...

Сjутрадан извадише с тешком муком укоченога Хаџи-Лоjа из воденичних витала, ђе се био укљиjештио, па не могао маћи.

Илиjа зна, како се он сам спасао.

Хаџиjа jе примио од Илиjе паре, али ниjе више пролазио Потоком.

4.

Не потраја дуго, а Омер-бег опет пред Анђиним вратима сваки у Бога дан. Свашта се говорило. Док једном не пуче глас: Анђа ће се потурчити!

Наши ђедови не чуше од својијех ђедова, да се ико у Сарајеву потурчио, а гле сад, да то учини једна ђевојка. Брука!

Ишли наши, па говорили њену бабу, а он, слоботиња, слеже раменима:

— Шта јој могу ја, 'вако стар? Говорио сам јој и говорио, не помаже. Полуђела за бегом, па то вам је.

И да не би Илије, бели би се потурчила.

Дође им Илија, па ће њену бабу, а ту и Анђа била:

— Једном си ногом у гробу, па да ти шћер такву љагу на образ баци?

Стари шути; већ не зна шта да каже, а види се да му је криво на Анђу.

— Уби је! — вели Илија.

Стари диже руке, а дршћу му, па само што не вели: зар овијем клонулијем рукама?

— Крупну си рекао — почеће Анђа, а не плаши га се.

— Према свецу — враћа јој Илија.

— Зар баш тако, болан? — попушта она.

— А да како ћу? Не знаш како је свијема нашијем, а тек мени! Не чини тога, душе ти!

Њу дирну, што је Илија мекши.

— О мој Илија! Да ти знаш како је мени ође — и она стиште обема рукама груди — море бити друкчије би говорио!

— То, душе ваља, не знам; али знам како је мени. Не мили ми се јело, не мили пиће, не умијем да мислим. О боли ме, боли: е не знаш како ме боли! Па тек ми дође да се бијем, а сам не знам, с киме? Видим, нешто ми ваља радити, а још не знам, шта? Падне ми на ум, да треба да преокренѐм твоју памет, твоје срце, па тек видим, не море то да буде, хеј! И тек тадар ми је криво!

— Е и мени је, чини ми се, тако, па и опет ми је некако друкчије. Питала сам се, шта је то, што само о њему мислим? И навлаш хоћу да што друго мислим; али у глави ми он, па он! А тек кад ми рече, хоће ме, нијесам могла баш ништа друго мислити. Хоће ме — то бијаше почетак и крај мојијем мислима. И кад казах бабу: хоћу и ја њега, из онога чудноватога погледа бабова прочитала сам онај дубоки јаз, што ме од драгога раставља. Ја сам тај јаз виђела, Илија, и опет се нијесам поплашила: прегазићу га.

— Ти? — и Илија је и кара и подсмијева јој се.

— Што ме караш, друго је; али да ми се не смијеш! Ја сам јунак и показаћу да сам! Зар, кад ми је он тако драг, да ми је дражи од свега на свијету, упамти, од свега, зар да се поплашим од тога јаза, што се зове вјера? Ти си човјек, па ти доликује да будеш јунак, али немој мислити да и женска глава не умије бити јунак. Ти би море бити друкчије чинио на овакој раскрсници, на каквој

сам ја, ђе ме памет вуче на једну, а срце на другу страну; ја сам у толико можда мањи јунак од тебе, што се поводим за срцем, али не могу друкчије. Ено ти Милоша Обилића! Рашта је распорио Мурата? Стио је да се знаде како је вијеран својему цару; учинио је што му говорило срце, а није учинио што му је заповиједала памет. Човјек, па се повео за срцем!

— Јеси мудра, али збориш лудо. То и јесте јунаштво, што се човјек на раскрници приволи ономе, што му памет сјетује. Човјеку појединцу годи што му срце хоће; кад му у такој згоди памет каже да то не годи другијема људма, да је за друге то несрећа, онда срце мора ћутати. Јунак је онај, који савлада срце, па пође за памећу.

— Е већ ми се не разумјесмо; ти у клин, ја у плочу! А тешко је и друкчијима од нас право пресудити: шта више руководи људе у њихову раду, памет или срце? Ја велим срце, ти велиш памет. Море бити имаш ти право, море бити имам ја. Тек ти кажем, и кад бих била још једном толике памети, колике сам, ја не бих друкчије чинила, до како ми срце вели, јер вјерујем, тврдо вјерујем, да поштено срце у добре памети не море хотјети зло.

— Па ти онда вјерујеш да није никакво зло, што си готова да се потурчиш, тек да угодиш срцу?

— Тако је. А и зашто да је то зло? Од куд је та вјера, што људе дијели? Измислили је људи. Ако су ти људи добри, добра је и

вјера. Зар да ја, друге вјере будући, смијем и помислити да је мој ближњи неваљао зато, што је он друге вјере? Та све вјере вјерују у Бога, а Бог је добар, па шта ће више?

— Ти баш као из књиге! Видим, на мукама си, па се довијаш. Само ти све то довијање не ублажи гријеха, што га хоћеш да учиниш и својој души и своjему народу.

— Гријех?

— Те такав гријех! А има ли грђега, него вјером преврнути? Толики су наши јунаци испуштили душу на мукама, а не хтједоше вјером преврнути: јер ко вјером преврне, пљује у образ својијем ђедовима, који су исту вјеру и по цијену своје крви вијековима пазили; и сувише тај издаје свој род, јер, примајући туђу вјеру, неће више да је Србин. Од старина се зна да су нама Турци највећи душмани; потурице их превазиђоше: чинили су, што ни Турци нијесу. Ти нећеш, ти не смијеш у турску вјеру!

— Рекох ти како мислим: потурчићу се.

— Зар и онда, кад знаш да ћеш бити мајка, да ће твоја ђеца бити мучитељи ономе народу, из којега си сама поникла? Та ти си до сада чула да смо ми у Босни сви једне крви, да смо се и сами звали једним именом, да смо били један народ; па онда дођоше те вјере и нас растројише, те ми, негда браћа, данас један другоме о глави радимо. Ти си слушала каквијех јада Турци нама у свакој прилици задаваху — не велим само они прави, већ и потурице — слушала си колико је на-

шијех правијех здравијех грдно прошло због којег обијеснога Турчина, и ти би се поред свега тога могла потурчити?

— Што су ђекоји Турци чинили, то се не море у гријех уписивати свијема: у свакој шеници има кукоља.

— Ти не знаш колико те ја волим! Па баш што те тако много волим, на страшнијем сам мукама, што ће море бити баш твој пород временом задавати много зла Србима, јер ће брзо, врло брзо заборавити да је постао од тебе, од Српкиње.

— Није за мене ђевојку, да ти на разговор пристанем; али, кад ме изазивљеш, кажем ти: ако сам добра, биће ми и пород добар, а добри не чине зла.

— Прилике се мијењају и у њима људи. Кад будеш хотјела да своје на добро упутиш, наићи ће прилике, што ће све твоје окренути на оно, што баш ти никад не би хотјела. Умријећеш ти, умријећу ја. Мени, чини ми се, не би могле кости ни у гробу бити мирне, кад не бих учинио све, само да не буде ни изгледа на то, да неко од твојега срца отпадне, који би мојему и твојему народу могао зла чинити. Питам се шта је то? И само ми се одговара: ти си ђевојка, какву ја могу вољети; ти си таква једна у Сарајеву. Па што да ти учиниш, што не би — главу дајем — учинила ниједна друга? Е то ми је криво. Кад би ти била ђевојка, која ми срцу није драга, одмахнуо бих. Али да ти рађаш џелате мојему роду? Не дам, Анђо, не дам!

— Не даш? Као да си Бог, па само треба да кажеш: не дам! Боље шути! А већ ја ћу бити Омер-беговица.

— Нећеш, Анђо! Не преокрену те стари бабо, ни родбина, ни познаници, не преокренух те ни ја, па и опет нећеш бити беговица. Упамти!

И Илија изиде.

5.

Већ сјутра нађоше на Бембаши Омер-бега мртва: нож му је с леђа прорезао срце.

Узбунило се Сарајево.

Да је погинуо који од нашијех, мало ко би на то главе освртао; али Омер-бег бијаше од добре куће и виђен човјек.

Знали смо ми Срби ко то учини, али нико не одаје кривца. А и како ће?

Што се само слути, а у тврдо не зна, то пред законом ништа не вриједи; закон тражи очевидца — па онда боље шућети.

Досјећали се и Турци, те спетљаше Илију; али која вајда, кад не има доказа.

Испитивали и Анђу и њена баба. Сви бијасмо на мукама; ако нико, њих двоје ће казати. Питао их кадија:

— Шта мислите, ко је?

Стари слеже раменима, а Анђа, блиједа као дувар, одговора:

— Кад бих знала, не бих га, бели, тајила!

— Да није Илија? Зна се, Илија те воли, а и Омер-бег те стио, па да није међу њима било кавге, а у кавзи све бива?

— Да ти је отворити моје срце као књигу, из њега би прочитао: не знам!

Потље нам сама причала:

— Море бити нијесам добро учинила, што не рекох да сумњам, и да сумњам на Илију; јер све ми се чини, Омер-бег не би погинуо, да нијесам у ономе разговору с Илијом одлучно пристала уз Омер-бега. Па и опет Илијино име не пређе преко мојијех усана. А и што да пређе? Петљали би га, мучили, а не би се ништа доказало, јер мучно би сам Илија проговорио. И да проговори, зар би ми оживио мог Омера? А тек ако га није ни убио! Зар да носим и другога на души, кад ми је на сву прилику на души први? Нека је и крив Илија, не могу га оптуживати.

Шест мјесеца прође и Илију пустише из тамнице.

Ни дај Боже они пријашњи Илија!

Проговори с њиме двије, па му реци трећу ружну, трза нож, а не гледа куд удара.

Клонимо га се сви, јер знамо удариһемо на белај: луду не можеш угодити, ни кад баш хоһеш. Веһ који мора, тај с њиме пристаје.

Опазио он то, па нас и не тражи, веһ зађе по мјестима, ђе се купе најљуһе кавгаџије и мало мало, па заметне кавгу.

И крв се пролије, а власт или не зна, или се чини не виђела, јер се Илија побије с таквијема, с којима ни власт не море на крај да изиђе.

Шта пута оде он у механе, у које свраһају најпрепреденији рсузи, а ту ријетко улазе и најсрчаније заптије, па ти засједне

међу оне окореле грешнике, што ће за грош убити човјека — и они њега часте, колико му је воља; знају га лудоглава, па га се чувају.

Љути Турци на њега, не умијем вам казати, колико. Зар он, ђаур, убио Турчина, па му не има суда?

Кидисавали појединци на Илију и сваки је зло прошао: или је погинуо или је до вијека памтио Илијин нож.

Одговарао је и суду због кавжења, али је увијек свједоцима доказао:

— Хотјели ме убити; само сам се бранио.

И ником ништа.

Једну вечер стала два Турчина пред Мићину кавану, па чекају Илију; у свакога мала пушка, у свакога нож: ако никад, сад мора страдати.

А не би ништа.

Доказали Илији шта је на пољу, а он, мајчин син, отвори врата, па напери пушку:

— Један је од вас двојице мој, а потље, што ком буде!

Оба Турчина позелењеше од једа, али и отидоше, јер ни један не шћеде бити онај Илијин.

Виде Турци, убојице, да Илији не могу досадити, па, одавно кивни на све нас, а понајвише на Илију, смисле друго. Смислили, да о првоме Васкрсу скоче на оружје и све Србе исијеку.

Нашло се међу њима и добријех, те нам то проказаше.

Ми ни живи ни мртви.

И велики Бог, који чуви и малена мрава, поможе нам.

На Велики Четвртак запали се кућа више Потока; пламен дохвати другу, трећу — духнуо је жесток сјеверац.

Мало, па се сва махала запалила, а ту су саме турске куће.

Све скочило да гаси, а највише ми Срби.

Предводио нас Илија, исти Илија, због којега би Турчин Сарајлија другоме и џенет поклонио, само да Илију види мртва.

И баш ми спасемо многе куће.

То не бијаше лак посао, кад се зна како су наше куће саграђене.

Не бијаше нам ни то доста. Зађе Илија по чаршији, те од самијех Срба искупи шездесет хиљада гроша онијема, што погорјеше.

Раздвојише се Турци: толико им добра учинисмо, па зар да нас кољу?

Већина одлучи, да не буде покоља, и ми дахнусмо душом...

Баш о том Васкрсу дође султанов ферман: да моремо привезати звоно код старе цркве.

Не знам вам казати како нам је било, кад тај ферман дође — то се не да ријечима исказати, то треба вићети и осјетити.

Имасмо цркву, али не имасмо звона, да нас својим јаснијим и муклијим звуцима зову на молитву, и ако нам то тако закон прописује — не дадоше нам то власти.

Било нам је без звона, као што би Турчину било, кад га не би мујезин с џамије на молитву позивао.

Сад нам се и то даје.

У својој радости једва дочекасмо зору, јер лијепо, ново звоно давно нам пратише браћа Руси, па је само чекало у рускоме консулату, да га по султанову допуштењу цркви однесемо.

Прије пола ноћа' дошао цркви Илија, па ухватио уже; чека три сахата, па да зазвони.

И изби и у цркви запјеваше „Воскресеније твоје". И Илија повуче.

Е дукат бих му дао, који би умио вијерно испричати, како смо сви ми у тај мах изгледали, а, чини ми се, бијаше нас више око звона, но у цркви.

Кад се разлеже онај јасни јек, не знам како бијаше другијема, али мени се учини да само овако море бити право Васкресење — благо онијема, који увијек слушају то чудотворно звоно!

Има нешто у ономе звуку, што невјерници не разумију, што само хришћанскоме срцу говори, што само хришћанско срце схвата, и то нешто разбуктало је некакав особит огањ у нашијем срцима.

Кад прихватисмо с онијема из цркве „Воскресеније твоје", е није друкчије, већ небо се пролама. Не бијаше грла, што је могло не запјевати из дубине душе и срца. И сви се ми стадосмо тискати и примицати звону, па пружисмо руке, да дохватимо уже, чим Илија посустане.

А Илија, намћор, једном држи уже и вуче, а другом исукао нож, па сијева очима:

— Цријева ћу му просути, који дарне у [illegible]

И какве је главе био, то би и учинио, да ми не устукнусмо...

А тек како је с њиме набелајисао [illegible] злогласни Хасан из коњичкога кадилука!

Чуо Хасан да Илија у кавзи не има равна, па пошао у Сарајево, не би ли се на Илију намјерио. И намјери се, да се [illegible]

Тамам [illegible] Хасан на [illegible] до Илије, па ће [illegible] у Сарајево, кад га [illegible] Илија, и [illegible]

[illegible]

— [illegible]

[illegible]

За тренутак шћаше срдит Хасан не послушати, али му око паде на запет ороз у Илијиној руци, па послуша.

И двадест, велим вам, двадесет пута сјахао је и узјахао силеџија Хасан — зној га подузео.

Смилује се најзад Илија.

— Сад пођи! — вели му.

— Е дина ти, кажи ми се, који си? — моли га Хасан. — Ја већ имадох посла са свакојакијема, а ни један не прође са мном тако, као ја с тобом.

— Пођи, јер кидам! — пријети му Илија и, кад Хасан поћера коња Сарајеву, довикне му: — Кад се нађеш с твојијема, причај им како си се срео с Илијом Обреновићем.

Хасан заустави коња, па скочи.

— Уби ме, но најпре ме чуј! — каже он Илији, јер Илија подигао пушку, кад виђео ђе га Турчин не слуша. — Ја сам Хасан из коњичкога кадилука и баш тебе тражим. Биће, слушао си ме кавгаџију. Додијало ми слушати о теби. Пођох у Сарајево, да те потражим, нек се види ко је већи кавгаџија, ко ли бољи мејданџија. Турске ми вјере, ти си бољи. Нијесам као ти, али, чини ми се није нико прије мене уз тебе боље пристао. Да се побратимо!

Зачуди се Илија, па с коња скаче, а пушке не оставља.

— С Турцима не волим друговати — вели он — но волим друговати с јунацима.

— Остави пушку! Хасан не гађа иза бусије.

И Илија баци пушку.

— Опрости! — и пружи му руку.

Пољубише се.

Отвори Хасан бисаге, па извади бирану пршуту и пљоску ракије.

Кад се прихватише, кренуше пут Сарајева, а већ потље не бијаше бољијех пријатеља у свој Босни.

*
* *

На пет мјесеца по Омер-беговој смрти умрије и Анђа — лијепо пресвиште за бегом, па то ти је!

Три дана не виђесмо Илије — није крочио из куће.

Кад га сретосмо четвртога дана, други човјек: пожућео, упале му очи, превио се.

А већ ћерао је као и прије и уз то се пропио.

Није било дана у нећељи, да није пред вечер изишао Анђи на гроб.

Једно јутро нађоше га у гробљу мртва. Била студена ноћ јесења — укочио се.

Сиромах! Био је луде главе, али добра срца.

Бог да га 'прости!

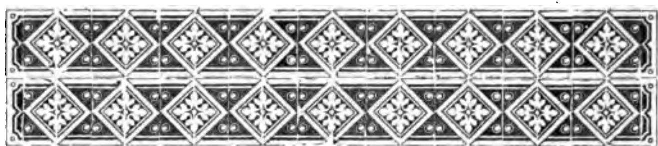

ДА ЗАБОРАВИ

1.

Мислио сам и мислио: хоћу ли, нећу ли. Није да речете, прибојавам се, одаћете ме: да сам ја тај, што се распричао, јок! Тек онако: не прича ми се.

Но, кад ме салећесте: „Турчина! Турчина!“ да вам и једнога Турчина испричам.

Оно, ако хоћемо по души, ови ође Оџаковићи и нијесу Турци, већ наишла сила и невоља, па тек превршуше вјером и сад мисле, Турци су: јадно им мишљење!

Има их, валах, и поштенијех, па признају бар своје поријекло.

Ето вам Мехмед-бега Џенетића! Који га од вас није чуо, кад му ракија одријеши језик, ђе подвикне:

— Турчин? Ја Турчин? Турчин је, брате Драговићу, они Анадолија из Азије, а ја сам ти, што си и ти. Џенет је рај, а Џенетић Рајковић!

Ене, зађох! Стио сам једно, а одох у буди Бог с нама!

Еле, како да ви кажем, био богат Турчин, призивао се Хусо Сврзић, обичније Хусејин-бег.

Оно му била кућа, ђе је сад беледија; у окупацији тумарнуо у бијели свијет, веле, отишао у Стамбол.

О њему ћу вам причати; оно није баш само о њему, тек и о њему.

Не знате, шта му бијаше љепше: или што је добар домаћин — пуна му кућа свега; или што је добар отац — о томе ћу вам и причати; или што бијаше добар човјек — знаће то ваши очеви и ђедови.

Имао је једнога сина; шћери му нијесам бројио.

Хасан не бијаше баш лијеп, како то ђевојке узимљу, али за његове године и одвише широкијех плећа и много стасит. Кад би дошло до прса у прса, мучно би му одољео и гласовитији јунак — снага, па то ви је!

И би, чему се човјек не би могао надати.

И поблијеђеше они од једрине да пукну образи, и спаде Хасан с меса, те стаде као ови прст, и пови се она до јуче јела: просто да се лијевом прекрстиш!

Да нијесам то видио, не бих вам ја знао да смо сви ми људи једно велико ништа.

А ево, како је то било.

2.

Знате Љутога Николу.

Одлазили к њему ми млађи људи, а било нас је жењенијех и нежењенијех, православнијех и Мухамедоваца.

У Николе ракија, љута и мека, не има је више у Сарајеву.

Сједи тако и пиј, па тек мезетиши паприкама и краставцима, а, већ да ви и не кажем, било је и причања.

Једну вечер, биће по Божићу, искупили се ми као и прије, кад се отворише врата и помоли се Хасан.

— Мехраба! — довикује нам он, а још држи за халку, као не смије међу нас.

Зинули ми, па да би ријечи.

— Море, уљегни! Не хлади ми механе! — чисто се љути механџија.

А Хасан право те к мени.

— Макни! — вели, и, кад се одмакох, укрштенијех ногу спушти се на миндерлук.

— Љуту! — викне Хасан Николи.

Чим му је донесе, а он у кап.

Згледнусмо се.

— Још! — вели он и пружа Николи празно стакло, а хватало је черег оке.

— Полако, Хасо! Сустаћеш! — опомиње га Никола, али точи.

— Ма ти попи, а не скваси брка! — мало му се подсмјехујем ја, ђе онако млад искапи на душак.

— Пије ми се — одговара он, и прстима чупка оно кратке науснице.

— Не извуче ноктима, што не имаш — прихвата моју ријеч Јоцо, Рајковића син, па тек поглади своје ријетке бркове.

— Ко не има?

И Хасан скочи, па дохвати чешаљ — Никола у механи и дањује и ноћује, све, што има, ту му је.

Док ми у чуду погледасмо, а он забио чешаљ у усне, па сједа опет.

— Мени бар чешаљ стоји у брковима — вели он Рајковићу — а море ли теби?

Док загрмље механа од смијеха, а њему избила крв испод чешљевијех зубаца.

И он опет мирно прихвата ракију од Николе, као да ништа није било.

— Е пристао си у дружбу, мушко си — велим му ја и извадим чешаљ, да му не грди лица.

— Што је теби, Хасане? — упитаће Алија, они што израђује папуче, каквијех буле у Стамболу нијесу поњијеле. — Дошао си, камо нијеси долазио; пијеш, како се не пије: што ти је?

— Како: што ми је? — одговара Хасан. — Дома ми пусто, а у Николе, веле, добра ракија, па то ти је.

— Ракија? — узеће Гаталица. — Дијете си; што ће теби ракија? Бабо ће ти купити боље.

— Није то — брани се он. — Не пије ми се, што је ракија, већ што је слађа у друштву. Дај, Никола! И дај свима! — заповиједа он, као да је најстарији.

Даде Никола.

Сви бијасмо домаћини, па нам криво да нас части тако рећи дијете. А он нам не дадне да се приберемо, већ вели:

— Прије двадесет и једну годину родио сам се у данашњи дан; ко ми зла жели, нека не пије.

Ко ће да га љути? Сви примисмо част. Он опет искапи.

— Дајдер! — виче он. А Никола:

— Шта?

— Ракије, рајо; ракије! — и већ мало у криво гледа.

— Јок! — вели Никола.

— Точи! — раздра се Хасан и скочи.

— Не има, Хасане! — одговара Никола, тек да не срди госта.

— Мора бити!

— Не мора! — вели Никола мирно и поуздано, те још више наљути Хасана. — Ово је моја механа, у механи точим ја, а точим, коме хоћу.

— А ти точи! — и Хасан проспе жуте меџидије, Бог би знао, колико их бијаше.

— Не имаш, Хасо, тијех пара, што ће мене нагонити, да ти дам пића, колико ти не подноси — увријеђено ће Никола.

— Мораш дати! — љутну се Хасан.

— Морам? Ја дајем људима, колико им треба; ђеци, колико им је доста; пијаницама не дајем ни капи.

Док сијевну нож у Сврзића руци, ми премријесмо.

Никола се тек осмијехне, па као у шали ухвати га за руку и изврти му нож. Још се ми запрепашћени не макосмо, а Хасан се котрља низ механске басамаке на улицу.

Никола бијаше сјенит, џин.

3.

Прошло томе доста времена.

Ми се и опет стјецали у Николе, а и заборавили Хасана.

Једнога дана по ићиндији ево ти Суља — служио у Сврзића — и мени и Јефтану, и Ристу и Јоцу и другијема из нашега кола, а бијаше нас повише, што смо Хасану били стањем равни, но годинама мало одмакосмо; тек друговасмо.

— Зове те — вели Суљо мени, а тако рече и осталијема — зове те Хусејин-бег, да му вечерас дођеш на сијело.

Хусо? Па још на сијело?

Оно ишли смо ми Срби Турцима на сијело, али својијем вршњацима, а шта би сад старцу Хусејину, те нас зове?

У млађега поговора не има, те ти ја по вечери ка Хусу.

Пуна их магаза; ту сви наши, ту Хусејин-бег, ту Хасан.

Служи нас Суљо ракијом — шта је она Николина? Ништа! Служи нас кавом и дуваном, већ ко је чему; пиће мезетисмо пршутом.

У неке и запјевасмо.

Не чудим се ја своjему друштву — младост, па то је! Но чудо ми Хусејин-бегу. Лијепо се старац подијетио. И први искапљује и први почиње разговор, а прича, махни! Па тек кад и сам запјева, окрете ми се магаза.

Био сам најстарији међу друговима, те и мало хладнији. Мислим и мислим, шта све то бива? Не могох се домислити.

У зло доба — бијаше ближе зори но поноћи — пођемо. Испраћају нас.

Уза ме се прибио Хусејин-бег, па санћим шапуће.

Да се нијесу други поднапили, лијепо би по свем његову шапутању могли све чути.

— Чудиш се, Стјепо — шапуће он — а имаш и рашта. Овога џумбуса још не бијаше у мојој кући, и, дај Боже, неће то бити пошљедњи пут. Ако си добар кардаш мојему Хасану, ако знаш шта је отац, да ми долазиш са свима друговима сваки дан.

— Хоћу, беже, како да нећу! Тек ти то ништа не разумијем.

— И није ласно разумјети. Кад оно и ми бијасмо ви, те нас није вјера дијелила — о томе се у нас и данас много прича — тада то не би било никоје чудо. Турчин и раја... 'прости! Омаче се. Хтједох рећи Турчин и Србин, полумјесец и крст... јес', јес', чудно је.

— Па и није, беже. Друговасмо ми вршњаци поред све вјере. Тек теби ми је чудо.

— Немој ми се чудити. Драги сте ви мени, много драги, дражи од многијех нашијех. Тек оне Анадолије, што нам султан — и старац се руком дотаче турбана — шиљао, нијесу вољеле што се ми с вама пазимо. Да се њима не замјеримо, замијерасмо се вама. Не бијаше то добро, али мораде бити. Сад не мора.

— Лијепо је то било, беже. Да сте ви, од скора рећи Турци, остали Бошњаци, какви су вам били ђедови, што се ни султана нијесу бојали, не би тако ни прије данашњега вакта морало бити.

— И треба, валах, да нас караш; заслужили смо.

— Још више треба тебе да карам, јер имаш још нешто, а нећеш да ми кажеш.

— Имам Стјепо, имам. Но млад си, мучно ћеш разумјети. Ја сам отац, Стјепо. Имао си и ти оца. Знаш колико те вољео: био си му јединац. И мени је Хасо јединац, дражи ми од свега блага, а знаш, имам блага одвише. И све бих дао, кад би се питало: Хасо или благо.

— Почињем разумијевати. Због Хасана призивљеш нас.

— Не реци због Хасана само! Чиниш ми криво. Крв је крв. Једна је земља нас отхранила, у нас је један језик, ми смо браћа. Вјери пошта, што је заслужује, али она не заповиједа да се браћа мрзе. Треба да си рекао: и због Хасана вас призивах.

— Лијепо, и због Хасана.

— Хоће Хасо да ми пропане. Ето је почео пити ракију. Нека је и пије! Само ми је криво, што је пије у механи. Зар ја, Хусејин Сврзић, не умијем и не могу и бољу и љепшу купити, но што је купује Љути Никола? Није ми криво на вас, добро сте му друштво; тек ми криво, што да пије у механи, што да не пије код своје куће? Па, најзад, нека и пије у механи, али се опије, Стјепо, лудо се опије, па потље болан болује! Што да силом тражи болести?

Док се о дебела платна на Сврзића двору одби пјесма из даље:

Требевићу, висока планино!...

— Одоше? — пита Хусејин-бег.

— Поднапили се, те се и не алалише! — браним их ја.

— Хасане! О Хасане! — довикује Хусејин.

— Ево ме, бабо! — чује се глас из мрака.

— Побојах се, за њима ће! — вели ми Хусејин-бег, а помоли се Хасан.

— Ех, лијепо бијаше! — и Хасан цјелова баба у руку, а видим му по свему, сав је срећан.

— Тако ће бити и сјутра и док је теби воља — вели му Хусејин. — У твога баба доста блага, да угоди теби.

Па ће тек мени:

— Не чекај више Суља, Стјепо, већ право к нама!

И пожељесмо лаку ноћ, па се растадосмо.

4.

Скупљасмо се у Сврзића већ пет шест пута и сваки пут се лијепо проведосмо.

Стари Хусејин више и није долазио, да нам, вели, не квари весеља.

Биће седми пут, кад усред весеља — бијаше више од десет сати — нестаде Хасана.

Питамо ми Суља: ђе је Хасан?

А Суљо слегне:

— Оде! — вели и диже дланове опружениjех прстију, само што не каже: враг би знао, куда.

Сједи ми још и чекај.

Би већ и черег до једанаест, а од Хасана ни трага ни гласа.

Рекосмо Суљу, да буди старога бега, казујући му да не има Хасана, па одосмо.

Не долажасмо двије вечери, а већ чусмо шта би ону вечер с Хасаном — оставио нас, те отишао Николи.

Кад дођосмо трећу вечер, дочека нас Хусејин-бег забринута лица. Само што се упитасмо, кад нам се он пође јадати:

— Невоља, ђецо, невоља! Шејтан узео мојега Хасана, те ђе је, да је, већ у Љутога Николе.

— Казивали нам — учини Јефтан, тек да што каже.

— Ето га ни сада не има̂. Већ више вас и не дочекује; брука!

— Да га потражимо? — питам ја своје другове.

И, кад они климнуше, Хусејин-бег ће:

— Бог из тебе проговорио! Осевапићете се, ђецо! Три дана се већ враћао у зору кући мртав пијан. Разабрао сам да започне код Николе, па, кад му Никола не дадне више, хоће да се бије, док га Никола не испрати у блато. Слао сам Суља, да га доводи кући, кад не хтједе мене послушати, те да никако не иде Николи. Суљо га није могао ни савладати ни наговорити. И мој је Хасан ишао из механе у механу онако каљав, пио је и пијан се враћао. Што ме брука, опростио бих му; али страх ме је, ђецо, упропастиће здравље. Знаћете колико би забољело ваше очеве, кад би којему од вас пропаст загрозила, и онда знате колико се ја бојим за свога сина.

— Што моремо, учинићемо — рече Ристо и растадосмо се с бегом.

5.

— Који му је враг? — упитаће Јефтан, кад пођосмо Ташли-ханом.

— Нијесу чиста посла — вели Ристо. — Не пије му се код куће, не мили му се свакидашње друштво; кад бих могао вјеровати да има чина, бих рекао, учинише му.

А ја ћу:

— Нијесу то чини, нити је то од ђавола. Божија је то. Већ ћете виђети.

У исти се мах из мрака — правце к нама — захори:

Ашиковах три године дана...

Ми о вуку .. — учиним не довршујући, а познадох Хасанов глас.

Сукобисмо се баш пред лампом на „Европи".

Каљав, крвавијех очију, запјенушенијех уста, а корача, посрћући час десно час лијево — ето тако га сретасмо.

— Здрав си, Хасане! — ослови га Јефтан.

— Здрав си... здраво сте... мехраба! — мијеша он, па тек га пуна глава занесе два корака у назад.

— Ти баш весео — учини Ристо, тек да се почне разговор.

— Весео, ја̏, весео! — преваљује он језиком. — А што да нијесам весео? Све ми иде наопако, па сам весео.

— Теби? — питам га. — Не будали!

— Не ваља ти то! — узеће опет Ристо, а у души му да сјетује, и кад му је вријеме и кад није. — Срамотиш баба, опијајући се.

Реци пјану да је пјан, па је готов белај; тако и Хасан.

— Ко се опија? — плануће он.

— Ти! — одлучно ће Ристо.

Виђу, биће триста чуда, те забашуруј:

— Батали, Ристо! — и ухватим Хасана под мишку, па га поведем, а намигнем Ристу и Јефтану, да се изгубе. — Што знам, Хасане, ђе је добра ракија, да се болан лијечиш! Николина не би јој пристала!

— Ма стој, Стјепо, да га питам: кога ружи? — застаде Хасан, отимљући се.

А ја:

— Е већ ако ти је до кавге, да станем; тек ето он оде. Боље батали, па да пођемо! Видим, пио си: али ти, такав јунак, мореш још коју попити, а и мени се пије.

И пођемо.

— Право велиш, могу ја још. Оно ноге ме издају, али тек бих још пио.

— А и што да не пијеш? — радујем се ја, што заборавља Риста.

— Јес', јес', тако и ја бабу кажем, кад ме кара. Жедан сам ти, Стјепо, па то ти је.

— Тек да ти не шкоди? — почнем га испитивати, а то ми и бијаше намјера.

— Ако ћу по души, баш ми и није на здравље.

— Па потље, што не пијеш код куће? — слободније ћу ја, а заговарам га, да не смотри, е смо прошли мимо механу, у коју сам га позвао.

— Е мој Стјепо! Слађе је мени, кад ме пјанога Љути Никола избаци на улицу у блато од све бабове ракије.

Хладан повјетарац попушује од „Козјега Моста", те мене гроза, а Хасана тријезни.

— Од куд је то — наставља он — не умијем ти рећи. Да кажем, боља му је ракија: није; да кажем, љепше ме дочекује: није; тек има нечег у ономе, како ме Никола избаци, и то ме дражи, мами, те, стио не стио, одем Николи; ћевчина ми, што ме Никола баци у блато, па то ти је!

— Биће још што — велим му, јер видим присебнији је. — Има ту рука работу.

— Како велиш?

— Почесмо, како треба, па да и свршимо. Знаш ме, знам те. Нијесам те никада лагао, па да ти и сад искрено кажем: криво ми, што ми не кажеш све.

— А зар ти нијесам казао? — пита он, а чатим му и у гласу и у ријечима и у очима страх.

— Да си казао, зар бих те питао? — чиним се ја, као да све знам.

— Е па дѣ, да ти кажем! Али... — и он прст на уста — ти си други, с којим о томе говорим. Говорио сам бабу, па сад теби. Ја волим, Стјепо! Слушао сам, и други су вољели, па учине због драге — ти, Боже, знај какву — будалаштину. Нијесам то прије разумијевао. Сад разумијем, па ми се и опет чини, нијесу доста лудовали. Ето ја... Ма ђе ти је та механа?

— Затворена, брате! Знаш ли колико је сат? Превалило дванаест. Лијепа је ноћ, па да се прођемо, те ћеш ми љепше испричати но при ракији. Еле волиш. А коју, Хасо?

— Коју? Најљепшу, најбољу. А и море ли друга бити љепша и боља од моје? Не питај јој имена! Тек ти кажем: с њом или ни с којом! Казах то и бабу; а он: не море бит'!

— А што? Да није...? — и не доврших.

— Пристала је, Стјепо, у нашу кућу, као ти и ја... Виђени су то људи. Тек... — и прекиде, као стид га довршити.

— Ондар ће бити...

— Није, Стјепо, није! — погађа ми мисли он. — И да није богата, не би ми бабо на то погледао; већ... — и он се наже, те ће ми на ухо, као да ми страховиту тајну казује, па се боји, чуће га ко и у ово доба — Српкиња је.

— То ли је! — упрепастих се, јер то не бих никада помислио.

— Нијесам с њоме ријечи проговорио. Виђао сам је, а не смједох јеословити; не смједох, док не рашчистим с бабом. И... с њиме сам рашчистио — заврши он жалостиво.

— Па? — радознало га питам.

— Рекох ти, бáбо ми казао: не море бит'!

— Не бих рекао! Та твој се бабо пред нама чини да није против нас!

— И није, Стјепо! Тек, кад је ријеч о вјери, мучно ће попуштити.

— Па он ми рече: вјера не заповиједа да се браћа мрзе.

— И рекао је, како осјећа, јер он мисли: вјера не треба да раздваја мушке главе. Али овђе је друго; овђе је по сриједи ђевојка и ђевојка друге вјере. Друга вјера ваља да уђе у његову кућу, у његову породицу, друга вјера да буде љуба његову јединцу, друга вјера да буде мајка његовијем унуцима... то га збунило, Стјепо.

— А ти?

— Мислио сам преврнути вјером, па да пођем за драгом. Не учиних то одмах, јер било ме жао баба. Срушио би се под тим ударцем, као сухо дрво под вихором. Чекао сам, неће ли одмекнути. Није одмекнуо, а не смједох исти разговор по други пут почињати, јер знам добро његово: не море бит'! Да знадох, да неће сам попуштити, море бити не бих чекао. И ето... — и он дубоко уздахне — у том чекању догоди се, што се не да предругојачити... прије неђељу дана она се удала.

— Па то је...

— Да, то је твоја родица Мара. Кажу, вољела је Мићу и сад је с њиме срећна. Боли ме то, Стјепо! Море бити други друкчије воле, али ја сам чудан у вољењу... волим цуру и кад видим да ме неће. Криво ми што бабо не пристаде, те би море бити мене узела; криво ми што чеках да омекша бабо... све ми криво. И ја сам почео пити. Ти си ми добар друг. Не казуј никоме мојијех јада: што да их други зна? Јадоваћу, те ћу јадовати. А већ, кад ми се омаче, знај ми јаде потље баба само још ти.

— Још бих рекао нешто [illegible] ти [illegible] такви. Кад што ти мени.

— И нарочито [illegible] бих [illegible] мо-гао тако казати, бар би ме ње разумио? И зар бих ја умио овако говорити [illegible] [illegible] : не може бити.

— Па ти и јеси. Нешто би се мучио [illegible] што [illegible]. [illegible] право, се и [illegible], па ће ти бити лакше, а и [illegible] је добар [illegible]. [illegible] те.

— [illegible]

— Али пропадаш! — упаднем ја.

— Ако, Стјепо, ако! И онако ми није живота, па да бар што прије свршим... Ха! Ено свијеће! Да уђемо, Стјепо!

— Не дао ми Бог да уђем... Зора је, болан!

— У механу, Стјепо, да пијемо! Хоћу да заборавим, Стјепо, да заборавим!

И он право, па у Маркову механу.

— Стој, Хасане! Још мало, па ће забијељети дан. Сретаће те људи; брука, болан!

— Што ми је до људи? Смијаће се пјану Хасану, а Хасан ће бити сав срећан, јер је заборавио, Стјепо, заборавио! — и преображена лица у очекивању среће од заборављања уђе у механу, не обрћући главе, хоћу ли ја за њиме.

Стао сам један часак, па мислим. Да ли да уђем? Ако уђем, Хасан ће навалити ракијом. Он је и сада пјан, опиће се још грђе, па ће учинити какву несрећу. Могу се и сам опити, виђеће нас људи, па да у земљу пропанем. Не дам свога образа!

Па онда ми мајка — нас двоје смо сами у кући — никада не заспи, док се ја ноћу не вратим кући. Опростиће ми за ноћас, кад јој кажем да сам старом Хусејину чинио по вољи, чувајући му сина, те јој не дадох заспати до овога доба. Не имам срца, да је дуље мећем на муке.

6.

— Шта ти учини с Хасаном? — пита ме Ристо, кад сјутра изиђох у чаршију.

— Ја? — чудим се. — Ништа.

— Мало час га доведоше кући, а из њега куља ријетка пара и модрикаст пламен.

— Хајде, човјече!

И ја похитај Хусејин-беговој кући.

Галама. Једни кукају, други јуре то овамо то онамо, а све брижно, невесело.

Изиђе Хусејин-бег.

— Нијесам га могао одвући кући — правдам му се ја.

— Знам, Стјепо — он ће, а мрк му поглед замути суза, са које у мени срце задркта.

Први пут сам тада видио старца ђе плаче; не умијем вам казати како је то страшно — бар мени. Широкијем рукавом обрише Хусејин-бег очи, па ће муклијем гласом:

— Ови час је свршио.

Придржах га, да не пане, и низ образе осјетим поток врелијех суза са бегова смежурана лица.

* * *

Нико у Сарајеву не памти сјајнијега погреба. Није остало момка, човјека, ни старца, а да није пресрео пратњу, те да два три корака не понесе покојника.

На мјесец дана по Хасановој смрти иселио се Хусејин-бег. Не чусмо ништа о њему.

ШЕНУЛА

1.

— Каравида! О Каравида! — викнула је Велика, ћерка Јова Пецирепа, рано у неђељу по Васкрсу преко плота у комшински двор.

— Ево сам! — одзива јој се другарица с диванане, па затутњи низ басамаке.

Како је лако полећела преко двора, за њоме се у заталасаноме ваздуху повијала дуга, црна коса, још не спутана у оплетене курјуке, као оно барјак на вјетру, а једна јој нанула у мало не спаде с малене ноге.

Светлијех очију — у њиховој се мљечној непрозрачности и прозрачној тамнини могла слутити необична радозналост — и зажарена лица пристаде уз плот.

— Је ли био? — пита Каравида, а једва дише.

— Био је.

Јесте ли виђели лице у човјека, кад пред судом чека да му се изрече пресуда?

Тако бијаше лице у Каравиде, кад је прошапутала:

— Па?

— Данас ће мој бабо доћи твојему... с њиме.

Промијени се Каравида баш као човјек, којему бијаше при глави, кад му кадија каже: невин.

Е лијепо би хотјела да прескочи плот, па да ижљуби другарицу, а у вељој радости својој и не виде сјете, што је мрачила блиједо лице Велики.

— О, што не имам крила, да прелетим, да те загрлим, да ти наслоним груди на груди, да осјетиш по ономе, како ми срце куца, колико сам срећна! Што нијесам моћна, врло моћна, да ти учиним што зажелиш, што помислиш! Што тек могу да ти просто, сухо, обично кажем: хвала!

— Мени је и то доста — мало стидљиво, а више жалостивно ће Велика.

— Ти си ми срећи путе крчила. Ти прва виђела да га волим, ти проникла колико га волим. Ти му говорила о мени, ти га море бити и наћерала да ме данас проси... па зар да ти за све то само сухопарно речем: хвала?

Прођи се, Бога ти, тога! — чисто се љути Велика. — Твоја срећа и моја је.

— Па и опет — једва се повраћа из првога заноса Каравида — као да није тако. Блиједа си, бих рекла да цијелу ноћ нијеси око склопила.

— Ја? — и Велика сва порумењела, колико је изненади, што јој је другарица то

опазила. — Од радости, бона, нијесам могла зоре сачекати, да ти прва кажем: хоће те.

— О, ти си тако добра, тако добра!

— Ако теби неће бити, а коме ћу? Него иди! Ваља ти се спремити, да просце дочекаш.

— Право велиш. Тек како ћу их дочекати? Нијесам ти у томе била, па мука. Много ћу се, чини ми се, стиђети.

— Помоћи ће ти они... не бери бриге! — јуначи је Велика. — Проговорићеш двије три, па, док се окренеш, ти испрошена. Него хајде, хајде! Ето дан осваја.

— Ала ће бити весеља, Велика! — и заклапараше јој нануле по каменоме двору.

Пропрати Велика оштријем погледом онај пуначки стас своје другарице, што га је притијеснио узани јелек, те се чини, сад ће прснути; одмјери ону једру облину на лаганим јој ногама, што је час по избијала испод густо набранијех шалвара, разбијајући у хитању оне многе боре ниже паса па до испод кољена и тренутно дајући танкоме платну облик своје примамљиве љепоте — и Велики сијевнуше смеђе очи онијем сијевом, што га потпаљује мржња, која је неочекивано постала и која се више не крије, те оно питомо лице Великино дође ружно, врло ружно.

„Колико је полећела! — јетко је шапутала Велика, сад први пут јетко, од како се знала са Каравидом. — Jȁ, jȁ! Право велиш, ја сам ти срећи путе крчила. Он је мени

долазио... мој бабо и његов пазе се од старине... а ја, будала, стиђела се, те увијек т е б е звала, кад год ми он дође и стане са мном пред вратима. Нијесам могла издржати, да само у мене гледа, јер би ме, чинило ми се, огањ из његовијех очију спржио; кад ми се ти овђе нађе, погледао је и у тебе, и мени бијаше лакше. Нијесам умјела с њиме разговарати; срце ми једно хтједе, а језик говораше друго; кад се ти крај мене нађе, а речитија си, говорила си и ти с њиме; и, док ви̓ говорасте, прибирала сам мисли, заповиједала језику да ме слуша, а у себи се љутила, што ми не иде од руке, да пристанем на ваше беспослице. Па и опет сам била срећна, јер сам, будала, мислила да он долази амо због мене. А ти си ми очи отворила... камо да нијеси! Сјећаш ли се, кад си се прије десетак дана уз мене привила, па притисла врео образ уз мој и прошапутала ми: волим га, Велика, много га волим? Нијесам питала: кога? Али ми се срце у први мах следило, па мишљах, умријећу, и ако сам само нагађала, кога мислиш. Ти нијеси у својему заносу тада могла осјетити, како ми је срце одмах за тијем бијесно закуцало, као да ће ми груди пробити. Криво му бијаше, много криво, што и ти њега волиш. Та ја сам мислила, нико не смије вољети, што ја волим. Jä! Те твоје ријечи пробудише у мени љубав, која се притајила и која је у тај мах избила силно, па да ме или усрећи или сатре. Но ја сам ућуткала своје срце, да не ода црну слутњу, која ми још не бијаше јасна,

а хотјела сам да се никако и не обистини. Савладала сам своје осјећаје у тај мах и упитах те: „А он?“ — „То не знам“ — рекла си ми. — „То ћу дознати ја“ — казала сам ти, не да тебе охрабрим, већ да сазнам чему се могу надати ја. И дознадох. Сјутра је и опет дошао, а ја тебе још нијесам звала. Почесмо шалом као сваки дан; за чудо што ми је ишло од руке шалити се. — „Што све погледаш у десно?“ — од један пут упитам га, а бијаше ми већ криво, што му очи толико запињу за врата на Каравидину двору. — „Тек онако!“ — вели он, а мало се збунио. — „Сад ће Каравида“, — рекох му, а он поцрвенео. — „Што тајиш?“ — настављам, док није дошао себи. „То ће и онако избити.“ — „А шта, Бога ти, тајим? Шта ли ће то избити?“ — чини се он луд. — „Па да због ње долазиш амо“ — велим му, не казујући имена. — „Није него!“ — брани се он, а мене сјекну, јер виђех, зна кога мислим. — „А што да није, кажимо, због тебе?“ — додаде он, тек да се што каже. — „Батали шалу!“ — као љутим се, а стежем срце, не бих ли сазнала праву истину. — „Она је и љепша и стаситија, веселија и љепоречија. Па онда, кад она није ту, теби се све хита, мало говориш, нијеси као обично ведар. Видиш, гледала сам те, кад је и она овђе. Друкчије ти се нижу ријечи, друкчији ти је поглед, лице ти је друкчије. А поврх свега — немој ме одати — она те воли!“ — Стаде он, па издиже главу. Не дадох му прословити, већ продуљим: „Рекла ми је то као другарици, рекла искрено, отво-

рено.“ — Синуло му лице но тек за часак, па онда узме обичан изглед, а поглед му се с мојијем сукоби. Као да сам у томе погледу прочитала: да није то што криво т е б и? Па ће ми мирно, као да је то најобичнији разговор: „Да ти по души кажем. Нијесам ти ја о томе још мислио. Јесам за женидбу. Одавно ми бабо говори: вријеме је да тражим снаху, а ја: има се кад. И сад ми дође: Каравида би ми збиља била по срцу. Велиш, воли ме?“ — „Воли те“ — кажем му, а стискох зубе и уздигох трепавице, да ми очи не засузе. — „Па шта велиш т и?“ — и он ме је гледао, као да ће послушати, што му ја кажем Ја да му сјетујем! На ђаквијем сам мукама била, добро сам му још могла одговорити: „Ја? А што ја? Питај своје срце, своју памет, па нека ти они кажу.“ — „Питаћу, Велика, питаћу. Сјутра ме ево, да ти кажем, а већ Каравиде не могу сачекати.“ — И он оде. Сјутра је дошао пре уобичајенога вакта и рекао ми, што сам напријед знала, да ће те просити. Jä, jä! То сам ти, Каравида, учинила ја. А јесам ли добро учинила? Да ли би друга на моме мјесту исто учинила? Мучно. Али нека! Бар сам сазнала истину. Па и опет ми се срце цијепа. Што му казах да га ти волиш? Море бит', не, није море бит', већ за цијело му не би криво било да сам му признала: ја те волим. Да ли би био толико немилостив, да ме одгурне? Не би, зацијело, не би. Луда, Велика, луда! Но још није мејдан изгубљен. Борићемо се, још ћемо

се борити, па ма борбу сто пута обнављали, а потље ко остане жив!«

И Велика се одлучнијем корацима врати у кућу.

2.

Таман је Велика сву кућу помела и намјестила, па застирала још диванану, кад се на двору врата и отворише и затворише, а зачу се људски бахат.

Задрхта Велика, па ће остраг у магазу, а више лети, но што иде.

Стала уз прозор, па размакла завјесе, тек колико да јој очи виде диванану и оне, што су се мушкијем корацима пели уз басамаке.

Учини јој се вјечност, док се испе прва прилика.

Најпре се помоли нов фес алове боје са дугачком кићанком на просједој глави, па под мало заваљенијем фесом високо чело с неколикијем уздуж борама; па с прста испод пошљедње боре густе, сведене обрве, испод којијех су доброћудно гледала два велика ока; па према старости још доста румено лице с орловскијем носом и дугачкијем брцима; испод главе а под кратким вратом указаше се широка рамена, па крупан стас у свечаноме и богато искићеноме гуњу, под којим се сијао у своме шаренилу свилени појас од танке цариградске тканине; а, кад још обла десница, чврсто стиснуши сребрну дршку, наслони дебелу палицу на пошљедњи басамак, те обема

ногама стаде на диванану — осврте се Крсто Бјелић.

— А што ти се ноге пресјекле? — јаснијем ће гласом Крсто, журећи сина.

— Па... као десна ме жуљи — одговара му син Пешо, а помоли му се момачка глава, те се на ономе свежем лицу види руменило, што га у лаж ћера.

— И ти си ми момче за женидбу! — кара га бабо. — Стидљивији си од ђевојке!

И Крсто се упути у магазу напријед.

— Хајде ти! — вели му Пешо, а већ је изишао у свој својој стаситој појави на дивану. — Ето мене, чим стријесем прашину.

И он извади бијели рубац, те њиме стаде ударати по обући.

Само што се врата за Крстом затворише, кад с противне стране искочи Велика.

— Нек ти је са срећом! — учини она.

Исправи се Пешо.

— Хвала, Велика, хвала! — и пружи јој руку.

Велика је прихвати.

Чим осјети врелину његове руке, трже своју, и успркос јунаштву, којим се јуначила, заигра јој суза у оба ока.

— Што ти је? — уозбиљи се Пешо.

— Ништа. Забољеше ме прсти, колико си их стискао... ето види.

И пружи му танке прстиће.

— Ништа ти ја ту не видим — чуди се Пешо.

— Ти не видиш, али ја осјећам. Но баталимо то! — заговара Велика, тек да се Пешо не домисли, е јој је друго што сузе у очи наћерало. — Казала сам Каравиди да ћете данас доћи.

— Па?

И Пешо једва чека, да Велика настави.

— Мореш мислити.

— Радује се?

— Да је питаш како јој је име, не би погодила.

— Е... е! — учини Пешо, јер не хтједе одати својијех осјећаја; стид га од Велике.

— Ти као да се баш много не радујеш? — полако ће Велика, а не трепће, очекујући да јој он то потврди.

— Не радујем се? По чем? — и Пешо и радознао и као срди се.

— Кад би мени допао глас да ме воли, који ми је по срцу; кад бих сазнала да ће бити мој... о, ја бих кликнула као весела птица у зеленој гори, ја бих полећела драгану, ја бих... е већ не знам, шта бих све учинила!

Па тек се трже, а већ јој дође, да рашири руке, да загрли Пеша.

— Зар и ти волиш? — пита је он у чуду.

— Није ријеч о мени — хладно ће она, а криво јој што се у мало не одаде. — Ти си по сриједи.

— Кад бих умио говорити као ти, ја бих све рекао, што си ти рекла. Овако ти само могу рећи: ноћас сам више био будан, но

што сам спавао, па ми је и будну и у сну била пред очима Каравида. Јутрос једва дочеках зоре; устајем и облачим се, а преда мном Каравида. Пођосмо овамо, а у свакој женској прилици, што је сретасмо, видим Каравиду. Дођосмо, а ти ме одмах сјећаш на Каравиду — тако ми је, да сам не знам од куда могу још да се савлађујем, те да из свега гласа не запјевам: о својој срећи, о својој љубави, о Каравиди!

— Благо Каравиди! — прошапуће Велика, а задрхтале јој уснице.

— А што ће ти те сузе?

— Од радости ми теку — савлађује се Велика. — Много је волим, па се радујем њеној срећи, твојој срећи.

— Море, момче! — зачу се звонки глас Крстов из велике магазе. — Зар баш сва прашина на тебе паде, кад се још не очисти?

— Та ево ме, дѐ! — одговара Пешо, па ће тише Велики: — Још никада се данашњом радошћу не зарадовах.

И он уђе.

Намршти се Велика и лупи ногом о диванану.

„А што ми се везао језик? Што се срце стегло? Куд ми је првашња воља, да му кажем колико га волим? Све се то као магла разишло пред оним ведрином, што му је срећа по лицу исписала, што му је радост у очи духнула. А зар бих смјела горчином своје наметљиве љубави мутити његове радости? О, ја га онда не бих истински вољела!

Тако је боље. Њих двоје биће срећни; знаће да сам их ја зближила, па ће ме благосиљати — тако је боље! Ја ћу венути, туга ће ме уморити, па, кад ме земља покрије, неће ми њихова срећа навести себично срце, да станем међу њих и да огледам срећу им разорити — тако је боље! А ти, Боже, пошљи ми што прије самрт, те да ме ослободи овијех мука, овог искушења!«

3.

Прођоше двије неђеље.

У Каравиде сваку вечер сијело.

Искупи се ђевојака, искупи момака, па у смијеху и шали другарице дорађују испрошеници недовршену прћију, а момци уз каву и духан дирају их и разговарају.

Док им досади и рад и разговор, те поскоче, па се ухвате у коло: тутњи магаза.

Један пут два долазила и Велика, па тек изостаде.

Не има је једне, па ни друге, ни треће вечери.

Рекоше, болесна је.

Звао Пециреп све хећиме из реда и наше и оне швапске.

Гледали је они, лупкали по снази, па тек врте главама.

Давали јој некаве врагове да пије, и она пила, а не оздравила..

И, за чудо, није лежала.

По цио дан хода, а из магазе на двор, а са двора у магазу — све бијаше у некакву послу.

Ђекад јој дође па пјева, пјева — ори се и магаза и двор; ђекад закука — да ти је срце од камена, проплакао би.

Питали је: шта јој је?

А она:

— Сама не знам. Дође ми тешко, тешко, не умијем вам казати. Кад се испјевам, кад се исплачем, лакше ми је.

Рекоше:

— Да кажемо, шенула је, није; али ће, бели, шенути.

4.

Дошла јој једнога дана Каравида, да је види.

— Баш си ми добро дошла! — вели јој Велика. — Иде ми се, а не имам с ким... бабо ми отишао послом у чаршију.

— Па да идемо! — пристаје Каравида.

— Да идемо!... — и Велика се мало замисли. — Јä! Да идемо на Бембашу. Много ми се допада онај шум, она ломњава, онај поглед уз брдо, а чини ми се, нијесам онђе била — пола је вијека.

И пођоше раме уз раме, руку за руку, као прије толикијех мјесеца.

Мало су говориле, идући кроз Папуџије.

Тек кад промакоше мимо ону турску каву на десној страни Миљацке и кад се из даљине зачуо потмули пљусак сребрнијех таласа, што се ломљаху о брвна на Бембаши, тек тада ће Велика:

— Дакле у другу нећељу?

— У другу, jä! — радосно прихвата Каравида, а засвиjетљела очима. — И ти ћеш доћи; чини ми се, лакше ти je. Без тебе ми весеље не би било потаман.

— То je у Божjoj руци! — уздахне Велика.

— Ма ето ти je добро. Нијеси толико ни блиједа; а и хећим — они наш — рече моjему бабу, чула сам своjиjем ушима: ваља je удати.

Суну крв Велики у лице.

— А, погодио je! — и Каравида радосно пљесне рукама. — Ту тебе боли! Зато теби не има лиjека у апотеци! Е, види ти ње, а мени ништа и не казуjе!

— Не будали, бона! — љути се Велика.

— Ниje добро, што таjиш — не да се збунити Каравида. — Ето ja, казала сам теби, другарици, што ми биjаше на срцу и то ми поможе. Кажи и ти мени, кажи! А већ нећеш се покаjати.

— Да ти кажем? Теби? Шта да ти кажем? Велика се мало колебала.

— Видим, нешто имаш за казивање, осjећам, нешто таjиш: исповjеди ми се, среће ти! Ти волиш! Ето си опет порумењела... страх те, да не волиш занаго, па не смиjеш да кажеш. Па то ниje ништа страшно. Ja ћу ти помоћи. О, ти не знаш што бих све ja теби с драге воље учинила.

— Ти би; а мореш ли?

— Добро си почела; продуљи, продуљи!

— Рекла си: све? — као не вjеруjе Велика.

— Све! — одлучно ће Каравида.

— Јеси ли то добро одмјерила?

— Па... јесам — лакше ће Каравида, а поче нешто зепсти од збиље у Великину гласу и на њену лицу.

— Занаго има нешто на свијету — и Велика је сваку ријеч оштро изговарала, а право јој у очи гледала — има нешто, што ја хоћу, што ти хоћеш... би ли ми могла то дати?

Замисли се Каравида и спусти очи.

— Па... могла бих — једва ће заустити, — што да не могу? Да заиштеш полу срца мога, ја бих ти је дала. Кад теби не бих, а коме ћу?

Биле су дошле на Миљацку онђе, ђе је ријека издубила себи врло дубоко корито баш уз саму стијену.

— Рече ли збиљу? — пита је Велика, још не вјерујући.

— Тако је, како рекох! — потврђује Каравида.

А Велики и глас и уснице задрхташе.

— Ондар ми дај... Пеша!

— Шта рече? — разрогачи очи Каравида, не вјерујући да је другарицу добро разумјела, па задржи дах и зине, а руком заклони ухо, да одбије шум Миљацке, те да боље чује свако словце Великино.

— Дај ми Пеша! — понови Велика, а глас јој бијаше очајан као у изгладњела просјака, кад иште залогај хљеба, да не скапа од глади.

Да је стотину топова рикнуло, Каравида рике не би чула; да је гром на три корака ударио, из његова тријеска Каравида би разумјела само страховити одјек: дај ми Пеша!

— Ја га волим, Каравида. Дан ми не би био дан, сунце ми не би било сунце, ако он не буде мој. Да се дигне на ме све Сарајево, да ми отме Пеша, ја бих због њега борбу прихватила. Мени не има живота без њега... он мора бити мој!

Каравида ријечи није разабрала; њој је у ушима зујао тријесак: дај ми Пеша!

Велика је ухвати за раме:

— Не знам како га ти волиш, али га ти не мореш вољети као ја; зато мора бити мој.

Освијестила се Каравида.

— Зар и ондар, ако те он неће? — и Каравида само што не заплаче.

— И ондар. Ја њега хоћу, било да ме воли, било да ме не воли... Видиш ли колико га волим?

— Ја само видим — полако ће Каравида — колико себе волиш. Лијепо! А што ондар од мене иштеш Пеша?

— За сада је твој.

— Зар мислиш да се и то море поклонити? Зар би то доста било, да кажем: нећу га, узми га? Зар се ту не пита он? Није ти стало, да ли ће те хотјети он?

— Он? А што да неће? И ја сам из добре куће; ни моје лице није ружно, и ја сам женска страна... што као да ме неће?

— Ма ти си ми сама говорила да он мене воли! — љути се Каравида, што је Велика не разумије.

— Па што је с тијем? Он тебе воли, док те гледа.

— Па?

— Не треба да те гледа, не треба да те види, па ће те заборавити.

— А како да ме не види? Зар да се од њега kријем?

— Како да те не види? Како? Како? Како било! Тек те не смије више виђети, јер само тако море бити мој.

— А што само тако? Зар ће он, кад више не види мене, завољети баш тебе? Зар не има више ђевојака у Сарајеву? Ти си болесна, Велика. Ти не знаш шта говориш.

— Ти не знаш шта говориш. Мало час си рекла: све ћеш ми учинити, а сад ти криво, што ти иштем Пеша!

— Бог ми је свједок — и сузе заиграше Каравиди у очима, кад их диже горе — да бих ти и њега дала. Дала бих га и другијема, а теби најрађе; али он, он!

— Шта он?

— Хоће ли он пристати да га ја као игрaчку поклањам? Он мисли, он осјећа. Послије онијех ријечи, што их је мени говорио, смијем ли помислити да ће он моћи бити срећан с другом? Ја га толико волим, да ми је његова срећа дража од моје; ја га тако волим, да бих ти га на једну ријеч његову поклонила, само ако он призна да ће бити с тобом срећан.

— Да ти призна? Што ће то? Кад тебе не буде, он ће те жалити и прежалити; а већ моја ће брига бити да онда буде он мој.

— Кад мене не буде, велиш? — и Каравида се прекрсти. — А како да ме не буде?

— Умријећеш! — хладно ће Велика.

Трже се Каравида.

— Умријећу? Не умире ми се, Велика.

— Мораш умријети, да Пешо буде мој! — шкрипне Велика.

Каравида превуче руком преко чела, да се прибере, па ће присебно, долазећи све више у ватру:

— У питању је срећа Пешова. Кад би се она морала купити мојом смрћу, радо бих умрла; али ја знам, а и Бог на небу зна, да се срећа Пешова купује мојијем животом и ја ћу живјети. Ти би зар и том цијеном, да мене у гроб оћераш, купила Пеша? Зар поред толике мржње на ни криву ни дужну другарицу, која ти је увијек добра била, море бити у твом срцу онолико топле љубави, колико треба, да усрећиш Пеша? Не море, то не море бити, и ја ти не дам Пеша! Не бих ти га сад дала, ни кад бих њиме само ја располагала!

И Каравида поносно диже главу.

— Како ти то охоло велиш: не дам! Лијепо! Не дај га! Али ћеш га и опет дати, јер ћеш умријети.

— Рекла сам: нећу!

— Нећеш? — сикне Велика кроз стиснуте зубе, а мржња и пакост исписују ружне црте

по оном блиједом јој лицу, те се на модрини свака длачица усправља. — Нећеш? — понови она, а коштуњаве јој руке као клијеште дохватише обле руке Каравидине.

— Нећу! — одговори Каравида, а од страха не бијаше у њену гласу оне одлучности од прије; од страха, ма да бијаше крепчија, и не помишљаше да се опре силини, којом ју је Велика повукла стрмој обали Миљацке; од страха у први мах није ни разумјела, у коликој је опасности.

— А знаш ли — јетко прихваћа Велика — да си у мојијем рукама? Знаш ли да те у часку могу ринути у овај вир, па да те не има? Видиш ли ону бубицу, што је вир обрће у ковитлац? Гле, како се отима да побјегне! Вир је не пушта... ено је вуче доље! Тако ћеш се и ти отимати, али заман!

И, док је то говорила, од страг је ухватила Каравиду.

Тек сад се разби сан Каравиди, тек сад она виђе шта јој грози. Под грчевитим стезањем Великинијех руку пробуди се, море бити доцкан, жудња, да се спасава. Пред хладним њедрима дубокога вира, што њу могу сваки час загрлити, да је из загрљаја никад више не пусте, оживље у Каравиди дотле успавана воља, да се брани, да се не да.

— Не дајте ме! — отимље јој се из груди више дрека но вика, а свом се жестином сдупире у назад.

— Нико ти не море помоћи! — бијесно јој се одзива Велика и потисне је.

Осјетила Каравида да јој не има спаса, јер под ногама на глатку камену изгубила је ослонац, те се спотакла и клекнула, а није се по бјесомучним ријечима своје другарице могла надати милости, па у томе страшноме часу, предавши се кобноме удесу, прошапће презорно:

— Зар мислиш да ће те икад моћи погледати Пешо, кад сазна да мене носиш на души?

Мало застаде Велика.

— Мислиш — одговара она загушљивијем гласом — моћи ће ико и помислити да сам те ја отисла? Никога не има, да нас види. Кад ме запитају: шта то би, казаћу им: омакла се сама.

— Лијепо си смислила, и доликује ти. Тек једно заборављаш: а онај горе!

Велики се руке мало размакоше, али још је не пушта.

— Кад би ти хотјела — узеће она, а једва дише, колико се уморила — да одеш, куда било, далеко, тек да то нико не дозна, да не зна Пешо, и да нико не зна ђе си, поклонила бих ти живот.

— Не тупи зуба! На то не бих никад пристала... или с Пешом или никако! Доврши!

Наста одсудни треутак.

Каравида осјети, да Велика запе из све снаге и да је отиште.

Каравида стиште очи. Грдно се преварила.

Мјесто да је Миљацка својим студом загрли, осјети Каравида под собом тврду стијену, па отвори очи.

Чисто себи не вјерује, па у невјерици протрља очи.

Лежала је на путањи, а пред њоме на самој обали клечи Велика, очију пунијех суза.

— Не знам — јецала је Велика — како би мени било, да сам на твојему мјесту. Чини ми се, ни ја не бих драгана ни за свој живот дала; али не знам бих ли имала снаге да то у овако страшноме часу, у каквоме си ти мало час била, тако јуначки и одржим. Но једно је, што добро видим: видим колико га ти волиш, а већ прије сам виђела колико он тебе воли. И мржња ми се створила дивљењем. Да, ја се дивим тој твојој љубави. Гријех, неопростив гријех би био стати на пут толикој љубави... Будите срећни!

Нађе се у чуду Каравида: да ли то збиља говори она иста Велика, што мало час шћаше да учини страшан гријех?

— Не чуди ми се! — наставља Велика и полако устаје. — Обезумила ме љубав. У часку мишљах, могу ти гријехом преотети Пеша на силу. Лудо ми мишљење! И хвала теби, али не теби! Хвала твојој љубави, што ти је у мало пређашњем часу мојега бјеснила, мојега лудила, у уста метнула ријечи, које ми просвијетлише памет, те не учиних, са чега бих данима, мјесецима, море бити годинама умирала. Тијем си ми платила, богато платила за оно, што сам те с Пешом саставила.

Послије онога страха, послије овијех мекијех ријечи Великинијех Каравида не могаше једне заустити, а вреле јој сузе одаваху да

су је обузели осјећаји, које ријечи не умију истумачити.

— Ја волим Пеша — опет ће Велика — а чудне сам ћуди. Кад видим да ми га не даду, дође ми да га на силу узмем. Не питам, с киме ћу се о њега побити; не мислим, хоћу ли учинити гријех; мени је само то у глави да он мора бити мој. То ме држи који тренутак и ја не знам шта радим — ја се бојим те своје ћуди. Страх ме је да ће ми то безумље у таком једном тренутку угушити сваку бољу мисао, да ће ми непрозрачним покривалом застрти ум, те ће ми лудило казивати, шта да чиним, а несвјесна воља послушаће га. Ја се тога бојим и морам стати на пут тој опасној ћуди, морам је сломити, уништити.

Каравида није разумијевала, шта је то, што тако чудноватим мислима мами те још чудноватије изразе у другарице јој, и, не знајући, не слутећи циља такоме говору, слушала ју је, не бунећи је ни једном ријечју.

— Видиш ли онај вир, којијем сам ти мало прије пријетила? Кажу, онђе је толико дубоко, да би стала цијела велика црква заједно с кулом, а да се крст не види. Онђе на дну мора бити врло добро. Нити се чује овај страшни жубор, што га таласи валовите Миљацке дижу, нити се види ово сунце, ово зеленило, што човјека овоме свијету привлачи, нити се зна за љубав ни за мржњу. Истина, постеља је онђе хладна! — и Велика се стријесе, а говорила је већ као да је сама! — Али ако! Ту на дну не осјећа се ни врелина ни хладноћа.

— Велика! — дрекне Каравида, тек сад прозирући кроз ону маглу Великинијех ријечи, шта јој је другарица смјерила.

— Погледај ону гранчицу! — и Велика пружи прст виру, а не види Каравидина ужаса. — Дочепао је вир, па је врти, врти. Ено је вуче доље, а она се не да. Испријечила се, те се исправила као човјек на меку калу, па полако, полако упада на ниже. До половине је увукао вир. Гле! Како се пригибље... отима се. Само што не проговори, само што не запомаже: не дајте ме! Будало! Што се бојиш? Под водом ти неће бити горе, но што ти је сад над водом. Одвојена си од стабла, од оца и мајке, од свега, што ти је драго — што се браниш? Шта ће ти још живот? Та и онако ћеш свенути, далеко од својијех. Боље ће ти бити ту на дну, но да те вода на обалу избаци и да ти сунце сву крв испије, па да се од сухоте скоцаш и да те грабљива рука човечја дохвати, па на ватру баци. Смрт ти је овђе, смрт те чека и послије, па нека се бар и то што прије сврши. Буди јунак! Тако! Тони, тони! Ма што ти је? Што си опет издигла главу? Што још врхом провирујеш? Да знаш како је тамо доље добро, не би се ни часка отимала. Хајде! Или чекни, чекни малко! Заједно ћемо!

И вода пљусну. Вир се отвори и затвори, а поврх њега надуше се неколики мјехурићи, ситнији и крупнији, па тек попуцаше.

И чу се само страшан јаук, па тек би као и прије: таласи Миљацке и даље се лом-

љаху о брвна, а вир је и даље играо коло, које је повео прије незапамћенијех година.

5.

Мало послије враћале се тијем путем неколике Сарајлије.

Из 'далека запазише женску прилику; лежи као трупац баш уз саму обалу; мало да мрдне, па би је прогутала она дубина, да је више никада живу не врати.

С тешком је муком освијестише.

Каравида је отворила очи, али шта је говорила о Велики, о виру — ти, Боже, знај!

Више је однијеше, но што је одведоше кући.

Шест нећеља није устала, а, док је боловала, бунцала је.

Њен бабо и они, што су је гледали, имали су шта слушати.

Из онијех испрекиданијех ријечи разабрали су срашну истину, која се у брзо и потврдила, кад је Миљацка избацила Велику.

Сви је жалили, искрено је жалили, али тек рекоше: Велика је шенула.

* * *

И дан дањи, кад Пешо са својом Каравидом изиђе на гробље, да прелију гробове својијех родитеља, не заборављају прелити и гроба, у којему је јадна утопљеница боравила мртвијем санком.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

РЕЧНИК

ТУРСКИХ, АРАПСКИХ И ПЕРСИСКИХ РЕЧИ

акшам тур. — вече, ноћ; четврта молитва мухамедовачка, по заходу сунца.

алалити се арап. — благословити се, опростити се.

амиџа тур. — стриц.

ачикосум (ашколсум) тур. — од прилике: Бог да прости!

ашиковати арап. — љубити, проводити љубав.

вакат арап. — време, час.

валија арап. — намесник.

диванана пер. — трем за веће (разговор).

дин арап. — закон, вера.

ђаур тур. — неверник, кривоверник; тако Турци зову хришћане да их нагрде.

заптија арап.-тур. — чувар реда (жандарм).

ићиндија тур. — вечерњи час; трећа молитва Турчинова обдан.

јангија тур. — пожар.

јациja тур. — доба за легање; пета молитва Турчинова обдан.

кадија тур. — судија.

кадилук тур.— област једнога судије.

карађозлук тур. — мађионшитво, опсена.

кардаш тур. — брат, пријатељ.

кидисавати тур. — напасти; насртати

мерхаба пер. — здраво.

меџедија тур. — новац.

мујезин арап. — викач, који с мунарета зове верне на молитву.

нануле пер.-тур. — ниске штуле (папуче), које се натакну на ноге да се не поквасе ноге у води или блату.

ороз тур. — петао.

рзус арап.-тур. — крадљивац, лопов.

темесуђ арап. — писмено, писани акт (облигација).

теферич арап. — место за посматрање, гледање.

турбан пер. — платно око чалме.

фереџа тур. — горња женска хаљина.

ферман пер. — наредба, султанова повеља.

хећим арап. — лекар.

чаге (ћаге) — хартија.

џам арап.-пер. — окно.

џенабет тур. — поган човек, поганац, обешењак.

џенет арап. -- рај, врт.

џумбус пер. — забава, игра.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 1·40 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 1·40 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 1·40 дин.

7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 1·40 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 2 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1·40 д.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 2 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 2 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 2 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

24. Из старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 2 дин.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Девајтис, роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић — Рајко. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

Свако засебно коло књига, може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге I, I и III по цену од 7, а IV и V по цену од 10 динара.

3 9015 06859 8262
UNIVERSITY OF MICHIGAN

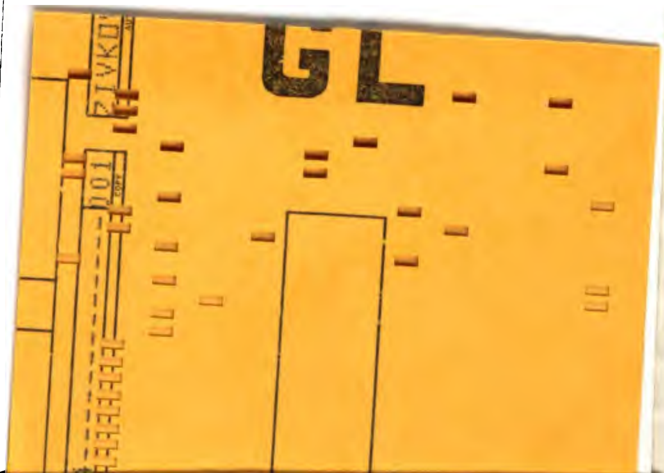
GL